

Nieuw Letterkundig Magazijn. Jaargang 23

bron

*Nieuw Letterkundig Magazijn. Jaargang 23. Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, Leiden
2005*

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/_nie012200501_01/colofon.htm

© 2007 dbnl

[nummer 1]

Redactioneel

Binnensmonds heeft hij vast meer dan eens gemopperd vanwege alle klussen op zijn bordje, maar dat liet hij dan niet merken. Toch, na tien jaar lang toegewijd en goedgemutst het redactiesecretariaat te hebben waargenomen, heeft Ed van der Vlist zich losgemaakt uit de soms erg innige omhelzing van zijn geliefde 'blaadje' en de redactie vaarwel gezegd. Met een vol decennium is Ed tot nu toe de langstzittende redactiesecretaris van het Nieuw Letterkundig Magazijn geweest. De achterblijvers missen hem en proberen er nu maar het beste van te maken.

Behalve van Ed neemt de redactie ook afscheid van Gerard en Ria de Graaff, die onder hun bedrijfsnaam Grafaria vanaf het allereerste nummer de grafische verzorging van het Nieuw Letterkundig Magazijn op zich genomen hebben. Dat gebeurde met vakmanschap en grote inzet. Opeenvolgende redacties bewaren warme herinneringen aan de geanimeerde plakavonden aan de Leidse Oude Herengracht, waar - zonodig met kunst- en vliegwerk - telkens weer een mooi nummer tot stand kwam, met steevast een borreltje na op de goede afloop.

De taken van Gerard en Ria zijn overgenomen door zetster Chang Chi Lan-Ying en drukker Jan de Jong. In één moeite door hebben zij ook het uiterlijk van het blad gereviseerd. De redactie poetste de vlag die de lading dekt op door de al te wijdlopijge ondertitel te bekorten. Maar inhoudelijk gaat het Nieuw Letterkundig Magazijn op de oude voet voort. Ook dit nazomernummer biedt weer een mix van literair-historische bijdragen, niet eerder gepubliceerde poëzie en nieuwsberichten. Een verscheidenheid die - naar wij hopen - uitnodigt tot lezen en wellicht ook verleidt tot het inzenden van kopij.

Vondst in de bibliotheek van de Maatschappij *Twee Nederlandstalige gedichten van Bernard Mandeville*

Arne C. Jansen

Op 2 april berichtte *Trouw* over de vondst van twee Nederlandstalige gedichten van Bernard Mandeville (1670-1733). Hoewel geboren en getogen in Nederland, is deze al tamelijk vroeg naar Engeland geëmigreerde arts-schrijver en 'thinking man' in zijn land van herkomst nauwelijks bekend. Ten onrechte, aldus Arne C. Jansen, die de beide gedichten ontdekte in de bibliotheek van de Maatschappij.

Toen ik mijn lieve nicht, een actieve neerlandica, belde met het nieuws dat ik twee Nederlandstalige gedichten van Bernard Mandeville had gevonden, maakte dat weinig indruk. Mandeville? Een Nederlandse schrijver? Nooit van gehoord. Dus vertelde ik haar dat Mandeville de auteur was van het bekende gedicht *The grumbling hive: or, knaves turn'd honest* - precies driehonderd jaar geleden verschenen - dat de basis zou vormen van zijn beroemde *The fable of the bees: or, private vices, publick benefits* (eindversie 1723). Ook zei ik er nog bij dat Mandeville door J. Evenhuis in *De Gids* (1982) in één adem genoemd was met Erasmus en Hugo de Groot, en dat Mandeville wellicht de invloedrijkste Nederlandse schrijver van de achttiende eeuw was. Maar mijn nicht gaf geen krimp. Ze zou wel eens zien, was de maximale toegeeflijkheid van een halve eeuw neerlandistische deskundigheid.

Inmiddels is zij het met mij eens dat Mandeville een Nederlandse schrijver is. Je gaat toch ook niet een Erasmus of een Belle van Zuylen uitsluiten omdat die toevalling in het Latijn en in het Frans schreven?

Een opgewekte empirist

Bernard Mandeville werd in 1670 als Barent de Mandeville in Rotterdam geboren, als zoon van een stadsgeneesheer. Hij was een vijfdegeneratie-Nederlander, afstammeling van een 'Waalse' kapitein onder Caspar de Robles, die door Alva na de verloren slag bij Heiligerlee (1568) op graaf Lodewijk van Nassau werd afgestuurd. De kapitein vestigde zich enkele jaren later in Leeuwarden. Bernard promoveerde in 1689 in Leiden in de filosofie en in 1691 in de medicijnen. Op circa 25-jarige leeftijd vertrok hij, zoals zoveel Nederlanders, naar Engeland, waar stadhouder Willem III na de Glori-

ous Revolution koning was. Hij vestigde zich als arts in Londen en huwde er in 1699 met Ruth Elizabeth Laurence, met wie hij twee kinderen kreeg. Hij overleed in Londen in 1733.

Behalve arts was Mandeville een succesvol schrijver; inde Engelse literatuurgeschiedenis is hij een naam. Tot 1709 was hij dichter, daarna prozaïst. Zijn bibliografie telt 35 titels, in totaal ongeveer 2700 pagina's. Behalve de genoemde werken kunnen worden genoemd: *Aesop dress'd; or a collection of fables writ in familiar verse* en *Typhon: or the wars between the gods and giants* (beide uit 1704), *The virgin unmask'd: or female dialogues betwixt an elderly maiden lady and her niece on several diverting discourses on love, marriage, memoirs and morals &c of the times* (1709), *Free thoughts on religion, the church and national happiness* (1720), *A treatise of the hypochondriack and hysterick diseases, in three dialogues* (eindversie 1730), *The fable of the bees, part II* (1729) en het vervolg daarvan, *An inquiry into the origin of honor, and the usefulness of Christianity in war* (1732).

Anders dan sommige van deze titels misschien doen vermoeden, gaat het allesbehalve om saaie boeken. Mandeville is een scherpe observator, die zijn boodschap lardeert met rake beschrijvingen van taferelen en daarbij moeiteloos tussen beschouwing en concrete praktijk heen en weer pendelt. Zowel in proza als poëzie betoont Mandeville zich een maatschappelijk geëngageerd schrijver, die de mensen, hun samenleving en zichzelf onderzoekt en schildert zoals ze in werkelijkheid zijn. Als dichter is hij vergelijkbaar met de hedendaagse rappers. Tegelijkertijd is hij, evenals Geert Grote, Erasmus, Coornhert en Hugo de Groot, een exponent van de typisch Nederlandse poorterscultuur. Van hen is hij de sociaalwetenschapper avant la lettre: psycholoog, econoom en socioloog. Een opgewekte empirist, die niets van moralisten en idealistische filosofen moet hebben. Zij willen immers de mens anders maken dan hij van nature is, maar geen schepsel kan zichzelf veranderen, ook de mens niet. Het grootste probleem bij mensen is hun gebrek aan zelfkennis: 'Dat zo weinig mensen zichzelf begrijpen, komt vooral doordat de meeste schrijvers hun altijd leren wat ze zouden moeten zijn, in plaats van te vertellen wat ze *werkelijk* zijn.'

Mandeville is een eigenzinnige protestant. Geloven is geen weten; niemand kan er iets zinnigs over zeggen; zwijgen dus. 'Geloofsbelijdenissen zijn menselijke verdichtels, het evangelie is de enige geloofsregel en iedereen moet voor zichzelf oordelen.' Christelijkheid bestond al voor Christus. Mandeville huldigt steeds weer de absolute gewetensvrijheid en tolerantie, zo prachtig door Coornhert verwoord: 'Weet of rust.' Ethiek staat volgens hem volkomen los van godsdienst. 'In alle tijden hebben de mensen deugden en ondeugden tentoongespreid waarmee hun godsdienst niets te maken had. Zelfs in de belangrijkste aangelegenheden beïnvloedt hun geloof in het hiernamaals hen niet meer dan de naam van de straat waarin zij wonen.' Beschaving is alleen mogelijk door hypocrisie. Misdaden en willekeur zijn gruis in het precisie-uurwerk van een samenleving. Geldende regels moeten strikt worden gehandhaafd en overtredingen bestraft. Om goed en welvarend te kunnen samenleven, zijn een onafhankelijke rechtsbedeling en een parlementair stelsel noodzakelijk.

Verrassende actualiteit

Mandeville heeft het niet zo op de Verlichting, omdat aan gezond verstand ootmoed inherent is, het menselijke verstand is immers maar beperkt. Elke gedachte die leidend wordt verklaard voor leven en samenleven is een stel oogkleppen, komt voort uit zelfvoorkeur - psychologisch kernbegrip bij Mandeville - en is tegelijk strijdig daarmee, dus misleidend. Dat geldt ook voor oproepen tot vroom en liefdadig gedrag. Zo was bijvoorbeeld het jarenlange optreden van de Engelse Societies for die Reformation of Manners de directe aanleiding van *The grumbling hive: or, knaves turn'd honest*. Dit waren comités van intolerante puriteinen die het doel hadden allerlei overtreders van de officiële christelijke moraal, inclusief in de strafwet vastgelegde christelijke regels, te vervolgen. Deze fatsoensrak-

kers waren zeer actief - ze kregen een deel van de opgelegde boetes.

In het genoemde gedicht laat Mandeville zien wat er gebeurt als iedereen opeens echt vroom en eerlijk zou gaan leven: het is de kortste weg naar een barre, armoedige natuurstaat. Het zijn juist de als ondeugdzaam aangemerkte persoonlijke eigenschappen zoals ijdelheid, gemakzucht, behagen in luxe, hebzucht, afgunst, eerezucht en bedrieglijkheid die de motor van de welvaart van een samenleving vormen. Zij bepalen de verscheidenheid en omvang van de behoeften die, om bevredigd te kunnen worden, leiden tot vindingrijkheid, bedrijvigheid en handel. Vroomheid daarentegen is improductief.

Het werk van deze postideologische psycholoog, econoom en socioloog avant la lettre bezit een verrassende actualiteit. Voor de ontzuilde Nederlander van nu vormt het een aangename en ontspannende inspiratiebron. De opgewekte oneliners vliegen je om de oren. Des te verbazender is het dat deze Nederlandse schrijver van formaat ons drie eeuwen lang onthouden is. Terwijl zijn betekenis en invloed op latere denkers in het buitenland volop erkend worden, speelt hij geen enkele rol binnen het Nederlandse culturele besef. Hopelijk zal het voornemen van een gerenommeerde uitgeverij om vanaf voorjaar 2006 het gehele werk van Mandeville uit te geven daar een kentering in brengen.

Op mijn website www.bernard-mandeville.nl is al een breed assortiment van Mandevilles teksten te vinden, waaronder de beide door mij opgediepte Nederlandstalige gedichten. Die worden ook in de bijlage hierachter integraal weergegeven. ‘Versoek-schrift’ en ‘Dankzegginge voor 't Genotenen’, samen goed voor 132 regels, zijn gericht aan een zekere Thijs. Dit is hoogstwaarschijnlijk Sir Matthew Decker (1679-1749), met wie Mandeville jarenlang bevriend was. Geboren in Amsterdam als Matthijs Decker, was hij al op jonge leeftijd naar Engeland verhuisd, waar hij carrière maakte als textielkoopman, bankier en directeur van de East Indian Company en in de adelstand werd verheven. In 1708, het jaar waarin de gedichten geschreven moeten zijn, dreef Matthew Decker nog een winkel in of bij de Beurs van Londen. Mandeville wil dat hij dichtbundels van hem gaat verkopen en laat hem daarvan een stapeltje bezorgen. In het begeleidende ‘Versoek-schrift’ probeert hij Decker over te halen dit voor hem branchevreemde artikel toch aan de man te brengen.

Uit ‘Dankzegginge voor 't Genotenen’ blijkt dat Decker op Mandevilles verzoek ingegaan is. Mandeville stuurt hem opnieuw een pakket ‘manke gedigte’, waarmee hij zijn beroemde *The grumbling hive or knaves turn'd honest* bedoelt. ‘Dankzegginge voor 't Genotenen’ is vooral een rechtvaardiging van ‘Versoek-schrift’. Beide gedichten zitten vol toespelingen op de actualiteit. Hij vergelijkt zichzelf met de Engelse koningin. Net als een Nederlandse premier vraagt zij het parlement om geld, omdat de regering allerlei zaken wil bekostigen. Hij doet niets anders: hij vraagt Thijs de gedichten van hem in te kopen, want hij en zijn gezin moeten ook rondkomen terwijl alles duurder wordt. Daarnaast vergelijkt Mandeville zakenlui en dichters. In weerwil van de negatieve vooroordelen die ze over elkaar hebben zijn ze eender: beide groepen schrijven en streven naar geldelijk gewin. Een dichter is ook een gewone neringdoende. Business en zogenaamde hogere waarden hoeven niet met elkaar op gespannen voet te staan, bij zakenlui niet en bij dichters niet. André Hanou zei over de gedichten in *Trouw* van 12 april:

Deze nieuw ontdekte gelegenheidsgedichten met die wereldse toon, door Mandeville, import-Nederlander in Albion laten voor het eerst plastisch zien dat de keizer geen kleren aanheeft, en dat de publieke dimensie er naakt bijloopt. Het is een voorbode van zijn latere boodschap: moeten we ons niet druk maken over een nieuwe dressing van de moraal.

‘Versoek-schrift’ en ‘Dankzegginge voor 't Genotenen’ bevinden zich in handschrift in de map Ltk 415 van de bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde. Op de website van de UB

Opschrift en eerste regels van 'Versoek-schrift'. Universiteitsbibliotheek Leiden, Ltk 415, fol.6r.

Leiden staan mooie facsimile's van het handschrift, dat overigens niet door Mandeville zelf geschreven is. Ltk 415 behoort tot het oudste gedeelte van de bibliotheek van de Maatschappij. Hoe het daarin terecht is gekomen, is niet bekend. Misschien via de griffier Hendrik Fagel en zijn zoon François, een vroeg lid van de Maatschappij?

Ik kwam het handschrift op het spoor via de website van de UB Leiden, door daarop naar Mandeville te zoeken. De inhoud van Ltk 415 wordt in de *Catalogus der Bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden. Eerste gedeelte* (1887; het stuk over de handschriften was overigens al in 1877 afzonderlijk afgedrukt) als volgt omschreven: 'Kraeyvanger, Ter voorstellinge van Hendrik Zwaardekroon, als Gouverneur-generaal van N. Indië. 1720, en andere gedichten. 4°. - Het gulde A.B.C. - Verzoekschrift van Dr. B. Mandeville, enz.' Op 9 november 2004 ben ik ter plekke poolshoogte gaan nemen. Ik verwachtte hooguit een verzoekschrift van Mandeville aan te treffen uit de tijd dat hij student was in Leiden, bijvoorbeeld om een examen te mogen doen.

Nu vraag ik me af wat er zich nog meer aan moois van Mandeville in Nederlandse en buitenlandse collecties en archieven bevindt. Maar ook dat wat we al hebben, Engels- of Nederlandstalig, zou ruimschoots voldoende moeten zijn om eindelijk te beseffen dat we met Mandeville al driehonderd jaar een kanjer van een schrijver bezitten. Mijn nicht heeft deze schrijver, die niet alleen de Hollandse nationaliteit behield maar als zestigjarige nog over zijn Engels schreef: 'Being a foreigner I dare not be very positive in what concerns the language', inmiddels in haar armen gesloten. Hopelijk gaan de Maatschappij-leden door deze bijdrage aan hun lijfblad haar voorbeeld volgen.

Versoek-schrift

Door doct(o)r Bernard Mandeville gepresenteerd aen een zijner vriende zijnde tot
London op de verkooping der Oost-Indische Compagnie¹

Ik wed, dat eer je Valt aen 't Leese
Gij denkt, wat Hagel zal dit weezen²
Wat Gekskap geeft hier Vaersen op?³
'K heb wel wat anders in mijn kop.
Wel hoor, Mijn Heer, zoo gij de Waerheijd
Wilt weete, 'k ben wat in de Naerheijd⁶
Mijn meubeltjes zijn meest verteerd
En plunje zeer ontramponeert⁸
Waer van hier nevens Inventaris
Die (sweer ik) op een Duyt toe waar is.
Mijn Schoenen, Schoenen, zeg ik, Neen,
Zoo lang, het duurd die Bruije heen¹³
Van kousse wil ik (schoon daar legge
Wat Stoppe in) ook niet veel zegge
Maar van mijn Broek dien oude Knegt
O Thijs, O Thijs die is zoo slegt¹⁷
Se vald werentig van Malkander¹⁸
En krijg ik in het kort geen ander
Zoo hangt haest (seg ik met een Sugt)²⁰
Mijn Poppegoed in de open lugt
Mijn Camisool, schoon 't van Damast is²²
Is 't slegste Stuk dat aan mijn Bast is.
De Rok, die is nog redelijk goed,
Maer 'k schrik. Een schandaleuse Hoed
Mijn Pruijk, die 'k heb van Daan van Gijsen
Die moet ik aan sien met afgrijse
En 't quaje Beest, mijn Seegen, heeft²⁸
Omdat men hem geen werk en geeft
Een groot gat in mijn Rok gebeete
En half de schee schier afgevreeete.³⁰
Die Boosen Hond (Baas) maakt me dul
En lijkt het ook geen Apen Spul
Dat luijde die zoo deerlijk klagen
Kwansuijs nog Deegens moeten draagen³⁴
Gescheurd en nog zoo'n Ding opzij
'K zeg 't is een rare Hovaerdij.
Het linne sta ik ook heel slegt meê
Met Hemde kom ik nog te regt meê
D'een aen, ende ander na de was
Maar ik heb niet meer als eenen das.
Zoo staat het Land dog redresseer je⁴¹
Daar'k over klaeg zoo obligeer je
Ten Eeuwige Verbintenis;
Een Bol, die Seer UE Dienaar is⁴⁴
Zeg niet, wat bruijt die vent, ('t is dolheijd)⁴⁵

¹*Oost-Indische Compagnie:*
East Indian Company (de
Engelse v.o.c.)

²*hagel:* verdorie (krachtterm)

³*wat gekskap:* welke dwaas

⁶*naerheijd:* narigheid

⁸*ontramponeert:* gehavend

¹³*die bruije heen:* die vallen
mee

¹⁷*Thijs:* Matthijs Decker

¹⁸*werentig:* warempel

²⁰*haest:* spoedig

²²*camisool:* lang vest

²⁸*t quaje beest:* de hartstocht
om te schrijven (cacoëthes
scribendi)

³⁰*schee:* schede voor de
degen

³⁴*kwansuijs:* klaarblijkelijk

⁴¹*redresseer je:* herneem je

⁴⁴*bol:* knappe kop

⁴⁵*bruijt:* zeurt *dolheijd:* een
grapje

Een mensch als hij, zijn hande vol heijd⁴⁶
 Off ik antwoord je met verdriet
 Zijn d'uwe vol, de Mijne niet
 Want schoon ik kael ben als een Luijs Heer
 Zoo maekt nogtans dien Vrek mijn Huijsheer⁵⁰
 Gestadig een vervloekt geweld
 Om't geen ik niet en heb dat 's Geld.
 'K geloof dat de Indiaensche Prulle⁵³
 U nog een tijd lang plaage sulle
 Dies neem ik 't waar, om dat ik weet
 Wat liens er zijn in u Caveet⁵⁶
 Die onder andere Gebreke
 Tot d'Oore toe in 't schrijve steke
 Daerom beschaer me zoo je kond⁵⁹
 Een Zommetje van drie vier Pond
 'K zal seer vernoegt zijn 't zoo te vinde
 Zoo niet, al even goede Vriende
 'K zal op vrijdags - Beurs Precijs⁶³
 Ten half drie, hoor je Thijs⁶⁴
 Zoo ik gezond ben bij der hand zijn
 Als al de Schagheraars van kant zijn
 Zoo gij dan Ja zegt, of maar lagt
 Zoo weet dat ik iets goeds verwacht
 Maar hoe 't ook zij gij meugd Geloove
 Ik zal u van geen tijd Beroove
 Dog schud je 't Hooft of zeg je Neen
 Soo groet ik je en bruij weer heen.⁷²

⁴⁶*heijd*: heeft

⁵⁰*huijsheer*: huisbaas

⁵³*Indiaensche*: uit India

⁵⁶*liens*: lieden *caveet*: keet, schuur

⁵⁹*beschaer me*: schuif me toe

⁶³*Beurs*: Royal Exchange in Londen

⁶⁴*ten half drie*: belangrijker kooplieden kwamen pas rond twee uur naar de beurs

⁷²*en bruij weer heen*: en smeer 'm weer

Dankzegginge voor 't Genotenen

Hier heb je weer Een partij Manke¹
 Gedigte om je te bedanke
 Je bent een vent als david, Thijs
 Wel waard, dat ik je Eeuwig prijs
 Om dat je aan Genereuse Bolle⁵
 Heb Smaak doen krijge in mijn Grolle.
 Je denkt, dit is weer Beed'lerij
 'T is waar gedagte die zijn vrij
 Maar ik wouw wel dat je 't anders noemde
 Off het ten minste wat verbloemde
 Want Beed'lerij is (op mijn Eer)
 Een Trotzige Expressie, Heer
 Vooral wanneer je zult bevinde
 Dat mijn Versoek Schrift aan de vrinde
 Geschreeve, is op de Eijgen trant
 Als 't aldergroost Request van 't Land

¹*manke gedigte*: kreupeldichten, te weten exemplaren van *The grumbling hive*

⁵*bolle*: knappe koppen

En dat al 't geen ik doe op 't Spoor is¹⁷
Van Annetje de Weeu van Joris

¹⁷*Annetje*: Anne
(1650-1714), koning van
Engeland en weduwe van
prins George van
Denemarken (1653-1708),
was klein van stuk

In't End van de St Jacob Straat¹⁹
 Een vrouw, die er bijster wel mee staat.
 En nogtans seer veel aards Gebrek heeft
 Om dat 's een vent wat op zijn bek Geeft²²
 Dees vraagd om Guinjes bij 't Millioen.
 Niet denkend tegens haar Fatsoen.
 Een 's Jaars met een beknopte Oratie²⁵
 De Beurs te vrije van de Natie,
 Gelijk ik de uwe doe om Geld,
 Waar in se aan ijder een Verteld.
 Eerst dat se Groot gebrek aan Poen heeft
 Daar naer waar toe s' et al van doen heeft
 En krijgt se wat s' is in haar Schik
 En dankt de Luij zoo wel als ik
 Dies blijkt, dat (schoon ik nog zoo kaal ben)
 Ik in dit Cas met haar Egael ben³⁴
 Anders is 't mijn maar Beed'lerij
 Om dat ik minder vraag als zij.
 Want als (van 't geen wij beijde zegge)
 De Stukke bij malkander legge
 Is er geen onderscheijd altoos
 Als dat ik Rijm en sij spreekt Sproos.⁴⁰
 Ik weet 't is Helde Schimp nog Punt dicht
 Vraag je, wat dan, ik antwoord Munt digt
 Een klugtig Zoort van Vaarse, waard
 Net zoo veel als mer mee beschaerd!⁴⁴
 In welke den Poet Parnassus⁴⁵
 En Suijvere Hengstebron se tas is⁴⁶
 Daar in op geen ander Appollo bouwd
 Als die van de Chymiste, 't Goud.⁴⁸
 Maar schoon mijn Beedelgeest wat vlug is
 Denkt niet, dat d' Autheur een Plug is⁵⁰
 Die op dees wijs zijn tijd verdrijft
 Veel min om reputatie schrijft
 Want in een Land, daar alles duur is
 En 't veel kost, eer de Pot te vuur is
 Daar s' Geld de boodschap en die man
 Die 't maar bij Scheepels, krijge kan
 Behoudens Heer uw Goede gratie
 Die veegt zijn Gat aan Reputatie
 Gelijk ik hoop dat met Plijsier
 Gij ook zult doen met dit Papier.

¹⁹*St Jacob Straat*: St James's Street, waar zich de residentie van Queen Anne bevond

²²*vent*: de Franse koning Lodewijk XIV, die met Engeland verwickeld was in de Spaanse Successieoorlog
²⁵*guinjes*: guineas, Engelse gouden munten

³⁴*cas*: geval

⁴⁰*sproos*: proza

⁴⁴*mer*: men er *beschaerd*: verdient

⁴⁵*Parnassus*: berg gewijd aan Apollo

⁴⁶*Hengstebron*: Hippocrene, bron van dichterlijke inspiratie *tas*: berg

⁴⁸*Apollo*: Griekse god van onder andere dichters en alchemisten

⁵⁰*chymiste*: alchemisten *plug*: lummel

Een toneelstuk uit 1944

‘De bode van de Thermopylai’

Han Foppe

In juli 1944 publiceerde het nationaal-socialistische maandblad *Nieuw Nederland* een toneelstuk, ‘De bode van de Thermopylai’. Plaats en tijdstip van publicatie, de strekking van het stuk en niet in het minst de persoon van de schrijver zijn opmerkelijk genoeg om aandacht te besteden aan deze korte tragedie.

Een heldendood

Laat ik allereerst de tekst zelf aan de orde stellen.¹ Naar alle waarschijnlijkheid heeft de jonge schrijver zich laten inspireren door Herodotos. Wat deze vader van de geschiedenis in zijn *Historiën* meedeelt over de slag bij Thermopylai en de gevolgen van de Perzische overwinning, vinden we direct al in de openingsscène terug. Een aantal Spartanen toont zich bijzonder verontrust over geruchten die de ronde doen over de vernietigende verliezen die de Grieken in het noorden hebben geleden. Koning Leonidas verslagen, driehonderd Spartanen gesneuveld, Xerxes rukt verder op naar het zuiden... Bij het weergeven van de verwarring die zich heeft meester gemaakt van de achtergebleven Spartanen, kan de schrijver enig dramatisch talent niet worden ontzegd:

De vlakte van den Eurotas bij Sparta. Het tooneel loopt in terrassen naar voren, naar beneden. Op het tooneel Spartanen.

stemmen:

Wie weet, wat in het Noorden is geschied?

andere stemmen:

Men zegt: De koning heeft een nederlaag geleden.

andere stemmen:

En is omgekomen, samen met zijn driehonderd mannen.

andere stemmen:

Waar is dat gebeurd?

andere stemmen:

Er wordt gefluisterd, dat koning Xerxes al in Athene is.

andere stemmen:

Dat hij de schatten, die voor Apollo opgestapeld liggen in Delphi, heeft geroofd.

koor:

Tempelschennis!

stemmen:

Leonidas - zegt men - ging met zijn leger op de Atheensche schepen en weert zich naar 's Goden woord achter den houten muur.

andere stemmen:

Wij hoorden, dat reeds heel Thessalië zich bij de Perzen aansloot.

andere stemmen:

Een Athener zei ons, dat Thebe als een fakkel heeft gebrand.

andere stemmen:

En dat driehonderd Spartiaten, het leger van koning Leonidas, ten prooi der gieren liggen bij den pas van de Thermopylai.

koor:

Waar is die man?

stemmen:

Koning Pausanias moet zijn bericht vernemen.

andere stemmen:

Hij is haastig voortgereisd.

andere stemmen:

Er was een vreemd'ling bij den koning; was hij 't?

andere stemmen:

Bij kaap Artemision is de geheele vloot der Atheners vernietigd.

half koor:

Wee! Wee!

andere stemmen:

't Gerucht gaat rond, dat Xerxes' schepen, als eens die van Dareios op de rotsen van Athos te pletter zijn geslagen.

andere stemmen:

Het heet, dat de Korinthiërs een muur dwars over den Isthmos hebben gebouwd.

andere stemmen:

Leonidas zou op den Isthmos zijn terug getrokken.

andere stemmen:

De Atheners zijn gevlucht naar Aigina.

andere stemmen:

Pausanias trekt morgen naar het Noorden.

andere stemmen:

De Perzen staan voor Korinthe.

Het koor groepeert zich in twee helften. De koorleider staat vóór het koor, maar niet geheel in het midden.

koorleider:

Menigvuldig als de zaden in de zomerlucht, drijven geruchten door het land; en niemand kent de waarheid.

koor:

Niemand!

Sparta's tweede koning Pausanias is even vertwijfeld en hulpeloos als zijn onderdanen. 'Mij omfladderen d'onzekerheden als vleermuizen, die mij geen rust meer laten.' Juist wanneer hij verzucht dat hij maar één tijding hoefde te vernemen, dan wist hij tenminste wat hij moest doen, komt een gehelmde man aangelopen. Stemmen uit het volk vragen zich af of het een bode is. Soldaten bezien de man niet zonder wantrouwen; de gehelmde man is immers zonder schild, en dat betaamt een Spartaan niet. 'Een vluchteling?' Nadat de koorleider tot stilte heeft gemaand, kan de koning horen wat debode te vertellen heeft. Hij doet dat zeer gewiekst. Eerst bespreekt hij hoe Leonidas met driehonderd man de nauwe pas van Thermopylai bezette en op het bevel van de vijandelijke Xerxes de wapens uit te leveren, kortweg

geantwoord had: ‘Kom ze maar halen.’ Vervolgens meldt hij hoe hij in het oosten de Griekse vloot terug had zien varen van Kaap Artemision in het noorden naar het voor Athene gelegen eiland Aigina. De rampspoed weet de bode nog goed verborgen te houden en de koning reageert dan ook verheugd: ‘De vloot behouden!?! Dat Hellas dan zijn offervuren brande ter eere van Poseidon!’ Het koor stemt daarmee in en Pausanias laat de bode weten dat het goed is dat hij is gekomen. Maar die stemming slaat direct om als de koning vervolgens verneemt dat Leonidas met al zijn soldaten is omgekomen: ‘Driehonderd bleven daar en gij alleen keert weer [...] en zijt zelfs niet gewond?’

Pausanias en zijn volgelingen verlaten nu het toneel om de Ephoren op de hoogte te stellen van de dappere heldendood van Leonidas en de zijnen en van het verschijnen van de ongedeerde vluchteling. De bode blijft alleen achter. De reacties van zijn mede-Spartanen verontrusten hem. Hij richt smeekbeden tot Zeus, Apollo en Pallas Athene. ‘Vergeef mij deze schuld, die ik met bloed betalen zal,’ Ten slotte richt hij zich tot Leonidas: ‘Ik [...] ben één van uw soldaten, al ben ik ook gevluht, toen gij den dood aanvaardet. Stoot mij toch niet uit! [...] Ik keer terug binnen uw broederschap. Ik word weer één der uwen. O, stoot mij niet uit!’

Die smeekbede pakt averechts uit, want nu verschijnen op het toneel de geest van Leonidas en die van zijn soldaten. Zij zijn onverbiddelijk en eisen wraak. De geest van Leonidas stelt een ellendig bestaan in het vooruitzicht:

Wij zullen u vervolgen, waar gij gaat en waar gij rusten wilt, zullen wij u nog verschrikken in uw slaap. - Wij zullen uw aanklagers zijn, tot welk gerecht gij u moogt wenden. [...] Wij komen en wij gaan en volgen u bij elken stap --- tot aan het einde.

De bode overweegt te vluchten of zich van de rotsen af te werpen, maar hij wijst deze gedachten van de hand. Het Spartaanse volk, dat over hem moet oordelen, is immers niet op de hoogte van wat de geesten weten en tast dus in het duister. Inmiddels pepert Leonidas hem in waarom hij en de andere gesneuvelden zo gekrenkt zijn:

Wij, die de macht der Perzen tot ons' laatsten druppel bloed hebben geweerd, wij zijn door u verlaten juist toen geen leed zoo bitter was, als aan te moeten zien, dat één der onzen niet bij ons behoorde. Toen de laatste vragen, die niemand noemt en ieder schrijnen in zijn leven, toen die hard, meedoogenloos voor ons verschenen, toen een ieder onzer zich deel van allen wist, zijt gij van ons gegaan.

Wanneer later op het toneel wordt beraadslaagd over het lot van de bode, zijn er ook stemmen te horen die zijn onschuld bepleiten. 'Toch was 't goed, dat wij een tijding kregen.' De koorleider stelt dan ook terecht vast, dat niet ieder het handelen van de bode afwijst, dit ongetwijfeld tot woede van de geesten die achter op het toneel zichtbaar aanwezig zijn. Wanneer de bode ook nog eens een keertje aanstalten maakt te zweren dat hij niets oneervols heeft gedaan, is de maat vol. De geesten laten zich verontwaardigd horen: 'Een meened!' Duidelijk hoorbaar voor de levende Spartanen klagen zij hem aan. De bode maakt het er niet beter op door te memoreren dat hij tot op een bepaald moment schouder aan schouder deel uitmaakte van de falanx die de nauwe pas moest verdedigen:

andere stemmen [dan die van Leonidas]:

Hij, die een der onzen was, is voor den vijand weggevlucht.

andere stemmen:

Niet meer bij ons behoort hij.

andere stemmen:

Wij stooten hem uit.

andere stemmen:

De aarde wil hem niet meer dragen.

andere stemmen:

En de zee neemt hem niet op.

andere stemmen:

De mensen nemen zijn hand niet aan.

andere stemmen:

De Goden vervolgen hem.

andere stemmen:

Hades laat hem in zijn huis niet binnen.

bode:

Moeten die zwarte schimmen over mijn lot beslissen?

koor van geesten:

Gij kent ons wel.

bode:

Ja, ik herken u: Wij zaten tezamen om het kampvuur en wij stonden samen in den phalanx, schouder aan schouder bij de Thermopylai, toen wij een rots tusschen die golven van Perzische krijgers waren. --- Wat klaagt gij mij nu aan?

De Spartanen bevinden hem schuldig en bannen hem uit. Het laatste woord is aan Leonidas, die als geest klaarblijkelijk de inhoud kent van een inscriptie die pas in de toekomst zal worden aangebracht:

Zijn naam is onbekend. Ons nameloos grafscript zal ons vereeuwigen: O vreemd'ling, die naar Sparta gaat, meld, dat wij, driehonderd, hier liggen, voor het vaderland gestorven.

Tot zover de tekst die, wat de bode betreft, het verslag van Herodotus niet geheel volgt. Herodotos verhaalt dat twee soldaten van Leonidas zich vlak vóór de uiteindelijke slag niet bij de pas bevonden, maar met toestemming van hun veldheer in het basiskamp verpleegd werden wegens een ernstige oogziekte. Een van hen voegde zich alsnog bij zijn medestrijders, toen hij had vernomen dat deze op het punt stonden door een grote overmacht in de rug aangevallen te worden. De ander, Aristodèmos, maakte die keuze niet en bracht later verslag uit in Sparta. Herodotos vertelt ook dat hij een andere versie kent. Aristodèmos zou met een tweede soldaat al aangewezen zijn als bode op weg te gaan en had zich, toen de strijd zich in een beslissende fase bevond, net als zijn metgezel nog in het strijdgewoel kunnen storten, maar had dit dus niet gedaan. Hij werd in Sparta met hoon overladen, maar wist zijn naam te zuiveren door korte tijd later in Plataiai te vechten.

In ‘De bode van de Thermopylai’ zijn die verzachtende omstandigheden weggepoetst. Ook is, al vooruitlopend op de vervloeking door Leonidas aan het eind van het stuk, de bode naamloos gemaakt. Een mogelijk te verkrijgen eerherstel wordt hem niet gegund. Het is duidelijk: de schrijver kan zich wel enigszins inleven in de gemoedsgesteldheid van de bode, maar de boodschap van zijn tragedie is: de Spartaan heeft zijn kameraden verlaten en heeft daarmee verraad gepleegd.

Een andere, belangwekkender, afwijking van het Leonidas-verhaal is te vinden aan het slot. Het grafscript waarnaar Leonidas verwijst, luidt bij Herodotos als volgt.

μ , μ μ .

Vreemdeling, meld als gij komt in Lakedaimoon,
dat wij hier
liggen, omdat wij trouw bleven aan 't laatste bevel.²

Herodotos rept niet van een ‘vaderland’ en in de mij bekende vertalingen is daarvan ook geen sprake. Het lijkt niet aannemelijk dat de schrijver van ‘De bode van de Thermopylai’ zich in dezen heeft laten inspireren door Cornelis Loots, die in zijn heldendicht uit 1804 over Leonidas en de zijnen had opgemerkt: ‘Elk geeft den doodsnik bly, voor de eer van 't vaderland.’³ Die keuze heeft een contemporaine achtergrond.

Heroïsche strijd?

Hoe kwam de rechtenstudent Frits van Genechten (*1924), zoon van de NSB-voorman Robert van Genechten, zelf vanaf 1942 lid van de beweging, midden in oorlogstijd er toe een dergelijk toneelstuk te schrijven? Naar alle waarschijnlijkheid schreef hij zijn tragedie in 1944. Voor het Germaanse Europa stond het er al lang weinig rooskleurig voor, de Italiaanse bondgenoot had het al tijden geleden opgegeven, het Oostfront werd door de Russische barbaren en hun handlangers opgerold. Over zee werd een ‘inval’ voorbereid.

‘Waarschijnlijk begin januari,’ schreef Robert van Genechten in december 1943 aan zijn zoon.⁴ De Perzen stonden bij wijze van spreken voor de deur.

Van Genechten junior zal tussen de gebeurtenissen bij Thermopylai en die van zijn eigen tijd parallellen hebben gezien. En hij was niet de enige. Toen op 30 januari 1943 door de nazi's herdacht werd dat tien jaar eerder de Führer aan de macht was gekomen, hield Göring een radiotoespraak, die ook aan het Oostfront in het door de Russen omsingelde Stalingrad werd beluisterd. Die 'feestrede' moet op de geteisterde en wanhopige strijders een verbijsterende indruk hebben gemaakt. Theodor Plievier beschrijft dat indringend in zijn in 1946 verschenen roman *Stalingrad*. In een tot noodhospitaal ingerichte schouwburgkelder in de geruïneerde stad reageren voor het merendeel gedemoraliseerde soldaten wisselend op de retoriek uit de luidspreker. "Abstellen! Abstellen!" heulte ein Chor von Stimmen. "Lauter, lauter!" heulten andere dagegen. "Abstellen!" "Anhören!" "Dieser feiste Hund!" "Dieser Fettwanst!" Verwijzend naar de strijd van het Zesde Leger weet Göring deze 'grösste Heroen-

Studentenkaart van Frits van Genechten voor het studiejaar 1942-1943. Den Haag, Nationaal Archief, Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR): Procureur Fiscaal (PF) Den Haag 1391/46 in inv. nr. 109124.

kampf' in een mythisch kader te plaatsen. 'Wir kennen ein gewaltiges Heldenlied von einen Kampf ohnegleichen, es ist der Kampf der Nibelungen. Ach sie standen bis zum letzten...' 'Abgeschrieben!' wordt er bij Plievier geroepen, maar op veilige afstand van de slachting bij Stalingrad gaat de Reichsmarschall onverdroten voort:

Meine Soldaten, Jahrtausende sind vergangen und vor diesen Jahrtausenden stand in einem kleinen Engpass in Griechenland ein unendlich tapferer und kühner Mann mit dreihundert seiner Männer, stand Leonidas mit dreihundert Spartanern. Der Himmel verdunkelte sich von der Zahl der Pfeile und die dreihundert wankten und wichen nicht, und dann fiel der letzte... und da steht nun der Satz: Wandrer, kommst du nach Sparta, berichte, du habest uns hier liegen sehen, wie das Gesetz es befahl... So wird es auch einmal heissen: Kommst du nach Deutschland, so berichte, du habest uns in Stalingrad liegen sehen, wie das Gesetz es befohlen hat...⁵

Ongetwijfeld was Frits van Genechten bekend met de propaganda die in nazi-kringen rond Stalingrad werd bedreven. Misschien heeft hij ook kennis genomen van Görings toespraak en heeft hij er zich door laten inspireren. Toch ben ik geneigd de motivatie van de jonge Van Genechten om zijn toneelstuk te schrijven dicht bij huis te zoeken, in eigen gelederen.

L. de Jong beschrijft in deel zeven van zijn magnum opus hoe reeds eind 1942, begin 1943 vele Nederlandse nationaal-socialisten gedemoraliseerd raakten door de gebeurtenissen aan de grenzen van het Rijk. Talloze NSB'ers verlieten de partij, ooit felbegeerde functies werden opgegeven. Max Blokzijl dreef in een van zijn radiopraatjes de spot er-

mee: 'Eerst ging het met het ledental prachtig en nu ineens krijgen velen een natte broek.'⁶ Die demoralisatie heeft zich uiteraard voortgezet. Er zullen in 1944 nog maar weinig nationaal-socialisten zijn geweest die in een overwinning geloofden.

Van Genechten senior zou volgens De Jong al vroeg tot het inzicht zijn gekomen, dat Duitsland de oorlog zou verliezen.⁷ Toen in februari 1943 binnen korte tijd aanslagen werden gepleegd op prominente NSB'ers, vreesde hij niet ten onrechte dat ook hij spoedig aan de beurt zou zijn. (Nog tijdens zijn proces in 1945 was hij ervan overtuigd dat de SD in een sinister samenwerkingsverband met het verzet verantwoordelijk was voor de aanslagen.) Hij stortte in en werd in een kliniek ter verpleging opgenomen. In april 1943 trachtte hij zich twee maal van het leven te beroven. Wegens 'ernstige ziekte' werd hij uit de belangrijkste van zijn functies ontslagen. Op politiek gebied speelde hij geen enkele rol meer. Wel bleef hij publiceren. Volgens I. Schöffner waren bij de nadering van de geallieerden 'juist zijn artikelen steeds smartelijker noodkreten om de moed er toch maar in te houden.'⁸

Van Genechten zelf zag in 1945 tijdens het tegen hem gevoerde proces zijn geestelijke crisis in 1943 in relatie met de oppositie die hij in eigen gelederen en tegen de Duitsers had gevoerd. In zijn verdedigingsrede bracht hij naar voren dat hij zich inderdaad als nationaal-socialist vriend van de Duitsers had betoond, maar als vurig verdediger van autonomie van het vaderland zich voortdurend te weer had gesteld tegen het Duitse streven in eigen land ondersteund door sommige partijgenoten, maar vooral door de Nederlandse ss - ons land volledig te laten opgaan in het Rijk. 'Maar ik ben blijven strijden, totdat ik er zelf bij neerviel, tegen verduitsching, tegen annexionisme, tegen het deelnemen van vrijwilligers, tegen de dwang op de leden van de NSB en tegen burgeroorlog.'⁹

Het lijkt mij dat we 'De bode van de Thermopylai' in bovenstaande context moeten plaatsen. Frits van Genechten verzette zich door de publicatie tegen de geest van demoralisatie. Bij het schrijven heeft hij zichzelf wellicht geïdentificeerd met de Spartanen, die zich wensten op te offeren voor een bovenpersoonlijk ideaal. Zo zal hij ook zijn vader hebben gezien. Misschien interpreteerde hij diens zelfmoordpoging, door anderen gezien als wanhoopsdaad of ultieme vluchtpoging, in de geest van wat zijn vader anderhalf jaar later in zijn verdedigingsrede zou stellen: blijven strijden tot je erbij neervalt. Zijn vader had zich overigens weer opgericht en streed nu, beroofd van zijn politieke macht, verder met de pen. Was het Frits' intentie dat zijn vader en de beperkte kring van lezers die het tijdschrift van 'de nieuwe gedachte' trouw waren gebleven, zich zouden herkennen in Leonidas en zijn trouwe en heldhaftige soldaten?

Die lezers kregen het toneelstuk onder ogen nadat de invasie al een feit was. De aflevering van *Nieuw Nederland* verscheen immers in juli 1944. De vraag hoe velen van deze 'Nieuwe Nederlanders' in de volgende maanden alsnog Leonidas links hebben laten liggen en het voorbeeld van de bode hebben gevolgd, blijve hier onbeantwoord.

Dodelijk ongeval

Hoe verging het Frits van Genechten na publicatie van zijn toneelstuk? In november 1944 werd hij bij een razzia opgepakt en kwam via Kampen uiteindelijk in Arnhem terecht, waar hij met andere NSB'ers puin moest ruimen en verdedigingswerken moest opbouwen. Naar huis schreef hij blijmoedige brieven. De voeding was uitstekend en de Duitsers werkten even hard als zij.¹⁰ Begin maart 1945 is hij, zoals een Duits bericht meldt, 'verunglueckt' en met een hersenschudding in een hospitaal in Ede terecht gekomen. Na de bevrijding werd hij aangehouden en geïnterneerd. In december 1945 werd zijn vader ter dood veroordeeld. Robert van Genechten besloot, zo schreef hij in een nagelaten brief, 'zelf het vonnis van het Bijzonder Gerechtshof te executeeren' en pleegde op 13 december 1945 zelfmoord. In zijn brief, die hij aanduidde als een schulderkenning, riep hij 'het mededoogen van het Nederlandsche volk in voor mijn gezin.'¹¹ Dat

mededogen is na enige tijd ook betoond. In mei 1946 werd Frits 'op voorwaarden' in vrijheid gesteld. Een van die voorwaarden was dat hij onder toezicht werd gesteld van de Stichting Toezicht Politieke Delinquenten. De directeur van het centrale bureau, de oud-verzetsman mr. Jaap le Poole, wilde zich daarmee belasten en ging zelfs zo ver, de jonge Van Genechten geruime tijd in zijn huis in Noordwijk op te nemen.¹²

Tijdens een stormachtige dag in 1949 liep Frits van Genechten door de Nassaulaan in Den Haag. 's Avonds konden de lezers van de *Nieuwe Courant (Het Vaderland)* het volgende lezen: 'Vanmiddag raakte door de storm een sierijzer van 5 kg van de gevel van het pand Nassaulaan 23 los. Het viel op het hoofd van een 24 à 25-jarige voorbijganger, die bewusteloos neerstortte.' Een dag later - 27 oktober - berichtte het blad, dat de 'chef de bureau van een advocatenkantoor hier ter stede' 's nachts aan zijn verwondingen was overleden. Het gebouw huisvestte het directoraat-generaal van het Bijzonder Gerechtshof, dat vier jaar eerder - ook in oktober - zijn vader ter dood had veroordeeld.

Noten

Voor het schrijven van dit artikel raadpleegde ik in het Nationaal Archief in Den Haag en in het Nationaal Instituut voor Oorlogsdocumentatie in Amsterdam de dossiers die betrekking hebben op R. van Genechten en F. van Genechten.

Eindnoten:

- 1 F. van Genechten Jr., 'De bode van de Thermopylai', in: *Nieuw Nederland. Maandblad voor Economie, Staatskunde en Cultuur* 11 (1944), nr.1 (juli), p.61-80.
- 2 Vertaling: Onno Damsté, *Herodotos Historiën*, VII 228, Houten 1987 (negende druk), p.414.
- 3 Cornelis Loots, *Leonidas, in de engte van Thermopilé. Dichtstuk, uitgesproken in de Maatschappij Felix Meritis*, Amsterdam 1804.
- 4 Brief van Robert van Genechten aan Frits van Genechten, 21 december 1943; collectie Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, Amsterdam.
- 5 Theodor Plievier, *Stalingrad. Roman*, Berlin 1946 (3. Aufl.), p.319-322.
- 6 L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel VII: *Mei '43-juni '44. Tweede helft*, 's-Gravenhage 1976, p.1183.
- 7 L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel XII: *Epiloog. Eerste helft*, 's-Gravenhage 1988, p.545.
- 8 I. Schöffer, *Het nationaal-socialistisch beeld van de geschiedenis der Nederlanden. Een historische en bibliografische studie*, Utrecht 1978 (tweede druk), p.321.
- 9 *Proces Van Genechten. Verslag van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie*, Amsterdam [1946] (=Bronnen-publicaties, 2), p.62.
- 10 Brief van Frits van Genechten aan zijn ouders (vanuit Arnhem of Ede; waarschijnlijk december 1944), collectie Nationaal Archief, Den Haag.
- 11 *Proces Van Genechten*, p.80.
- 12 Peter Romijn, *Snel, streng en rechtvaardig. Politiek beleid inzake de bestraffing en reclassering van 'foute' Nederlanders, 1945-1955*, [Houten 1989], p.189.

Paradise is plotless

Voor Scott D. Westrem

Frank Ligtvoet

Itinerarius, 1373

Als het op Valentijnsdag vervaarlijk koud is,
herdenk je de reis naar het Oosten, naar voorbij
het Heilig Land, naar Indië of naar wat luistert
naar die naam. Wat dreef je om het lommerrijke
Soest te verlaten? Ongeloof? Een steeds herhaald
gerucht? Of waren het je vuile, stinkende voeten
die zich verdrijven lieten? Eens op weg volgden
vreemde avonturen. Met koude vingers boek je
die vandaag: je weegt de woorden tot gewicht.

Bijna aan het eind ontwaarde je het luchtkasteel:
vier Duitse mijlen in het vierkant groot en met
zeven lagen gedragen door honderden pilaren. IJl
klonk er *Sanctus, Sanctus* uit de hoogste. Waarom?
Niet daar, maar even verderop vond je het doel:
Thomas schonk zoals voorzegd het levend water.
Jij waste niet je voeten en ging. Terug naar Soest.
Thuis zie je dat het paradijs alleen bestaat, zolang
je niet vertrekt. Rillend schrijf je dat niet op.

Hereford Mappa Mundi, ca. 1300

Welkom monsters, welkom terug op aarde
als broeders. Hooghartige geleerdheid had
u verbannen naar de uiterste randen, naar
Lybië, Ethiopië en de wonderlijke eilanden
daaromtrent, voorbij de satyrs en voorbij
de wezens die hun grote lippen gebruiken

als bescherming tegen de zon. Kruip als u
kruipen wilt en kijk uit de ogen in uw borst,
de ogen in uw schouders, eet mondloos
en leg uw vreesloos kroost in een slangenkuil.

Wij zijn eens gegaan naar uw streken,
naar de landen die we niet wilden kennen,
de steden en de dorpen die we niet wilden
bewonen. Met blindheid geslagen streden
wij met u en - hardleers de onzen -
doodden hartgrondig u met pen en penseel.

Keer weer nu, maak u los van deze landkaart,

dit hervonden paradijs van verkruid papier.
Bevolk onze dromen en bevolk onze dagen:
uw bevrijding, machtige monsters, is die van ons.

Maurice Roelants als kasteelheer van Gaasbeek (1954-1963)

‘Dag in, dag uit met zulke grote schimmen te leven’

Stefan van den Bossche

In 1954 werd de Vlaamse schrijver Maurice Roelants benoemd tot conservator van het kasteel van Gaasbeek, een idyllische groene plek ten westen van Brussel. Het kasteel had een museale functie en kreeg met Roelants een fijnzinnig literair kasteelheer met oog voor traditie én vernieuwing.

Toen Maurice Roelants (1895-1966) zijn intrek nam in het kasteel - toen nog Staatsdomein - van Gaasbeek, was zijn literaire carrière grotendeels achter de rug en kon hij als schrijver op zijn lauweren rusten. In 1931 was hem de driejaarlijkse Staatsprijs voor verhalend proza toegekend voor zijn vernieuwende roman *Komen en gaan* (1927). Twee decennia nadien leverde zijn wat omstreden dichtbundel *Lof der liefde* (1949) hem de Staatsprijs voor poëzie op. Als conservator-kasteelheer van Gaasbeek zou Roelants negen jaar in functie zijn. Na zijn pensionering woonde hij tot zijn dood in het naburige en al even landelijke Sint-Martens-Lennik.

In Gaasbeek vond Roelants de ideale combinatie van een actief bestaan met reflecties over tijd en ruimte, én over de historische banden tussen Vlaanderen en Nederland, een van zijn geliefde thema's:

De verrassing van de nieuwe tijd te beleven, samen met het duurzame van vele eeuwen, moet ik hier telkens weer tot mijn troost en vreugde ervaren, in het antieke land achter de Brusselse stadsrand. Op het Kasteel waar in de 13de eeuw de Abcoude's [sic], ja dezelfde van de Vecht, heer en meester waren en met goud en gezag smeten. Op het Kasteel waar in de 16de eeuw graaf Lamoraal van Egmont zijn woonstede had, die door brand werd gehavend, zoals, juist in die jaren, zijn vriendschap voor Willem de Zwijger en graaf van Hoorn, in dat vuur van strijd voor de gewetensvrijheid gehard werd. Ik verzeker u, dat het opwindend is op historische grond dag in, dag uit met zulke grote schimmen te leven en telkens nieuwe vondsten te doen.¹

Veelzijdig

Maurice Roelants was van alle markten thuis. Hij debuteerde in 1914 met de dichtbundel *Eros*, die hij samen met zijn vriend Raymond Herreman publiceerde. Roelants begon zijn beroepsloopbaan als onderwijzer, werd wegens ziekte spoedig boekhandelaar en uitgever in het Brusselse, maar ook die beroepen oefende hij maar een beperkte tijd uit, te weten in de oorlogsjaren 1917-1918.² Nadien werd hij ambtenaar in de vertaaldienst van het door literatoren bevolkte Ministerie van Justitie, vanaf maart 1923 voltijds journalist, onder meer als

Maurice Roelants in 1966.

Foto AMVC-Letterenhuis, Antwerpen.

Brussels correspondent voor *De Telegraaf* en later voor *Elseviers Weekblad*. Met Raymond Herreman, Karel Leroux en Richard Minne - de eerste twee waren vrienden uit zijn normaalschoolperiode - stichtte hij 't *Fonteintje* (1921-1924), een traditionalistisch literair tijdschrift dat een tegengewicht wilde zijn tegen het humanitair-expressionisme rond het tijdschrift *Ruimte*. Hij was betrokken bij tal van initiatieven en tijdschriften: hij was redactiesecretaris van *Vandaag* (1929-1930), een cultureel weekblad dat hij stichtte samen met Herman Teirlinck, vervolgens Vlaams redacteur van het spraakmakende letterkundig tijdschrift *Forum* (1932-1935, met E. du Perron en Menno ter Braak), en medestichter en redacteur van het *Nieuw Vlaamsch Tijdschrift*. Nadien timmerde Roelants ook aan een administratieve loopbaan: in mei 1941 werd hij lid van de beheerraad van het Paleis voor Schone Kunsten in Brussel en in 1953-1954 was hij letterkundig adviseur van de minister van Openbaar Onderwijs. Zijn enthousiasme liep zeer in het oog, onder meer toen hij in 1937 met groot succes de Hoogdagen van de Vlaamse Letteren op touw had gezet, een soort boekenbeurs avant la lettre.

Maar het was vooral de schrijver Roelants die van belang is. En in eerste instantie zou hij naam maken als prozaïst. Met *Komen en gaan* vooral, een werk dat de vernieuwing inluide van de Vlaamse romankunst. Zijn introspectieve tocht herinnert aan de Franse 'roman d'analyse' en zoekt een evenwicht tussen droom en werkelijkheid, een thema dat de schrijver in later werk zal aanhouden. In *Komen en gaan* wordt een psychologische crisis ontleed, gecombineerd met gewetensvragen. Het decor - te situeren in Vlaams Brabant - wordt stilistisch prachtig getypeerd en vormt een verlengde op de psychologische ontwikkeling van de hoofd-personages. Het verhaal *De jazzspeler* (1928) zet die lijn voort, en ook *Het leven dat wij droomden* (1931), later verfilmd door Robbe de Hert, toont de psychologische ontwikkelingsgang van Maria Danneels, een studente die balanceert op de mentale erfenis van haar vader en haar eigen, wat onvoorspelbare gevoelsleven. *Alles komt terecht* (1937) is een meervoudige ikvertelling, waarin twee personages elk hun eigen verhaal doen. Het autobiografische *Gebed om een goed einde* (1944) ten slotte is veeleer lyrisch van toon. Thematisch basismotief in Roelants' werk is steeds: het menselijke zoeken naar geluk.

Herinrichting

Toen Maurice Roelants in 1954 in Gaasbeek arriveerde, bevond het kasteel zich in de toestand waarin het een halve eeuw eerder door markiezin Arconati Visconti was achtergelaten. Roelants was de allereerste Nederlandstalige conservator. Door zijn talrijke relaties was hij de aangewezen persoon om het domein met een nieuwe dynamiek te laden. Roelants hielp vooral het kasteel aan Vlaanderen terugschikken. Want vóór zijn aantreden had het domein een Franstalige conservator en werd het bestuurd door een beheerraad die bestond uit drie

Walen en één Vlaming. Die ene Vlaming was dan nog de in het Frans schrijvende en in Zuid-Frankrijk verblijvende, hoogbejaarde Gentenaar Maurice Maeterlinck. Minister van Staat Frans van Cauwelaert drong aan op ‘Vlaamse’ maatregelen en effende het pad voor Roelants' aanstelling.³

Het gezin Roelants moest maandenlang bivakkeren in tochtige kamers, verstoken van waterleiding en centrale verwarming.⁴ De heer des huizes betrok het voormalige privé-appartement van de markiezin, boven de ingangspoort. Het kasteelleven stelde hij bij voorkeur als weinig comfortabel voor: ‘Toen wij hier introkken, was het niet zo gemakkelijk om voor alle kinderen voldoende plaats te vinden. Ik heb zelfs mijn bureau moeten onderbrengen in een andere vleugel en dan nog in de logeerkamer van de markiezin Arconati Visconti.’⁵

Maurice Roelants behoorde tot een generatie die vaak neerkeek op de bouwkundige klemtonen

Maurice Roelants op kasteel Gaasbeek.
Foto AMVC-Letterenhuis, Antwerpen.

van de romantici. Wellicht had de schrijver het wat moeilijk met de neorenaissancestijl waarin het kasteel aan het einde van de negentiende eeuw herbouwd was.⁶ Als telg van het modernisme vond Maurice Roelants dat het tijd werd het museum te renoveren. Hij deed dat zonder al te veel rekening te houden met de tijdgeest waarin het complex zijn specifieke karakter had verworven. De jaren vijftig hadden weinig voeling met de kunstproductie uit de decennia rond de eeuwwisseling. Eclecticisme, neostijlen en art nouveau werden als waardeloos geklasseerd. Het culturele klimaat maakte schoon schip met nogal wat monumenten. Roelants' ingrepen in Gaasbeek lagen dan ook voor de hand. Zo liet hij een aantal kamers van het museum ‘herinrichten’. Tijdgenoten onthaalden deze ingrepen op applaus: men waardeerde het verwijderen van ‘waardeloze’ lambrisering of het verwijzen van ‘minderwaardige’ voorwerpen naar het depot. De muren van een aantal kamers en gangen werden witgeschilderd en de polychromie van de eikenhouten plafonds vervangen door egaal donkerbruin. Nog drastischer ging het er in de Egmondkamer aan toe. Het venster werd dichtgetimmerd en bedekt met een somber fluwelen gordijn. De houtsculpturen in deze kamer kwamen daardoor amper tot hun recht. Door het dichtspijkeren van het raam was er bovendien geen ventilatie meer mogelijk. Het heeft niet veel gescheeld of ook de ridderzaal van het kasteel werd aangepakt. Roelants wilde daar zelfs de monumentale, historiserende wandschilderingen laten verdwijnen, maar de bestuurscommissie dacht daar anders over.⁷ Nog in 1961 omschreef de conservator in *Elseviers Weekblad* het kasteel van Gaasbeek als ‘in zijn meest recente vorm een mengsel van deels geslaagde gotische en renaissance-structuur, deels barokke versierselen, die niet allemaal even te prijzen vallen.’⁸

Ook voor de museumcollectie ontwikkelde Roelants grote aandacht. Hij hield van de talloze schilderijen, wilde de reeks geleidelijk uitbreiden, iets wat hem niet altijd lukte. Gaasbeek staat ook bekend om zijn indrukwekkende verzameling wandtapijten. Roelants was er door gefascineerd

Maurice Roelants ontvangt het Nederlandse en het Belgische vorstenhuis tijdens hun bezoek aan kasteel Gaasbeek op 1 juni 1960. Roelants converseert met koningin Juliana. Naast hem de Belgische premier Gaston Eyskens; onder de omstanders bevinden zich koning Boudewijn, kroonprinses Beatrix, de Nederlandse premier Jan de Quay en de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken Joseph Luns. Foto AMVC-Letterenhuis, Antwerpen.

en kon ze in stilte bestuderen. Een tiental van uitzonderlijke kwaliteit uit de scholen van Doornik en Brussel liet hij restaureren.⁹

Edgard Tytgat

In 1937 verscheen Roelants' verhaal 'Uit het dagelijksch leven naar den Heiligen stal', opgedragen aan Maria en Edgard Tytgat. De kunstschilder Tytgat (1879-1957) was een van Roelants' beste vrienden. In 1956 bracht die laatste het voor elkaar een kruisweg van Tytgat aan te kopen, terwijl de rest van de collectie schilderijen in het kasteel hoofdzakelijk uit de vijftiende tot zeventiende eeuw dateert. Oorspronkelijk was de reeks bestemd voor het barokke parochiekerkje van Gaasbeek, maar ze werd daarvoor door hogere kerkelijke instanties ongeschikt bevonden. De kunstenaar was al ziek toen hij zijn definitieve kruisweg concipieerde. Hij liet de moed vaak zakken en werd door Roelants aangemoedigd. De romancier ontbond voor de goede zaak al zijn duivels: hij schakelde onder anderen hoofdconservator Walther van Beselaere in, installeerde quasi eigenhandig een adviescommissie, en het was op advies van deze commissie maar vooral op aansturen van Roelants, dat de hele kruisweg door de overheid voor het kasteel aangekocht werd, voorontwerpen inclus.¹⁰

'Hij was een van mijn beste vrienden', vertelde Roelants over Tytgat. In de privé-vertrekken in Gaasbeek hingen trouwens drie prenten van de Brusselse kunstenaar: de originele illustraties bij *De os en de ezel van de heilige stal*, Roelants' vertaling van het kerstverhaal *Le bœuf et l'âne de la crèche* van Jules Supervielle (1884-1960). Het verhaal werd

door Roelants op instigatie van Tytgat vertaald. Er hingen trouwens nog andere prenten van Tytgat in Roelants' Gaasbeekse werkkamer. Een ervan droeg als opdracht: 'A Maurice Roelants qui est pour moi plus cher qu'un frère'¹¹ Opvolgers van conservator Roelants begrepen het anachronisme: het werk van Tytgat paste niet in de historische collectie van het museum-kasteel van Gaasbeek.¹²

Edgard Tytgat creëerde in zijn werk een lichtvoetig geheel, soms licht erotisch getint en met ongewone thematische combinaties: paarden, stranden, kermissen, circussen, meisjes, mythische figuren, alles met veel ruimte voor het spontane en het dromerige. Ze betekenden Tytgats ontsnappingsroute uit de werkelijkheid. Die werkelijkheid was bevolkt met stedelijke randfiguren als zigeuners of foorkramers. Maar ook zij zorgden voor een betoverende en botsende toets op zijn doeken, die op raakvlakken van impressionisme, fauvisme en expressionisme te situeren zijn. Zijn gevoeligheid maakte een laat-impressionist van hem, zijn schematiseren plaatste hem in expressionistische rangen.¹³

Wanneer precies Edgard Tytgat en Maurice Roelants met elkaar in contact kwamen, is niet bekend. Roelants schreef begin 1928 voor het eerst over Tytgat.¹⁴ Opmerkelijk was echter dat de inleiding bij de catalogus van Tytgats tentoonstelling in Amsterdam door Karel van de Woestijne werd geschreven, Roelants' zwager. Het valt aan te nemen dat Van de Woestijne, even oud als Tytgat, zijn jonge zwager op het werk van de Brusselaar heeft geattendeerd. Van de Woestijne wijdde al vroeg enkele bijdragen aan het werk van Tytgat. 'Het is genoeg, dat iemand een solo op hem inzet, of ik zing mee', had Roelants in april 1929 over Edgard Tytgat geschreven. 'Het volstaat dat hij het leven uitspreekt, zooals hij het doormaakt, als de held uit een sprookje, om geïnspireerd te zijn.'¹⁵ Die naïeve, kinderlijke kant van Tytgats persoon en werk leek een soort bindmiddel dat schrijvers als Maurice Roelants, Herman Teirlinck en Karel van de Woestijne verenigde in hun adoratie voor hem.¹⁶ In elk geval ontstond nadien een soort herstelbeweging rond Tytgat, met Roelants in de hoofdrol. Meer nog: de romancier ontpopte zich tot een van zijn beschermheren bij uitstek, zoals gezegd resulterend in de opzienbarende aankoop in 1956 van de kruisweg van Gaasbeek.

De kruisweg van Edgard Tytgat werd in Gaasbeek pas in 1966, het jaar van Roelants' overlijden, voor het eerst tentoongesteld. Roelants, drie jaar tevoren op pensioen gesteld, schreef zelf nog de enkele bladzijden tellende catalogus. Zijn beweegreden daartoe raakte de essentie van zijn visie op Tytgat: 'dat vermogen om aan alles in de wereld zijn hart te schenken, een hart van beminnelijkheid, van geestig genot, uiterst fris en persoonlijk, maar dat tevens oude schatten van volkskunst vernieuwt'. In de kruisweg werd Christus met eerbied en waardigheid behandeld, in tegenstelling tot de hatelijke, vulgaire figuren die zich aan hem vergrijpen. De pijn van Christus was volgens conservator Roelants de pijn van de chronisch lijdende Edgard Tytgat. Roelants herinnerde zich wat Tytgat hem tijdens het werk aan zijn kruisweg heeft toevertrouwd: 'Zeg er geen woord over aan Maria. Ik haal het eind niet van deze Kruisweg. Je crois que ma fin est venue.' Maurice Roelants wist als geen ander welk persoonlijk drama in de kruisweg schuilging.

Op 6 juli 1955 bracht de Diocesane Commissie voor Monumenten verslag uit van haar bevindingen: 'de Commissie is van oordeel dat het ontwerp van kruisweg wel op zijn plaats kan zijn in een verzameling van kunstwerken, maar toch niet

beantwoordt aan de voorschriften over Kristelijke Kunst, die voor onze kerken gelden.’¹⁷ Maurice Roelants ontving hetzelfde commentaar. De schrijver was uiteraard erg ontgoocheld. Hij reageerde met een ontroerend pleidooi voor mededogen voor een zieke schilder en ondernam een ultieme poging de kruisweg in de Gaasbeekse dorpskerk onder te brengen.¹⁸ Of Maurice Roelants toen al wist dat hij zélf zijn laatste rustplaats in de schaduw van datzelfde fraaie kerkje zou vinden, is niet bekend. Een doorslag van zijn reactie aan het adres van de commissievoorzitter, vicaris-generaal mgr. Van Eynde, wordt bewaard in het archief van het kasteel: ‘Inmiddels blijft de kerk van Gaasbeek zonder Kruis-

Kasteel Gaasbeek anno nu.

weg, is een groep mecenasen, die meende de kerk en de Kunst te dienen, in zijn goede bedoelingen ontzenuwd, is een commissie van gelovige kunstkeners uiteraard bedremmeld, is last not least de schilder Edgard Tytgat, die alsnog niet is ingelicht, met een zware klap bedreigd', Roelants attendeerde de vicaris-generaal erop dat het werk van Tytgat over alle grote Europese musea is verspreid en dat het voor de kunstenaar, door zijn ziekte, geen sinecure was dit werk te voltooien. 'Verscheidene staties dragen trouwens kennelijk de tekenen van een aangrijpend vrome ontroering. Het moet voor deze man een zware klap worden, als dit werk zijn object verliest; het was sinds lang zijn droom een Kruisweg te schilderen, maar bovendien zijn aan zijn werk ook zijn bestaansmogelijkheden verbonden.' Roelants probeerde nog de Diocesane Commissie enkele suggesties te ontlokken om de veertien staties conform de kerkelijke voorschriften aan te passen, en stelde voor desnoods een van de aquarellen in te lijsten en in de kerk zelf door de commissieleden te laten bekijken.¹⁹

Op 24 november stelde Roelants, gesteund door zijn overheidscommissie, minister van Openbaar Onderwijs Leo Collard voor de Kruisweg voor het kasteel aan te kopen. Op 4 december al tekende Tytgat de verkoopovereenkomst. Roelants wilde de kunstwerken onderbrengen in de Sint-Gertrudiskapel, in 1620 in het park van het kasteel opgetrokken. De vochtigheid en het gevaar voor vandalisme deden de reeks in de opslag belanden.²⁰

Public relations

Roelants' voornaamste verdienste was wellicht dat hij het kasteel uitbouwde tot een intellectuele en mondaine ontmoetingsplek. Een van de hoogtepunten onder zijn beleid was het bezoek van koningin Juliana en kroonprinses Beatrix op 1 juni 1960. Ze werden vergezeld door koning Boudewijn, eerste minister Gaston Eyskens en een indrukwekkende stoet andere ministers en notabelen. In de museumzalen werden feesten en diners georganiseerd, en door een uitgekiende promotiecampagne kon de conservator het aantal bezoekers behoorlijk opdrijven. Ook andere aanzienlijke verwezenlijkingen werden op zijn naam geschreven: hij liet de binnentuin heraanleggen en er verlichting aanbrengen, zorgde voor een goede bewegwijzering in de omgeving van het domein en creëerde door verschillende culturele manifestaties een dynamiek die het kasteel ten goede kwam.²¹

Op de opmerking dat Roelants 'zich wel een gelukkig man moet voelen als kasteelheer van zo een uniek domein', antwoordde de conservator conform zijn literaire thematiek: 'Ssst! Primo is dat geluk erg tijdelijk vermits ook een conservator een leeftijdsgrens heeft. En dan, wie zou er zich durven laten op voorstaan dat hij gelukkig is? Vandaag is het er, morgen niet meer. Ik ben dankbaar voor dit ogenblik maar niet zo vermetel om op dat van morgen te betrouwen.' Het schrijven wilde in Gaasbeek overigens niet echt vloten. Nochtans stelde uitgeverij Manteau een uitgave van Roelants' verzameld werk in het vooruitzicht. De reeks zou uit twaalf delen

bestaan, waarvan vijf met tot dan ongepubliceerd werk.²² Roelants greep echter elke mogelijke reden aan om niet te hoeven schrijven. De kamer van de markiezin - zijn werkkamer - was ook al niet erg ruim: 'als ge zit, is het een cel afgezonderd van de wereld, als ge rechtstaat, gaat het Pajotten-

land open en ziet ge de Italiaanse tuinen en hebt ge contact met de wereld.’²³ In *Elseviers Weekblad* had Roelants het zo uitgedrukt: ‘Dagelijks zie ik uit op het Breugheliaans landschap, waarop een stoet heren, graven, vorsten, vorstinnen in de loop van zeven eeuwen hebben gekeken’.²⁴ Dat breugheliaanse landschap had hem vanaf het begin van zijn conservatorschap al parten gespeeld: ‘Brueghel is niet dood. Derde dag van het nieuwjaar. Een kijkgat, hoog in het Kasteel, bood mij de grootte van een doek van Brueghel. Ik zag golven bomenmassieven, daartussen blauw gevroren verten, met twee, drie kerktorens. Ik zag, onmiddellijk onder de kasteelwal, het winterdonker van het weiland.’ Bij het artikel waarin Roelants dit schreef, liet hij een afbeelding van Breughels wereldberoemde doek *Jagers in de sneeuw* plaatsen.²⁵

In 1963 bereikte Roelants de pensioengerechtigde leeftijd en kwam er een einde aan zijn verblijf op het kasteel. Intussen had hij een modernistische woning laten bouwen in Sint-Martens-Lennik. Bij wijze van afscheid aan Gaasbeek, waar hij negen jaar had gewerkt en verbleven, schreef hij het gedicht ‘k Hoore tuitend' hoornen,’ dat niet toevallig naar Guido Gezelle verwijst en baadt in avondlijke nostalgie. Het gedicht werd opgenomen in Roelants' enige in zijn Lennikse periode gepubliceerde werk, de dichtbundel *Vuur en dauw* (1965), waarvan de meeste gedichten nochtans meer dan drie decennia tevoren in *Forum* hadden gestaan. In het Gaasbeek-gedicht neemt de schrijver afscheid van het domein en meteen ook van zijn actieve loopbaan:

De kim ligt in dampen van geel en rood,
Zo is dan mijn loopbaan ten einde gelopen
Wat nog te verwachten? Wat nog te hopen,
Dan welwillend zijn en vriend van de dood?

Wat deed ik niet al? Wat is veel? Wat is weinig?
Ik klom op de torens, 'k zag neer op het dal,
Ik zong van geluk, ik knorde chagrijnig,
Ik viel als Icarus, een eeuwige val.
Die weemoed, die wanhoop? Al pijn die geneest.
Die troost om een vreugd? Om wat meer, om wat
minder?
Daar fladderde grillig en argloze vlinder.
Was ik niet die vlinder? Ik ben hem geweest.

Adieu, goede vrienden, adieu, lieve vrouw,
Bij u was ik dikwijls veilig geborgen.
De tijd gaat voorbij. Geen zorg om mijn zorgen.
Er zijn nog Gods sterren waar blind ik op
schouw.

Het gedicht illustreert de synthese van een literaire loopbaan en een carrière als conservator. De teneur is deemoedig, nederig en sereen berustend in het afscheid. Roelants poogt in deze laatste bundel de innerlijke conflictstof nog beter te beheersen. Hij weet de momentane beleving te verzoenen met de interventie van rede en verstand. De dichter weigert zich over te geven aan het intuïtieve, het rudimentaire van de hartstocht of het onvoorspelbare van het geluk. ‘Het leven dat wij droomden’ wordt opgegeven voor een meer berustend en authentiek bestaan, met de schitterende natuur van het Pajottenland als decor.

Eindnoten:

- 1 Maurice Roelants, 'Het zwijn werd geslacht', *Elseviers Weekblad*, 8 januari 1955.
- 2 Ik verwijs naar mijn bijdrage 'Maurice Roelants als boekhandelaar en uitgever', *ZL 3* (2004), 4(juli), p.54-66.
- 3 Karel van Cauwelaert, 'Maurice Roelants en Gaasbeek', *Het Volk*, 28 april 1966.
- 4 'Op bezoek bij kasteelheer Maurice Roelants', *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 10 december 1955.
- 5 Joos Florquin, 'Maurice Roelants', in: idem, *Ten huize van...*, 2, [Brugge] 1971 (tweede, gewijzigde druk), p.80-99: p.83.
- 6 Luc Vanackere, 'Maurice Roelants als conservator van het kasteel van Gaasbeek', *Kunsttijdschrift Vlaanderen* 54 (2005), 304 (februari), p.33-34: p.33.
- 7 Idem, p.33-34.
- 8 Maurice Roelants, 'Het kasteel van Gaasbeek', *Elseviers Weekblad*, 2 september 1961.
- 9 Maurice Roelants, 'De Vlaamse wandtapijten: boeiende geschiedenis van begrijpelijke herwaardering', *Elseviers Weekblad*, 25 maart 1961.
- 10 Gaston Renson en Marguerite Casteels, *Het kasteel-museum van Gaasbeek*, Lennik 1979, p.45. Zie ook: Herman Vandormael, 'De kruisweg van Edgard Tytgat in het kasteel van Gaasbeek', *Vlaanderen* 38 (1989), 227 (september-oktober), p. 281-287.
- 11 Florquin, 'Maurice Roelants', p.83 en 85.
- 12 Cf. Herman Vandormael, *Kasteel van Gaasbeek*, Brussel 1988, 128 p.
- 13 Cf. Jean de Bosschère, 'Twee Belgische houtgraveurs te Linden. II. Edgard Tytgat', *Onze Kunst* 15 (1916), 7 (juli), p.7-9: p.9.
- 14 Maurice Roelants, 'Tytgat, de allerbeminnelijkste', *De Telegraaf*, 11 februari 1928.
- 15 M. Roelants, 'Bij een solo over Edgard Tytgat', *Vandaag* 1 (1929), 4 (1 april), p.97-98.
- 16 Karel van de Woestijne, 'Kunst te Brussel xxxii', *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 17 maart 1928. Zie ook: *Verzameld journalistiek werk xv*, Gent 1995, p.389 [red. Ada Deprez].
- 17 Archief Aartsbisdom Mechelen, Register 340; Diocesane Commissie voor Monumenten, 1 juli 1953-3 december 1958, p.88.
- 18 Vandormael, 'De kruisweg van Edgard Tytgat', p.281.
- 19 Maurice Roelants aan mgr. Leo Van Eynde, ongedateerd [juli 1955], Archief Kasteel van Gaasbeek, zonder nummer.
- 20 Vandormael, 'De kruisweg van Edgard Tytgat', p.285-286.
- 21 Vanackere, 'Maurice Roelants als conservator', p.34.
- 22 'Op bezoek bij kasteelheer Maurice Roelants'.
- 23 Florquin, 'Maurice Roelants', p.82-83.
- 24 Roelants, 'Het kasteel van Gaasbeek'.
- 25 Roelants, 'Het zwijn werd geslacht'.

Het landelijke conserveringsprogramma Metamorfoze *De vergankelijke blankheid van papier*

Andrea Langendoen

Om het materiële verval van papieren cultureel erfgoed tegen te gaan, werd in 1997 het nationale project Metamorfoze gestart. Inmiddels zijn talrijke cultuur-historische collecties, waaronder vele literaire, binnen Metamorfoze duurzaam geconserveerd en verfilmd. Andrea Langendoen, medewerkster Communicatie en Publiciteit van Metamorfoze, blikt terug en kijkt vooruit.

En zo, ineens, op die duinen, voor zich de zee,
verlangde hij ze terug te zien, zijn verzen pas
geschreven met de violette inkt op de ontvankelijke
blankheid van papier.¹

Als de jonge schrijver Hugo Aylva zich in Louis Couperus' roman *Metamorfoze* uit 1897 in volle ijl naar zijn schrijftafel terugspoedt, is hij zich er niet van bewust dat de 'witte bladen met violette woorden' al zijn begonnen aan een onomkeerbaar proces van verzuring en verval. Het blanke papier wordt langzaam geel en bros, de violette inkt ver-

Band van de roman *Metamorfoze* van Louis Couperus.

bruint en verbleekt. De periode waarin Aylva en zijn schepper Couperus werken, is namelijk de periode waarin de kwaliteit van het papier op zijn slechtst was.

Voorgeschiedenis

In de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw werd het steeds duidelijker dat een deel van het Nederlandse papieren erfgoed door verzuring langzaam aan het vergaan was. Uit een onderzoek dat werd uitgevoerd door de Koninklijke Bibliotheek in samenwerking met de toenmalige Rijks-archiefdienst bleek dat vooral papier uit de periode 1840-1950 er slecht aan toe was. In deze periode nam de vraag naar papier steeds meer toe. Tot aan het begin van de negentiende eeuw werd papier meestal gemaakt uit lompen. Omdat lompen vrij schaars waren, ging men over tot het vervaardigen van papier uit houtpulp, een grondstof waaraan geen gebrek was. Hout bevat echter lignine, een stof die onder invloed van licht, hitte en lucht een chemische reactie ondergaat. Hierdoor wordt de structuur van het papier aanzienlijk zwakker. Verder gebruikte men voor de papierfabricage chemische middelen die verzuring van het papier veroorzaakten, zoals chloor om het papier te bleken en een lijm die aluin bevat om het papier sterker te maken.

Het was duidelijk dat er iets moest gebeuren om het papieren erfgoed uit de periode 1840-1950 te redden. Het Ministerie van ocv besloot, onder andere naar aanleiding van een aantal publieksacties, dat het tijd was het papierverval nationaal en structureel aan te pakken.

Het gaat in totaal echter om miljoenen publicaties en duizenden collecties: er moest dus een selectie gemaakt worden. In opdracht van het ministerie onderzocht de Koninklijke Bibliotheek op welke manier en volgens welke criteria er een selectie gemaakt moest worden. Die uiteindelijke criteria hielden in dat materiaal van Nederlandse herkomst, beschikbaar in Nederlandse erfgoedinstellingen met een bewaarfunctie en daterend uit de meest bedreigde periode (dus 1840-1950), voor conservering in aanmerking kwam. Conservering houdt in, dit geval in dat het materiaal op microfilm wordt gezet en zuurvrij wordt verpakt.

Eerste fase

Couperus schreef zijn roman *Metamorfoze* in 1897. Precies honderd jaar later, in mei 1997, ging het nationale programma voor de conservering van bibliotheekmateriaal van start, dat de naam kreeg van de roman van Couperus. Het ministerie van ocv stelde 18 miljoen gulden (ruim 8 miljoen euro) beschikbaar voor de uitvoering van de eerste fase van het programma (1997-2000). Het conserveringsprogramma werd gecoördineerd door het Bureau *Metamorfoze* van de Koninklijke Bibliotheek.

Na de eerste selectie, hierboven beschreven, bleef er alsnog een behoorlijk aantal objecten over: in totaal 2 miljoen pagina's handschriftelijk materiaal, 400.000 boeken, 30.000 tijdschriftnummers en

Een fatalistisch briefje van Willem Kloos aan Albert Verwey, 25 september 1888.
Universiteitsbibliotheek Amsterdam (UvA), hs. XLI B 7415.

De collectie van Albert Verwey, waar dit briefje deel van uitmaakt, is in het kader van Metamorfoze op microfilm gezet.

5000 krantentitels. Met de beschikbare middelen konden deze natuurlijk lang niet allemaal worden geconserveerd. Er moesten dus opnieuw keuzes worden gemaakt. Voor de literaire collecties gold dat alleen de belangrijkste collecties in eerste instantie voor conservering in aanmerking kwamen. Grote en kleine erfgoedbeheerders in Nederland kregen daarom het verzoek hun belangrijkste collecties aan te melden. Op die manier ontstond een prioriteringslijst van handschriftelijke collecties en afzonderlijke manuscripten. Voor de boeken werd een andere werkwijze gevolgd. Hierbij kreeg de periode waarin het boekverval op zijn hevigst was prioriteit: 1870-1899.

De eerste fase van het programma bestond uit drie trajecten: Literaire Collecties, Behoud Nederlandse Boekproductie (BNB) en Microverfilming Landelijke Dagbladen. In totaal werden 102 literaire collecties, 45.000 boeken en 50 krantentitels geconserveerd. Dat lijkt veel, maar in totaal is het slechts 6% van het materiaal uit 1840-1950 dat voor conservering in aanmerking komt.

Tweede en derde fase

Na de succesvolle eerste fase ging in 2001 de tweede fase van het Metamorfozeprogramma (2001-2004) van start. Hiervoor stelde het Ministerie 10,2 miljoen euro beschikbaar. Het traject Literaire Collecties werd voortgezet en BNB begon met een nieuwe periode: 1900-1909. Er kwamen ook enkele nieuwe trajecten bij: Cultuurhistorische Collecties (Nederlandse collecties van cultuurhistorisch of historisch belang) en Internationaal Waardevolle Collecties (niet-Nederlandse collecties die ofwel uniek ofwel van groot internationaal belang zijn). Verder werd er begonnen met de verfilming van een aantal (in totaal 40) Nederlandse geïllustreerde publiekstijdschriften. Ook kwam er subsidie beschikbaar voor de digitalisering van reeds geconserveerde literaire collecties.

De derde fase van het programma (2005-2008) is onlangs van start gegaan. Sinds januari van dit jaar coördineert de Koninklijke Bibliotheek het programma samen met het Nationaal Archief te Den Haag. Het Bureau Metamorfoze is daartoe uitgebreid met een coördinator Archieven, afkomstig van het Nationaal Archief. Het programma richt zich nu op het behoud van het Nederlandse papieren erfgoed in zijn geheel, niet alleen op het behoud van bibliotheekmateriaal.

In de afgelopen jaren zijn al verschillende archiefcollecties geconserveerd. Het ging dan echter steeds om particuliere archieven van beperkte omvang. In het nieuwe Archieventraject zullen ook de grote overheidsarchieven de gelegenheid krijgen hun collecties aan te melden, mits ze voldoen aan

bepaalde criteria die door een speciale commissie zijn vastgesteld. Voor deze archieven geldt vaak dat ze, behalve met verzuring, ook te kampen hebben met andere problemen van intern verval zoals inktvraat en groenvraat. Veel van dit bedreigde materiaal is van vroegere datum dan de officiële Metamorfozeperiode 1840-1950. Het programma breidt zich in deze derde fase dus op verschillende gebieden uit, zowel wat betreft de werkwijze als de toegepaste conserveringsmethoden.

Werkwijze

Naast de coördinatie van projecten, organiseert het Bureau Metamorfoze een aantal keer per jaar informatiebijeenkomsten. Verder verschijnt er drie keer per jaar een nieuwsbrief, *Metamorfoze Nieuws*. Ook geeft het bureau opdracht tot het uitvoeren van (conserverings-)onderzoeken. De resultaten daarvan worden gepubliceerd in de reeks *Metamorfoze-publicaties*. Veel informatie en publicaties over Metamorfoze zijn bijeengebracht op de website www.kb.nl/coop/metamorfoze.

Om voor subsidie in aanmerking komen, moeten instellingen een projectvoorstel indienen. Bij het opstellen hiervan krijgen ze hulp van een van de drie projectcoördinatoren van het Bureau Metamorfoze (Literaire Collecties, Digitalisering Literaire Collecties, Archieven). Voor de subsidies geldt een 70/30-regeling, dat wil zeggen dat Metamorfoze 70% van de projectkosten subsidieert, de overige 30% worden door de instelling zelf gefinancierd. Voorstellen worden een paar keer per jaar voorgelegd aan de Beoordelingscommissie Metamorfoze, die beslist of een voorstel wordt gehonoreerd. Deze commissie bestaat uit zeven leden, afkomstig uit de wetenschappen of uit de bibliotheek- of archiefwereld. De onafhankelijke Beoordelingscommissie wordt met instemming van de Minister van OCW benoemd.

Portrettekening van P.H. Ritter Jr. (1882-1962), gemaakt in september 1942 tijdens zijn internering te Sint-Michielsgestel, door Gerardus Knuttel (1880-1961). Universiteitsbibliotheek Utrecht, archief-Ritter. Als invloedrijk criticus correspondeerde Ritter met tal van schrijvers en letterkundigen. Zijn archief werd verfilmd in de eerste fase van Metamorfoze.

Conservering

Conservering binnen het Metamorfozeprogramma bestaat in eerste instantie uit de microverfilming van de collecties en objecten. In de jaren tachtig van de vorige eeuw werd 'preservation microfilming' geïntroduceerd. Dit houdt in dat microfilms zo goed moeten zijn dat ze op den duur het origineel kunnen vervangen, als dat er niet meer is. Het is dus van belang dat de films het origineel, zowel inhoudelijk als fysiek, zo dicht mogelijk benaderen.

In de loop der jaren heeft Metamorfoze daarom

het verfilmingstraject verbeterd en gestandaardiseerd. Deze standaarden zijn opgenomen in het *Metamorfoze Handboek*, waarvan de eerste versie verscheen in 2002. In 2004 zijn de richtlijnen herzien en geactualiseerd. De kwaliteitsmanager microverfilming adviseert de microverfilmingsbedrijven en controleert (steekproefsgewijs) de gemaakte microfilms.

De objecten worden ook geregistreerd in het landelijke geautomatiseerde catalogiseersysteem GGC. Dit is met name van belang voor gedrukte werken, omdat hiermee wordt voorkomen dat een boek twee keer op microfilm wordt gezet. Om diezelfde reden worden ook de films geregistreerd, in een Europese database: EROMM (European Register of Microfilm Masters).

Na verfilming worden de collecties zuurvrij verpakt en in een geklimatiseerde omgeving, onder optimale condities, bewaard. Het is de bedoeling dat de originelen alleen nog bij hoge uitzondering uit het magazijn worden gehaald, voor speciaal wetenschappelijk onderzoek of bijzondere tentoonstellingen.

In sommige gevallen worden boeken ook ontzuurd. Dit gebeurt met het Amerikaanse Book-keeper-proces, een betrouwbare en gangbare chemische behandeling waarbij boeken worden ondergedompeld in een speciale ontzuringsvloeistof. In totaal zijn inmiddels ruim 4000 titels uit het BNB-project ontzuurd.

Literaire collecties

Vanzelfsprekend was een van de eerste collecties die voor conservering in aanmerking kwamen het archief van Louis Couperus in het Letterkundig Museum en, aansluitend daarop, de Couperuscollectie in de Koninklijke Bibliotheek. In het archief van het Letterkundig Museum bevindt zich onder andere een kladhandschrift van *Metamorfoze*, vol doorhalingen, toevoegingen en verbeteringen, alle in Couperus' eigen hand. Het uiteindelijke kopijhandschrift is helaas niet overgeleverd.

In de afgelopen jaren zijn honderden collecties geconserveerd. De collecties bevinden zich in verschillende erfgoedinstellingen, verspreid over het land, en zijn zeer divers van aard. Naast de collectie van Couperus, zijn inmiddels ook de collecties en belangrijke manuscripten van de meeste grote negentiende- en vroeg-twintigste-eeuwse Nederlandse auteurs op microfilm gezet. Een groot deel daarvan bevindt zich in de universiteitsbibliotheken, in het Letterkundig Museum en in de KB. Maar ook in een aantal kleinere bibliotheken en musea en in diverse regionale archieven bevinden zich heel wat belangrijke en interessante collecties. Zo werd in 2004 een projectvoorstel ingediend voor de conservering van het manuscript van *Bartje*, het beroemde kinderboek van Anne de Vries, dat bewaard wordt in het Drents Archief in Assen. Verder zijn ook verschillende boekencollecties, waaronder een aantal collecties kinder- en prentenboeken, geconserveerd.

Op de *Metamorfoze*-website is een overzicht te vinden van alle collecties die zijn geconserveerd of die op dit moment worden geconserveerd. Een dergelijk overzicht, voorzien van toelichtingen en afbeeldingen, verscheen in 2002 ook in boekvorm onder de titel *En ik heb ze bewaard voor jou... 100 literaire collecties voor de toekomst*

behouden. Tot de collecties die in 2004 bij Metamorfoze werden aangemeld, behoren de verzamelingen van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde.

Digitalisering

In de tweede fase van het Metamorfozeprogramma is ook begonnen met de digitalisering van collecties. Voorwaarde is dat het gaat om *literaire* collecties die al in een eerder stadium zijn geconserveerd (of tegelijkertijd worden geconserveerd en gedigitaliseerd). Digitalisering gebeurt tot nu toe alleen om de toegankelijkheid van de collecties te vergroten. Er is nog geen sprake van digitalisering voor conserveringsdoeleinden. Maar de kans is groot dat die stap in de nabije toekomst wel wordt ge-

maakt. Op dit moment onderzoekt *Metamorfoze* wat de mogelijkheden zijn.

De collecties worden gescand vanaf microfilm. Kleurenplaten of materiaal met veel kleur worden echter meestal direct vanaf het origineel en in kleur gescand. Op de website van Het Geheugen van Nederland (www.geheugenvannederland.nl) is een aantal gedigitaliseerde *Metamorfoze*collecties te vinden. Het Geheugen van Nederland is het nationale digitaliseringsprogramma voor het Nederlandse culturele erfgoed. Voorbeelden van gedigitaliseerde *Metamorfoze*collecties zijn het album *amicorum* van A.L.G. (Truitje) Bosboom-Toussaint (1812-1886) uit 1882 van het Regionaal Archief Alkmaar, de collectie *Illegalia* van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, de muziekmanuscripten van de componist Alphons Diepenbrock (1862-1921) van het Nederlands Muziekinstituut en de collectie van de Limburgse dichter Charles Beltjens (1832-1890) van het Stadsarchief Sittard-Geleen. Binnenkort volgen meer collecties, waaronder het archief van Alexander Ver Huell van het Gemeentearchief Leiden en hoogtepunten uit de collecties van de Koninklijke Bibliotheek en van het Letterkundig Museum. En daar zit het handschrift van *Metamorfoze* natuurlijk ook bij!

Eindnoten:

- 1 Louis Couperus, *Metamorfoze. Volledige werken Louis Couperus*, deel 13, Utrecht/ Antwerpen 1988, p.12-13.

Sherlock Holmes en Leiden?

August Hans den Boef

Op 14 april 2005 werd in de Leidse Universiteitsbibliotheek een expositie geopend van pastiches op leven en werk van Sir Arthur Conan Doyle. De pastiches kwamen uit de collectie van Sherlock Holmes-kenner en -verzamelaar August Hans den Boef, die ook een catalogus samenstelde.¹ Bij de opening hield hij een inleiding, waarvan hieronder een leesversie volgt.

Vijftig jaar geleden was een tentoonstelling als deze niet mogelijk geweest. Sir Arthur Conan Doyle verkeerde pas 25 jaar in de andere sfeer en zijn nabestaanden stonden sterk op hun rechten. Parodieën vielen daar buiten, maar met pastiches lag het anders. Niet toevallig was het DoYLES zoon Adrian die met een eerste echte bundel van getrouwelijke nieuwe verhalen kwam. Vijftig jaar geleden had er overigens heel wel een expositie aan Sherlock Holmes kunnen worden gewijd. Als ik toen in de oude UB had gestaan, zou ik de pijp hebben gerookt, zoals in veel films door Sherlock Holmes gehanteerd. Niet in de oorspronkelijke tekeningen van Sidney Paget. Een calabash, ook wel genoemd: een trompetpijp met meerschuimen binnenwerk.

Ik heb er een. Die kostte mij omgerekend meer dan de duurste Holmes-pastiche die ik bezit en

De naam van den grooten detective ging, op den toon van het diepst ontzag, van mond tot mond.

Illustratie van Cornelis Veth in diens *De allerlaatste avonturen van Sir Sherlock Holmes*, Bussum 1912.

die hier ook is geëxposeerd. Maar in bibliotheken geldt al heel lang en terecht een rookverbod.

Beter ware geweest dat men zo'n expositie vijftig jaar na de verschijning van het eerste Sherlock Holmes-verhaal *A Study in Scarlet* had gemaakt, het is dan 1937. Voor de Tweede Wereldoorlog waren de avonturen van Sherlock Holmes nog geen *gesunkenes Kulturgut*. Zelfs de communistische tijdschriften van Herman Gorter en Henriëtte Roland Holst hadden advertenties van een nieuwe Holmes-bundel. En mijn oude kameraden *lazen* ze ook, in de Bergense duinen of op de Buissche Heide.

De aangewezen persoon voor een lezinkje zou dan Eddy du Perron zijn geweest. Die had immers in 1933 een scherpzinnige analyse van het detectiveverhaal gemaakt. Holmes was voor hem de toetssteen, die vond hij beter als detective dan Auguste Dupin van Edgar Allan Poe en *The Hound of the Baskervilles* behoorde voor hem tot de absolute top. In 1938 vulde Du Perron zijn dialoog aan met twee andere tot het boekje *Het sprookje van de misdaad. Dialogen over het detektive-verhaal*. Even scherpzinnig als zijn boek over Multatuli. Maar Du Perron woonde in 1937 in Indië. Die vloog je niet even over. Of in, zoals dat tegenwoordig heet.

Vijftig jaar geleden zou F. Bordewijk een geschikte inleider zijn geweest. Hij had niet alleen in Leiden gestudeerd, maar enige maanden tevoren de verhalenbundel *Mevrouw en meneer Richebois* gepubliceerd. Daarin staan vier parodieën, achtereenvolgens beschrijven ze de dood van Mrs. Hudson, de trouwe huishoudster op Baker Street 221b, de dood van Moriarty, professor en aartsvijand, de dood van Holmes en de dood van Doyle. Bordewijk vond Edgar Allan Poe als auteur beter dan Arthur Conan Doyle en bewonderde van de laatste vooral de boksverhalen. Hij zal weinig op hebben gehad met het feit dat Doyle in 1893 uit haat en afkeer jegens zijn personage Holmes liet sterven en uit een zekere zucht naar geld en roem tien jaar later weer liet herrijzen. Slechte smaak volgens F.

Waarom nu deze tentoonstelling? Precies honderd jaar geleden verscheen het boek dat met die herrijzenis van Holmes begint: *The Return of Sherlock Holmes*. Ook het verhaal van de herrijzenis speelt in de negentiende eeuw, zodat je eigenlijk kunt spreken van pastiches door Sir Arthur Conan Doyle zelf op zijn oude successen. Later zou hij soms met onderbreking van jaren een nieuw Holmes-verhaal afscheiden. Maar altijd met koetsjes, treinen, telegrammen en koningin Victoria. Alsof er intussen geen auto's, telefoons en troonopvolgers waren opgedoken.

Eén keer wijkt Doyle van dit schema af. In 'His Last Bow', dat speelt in de zomer van 1914, maar werd gepubliceerd in 1917, ontmaskert Holmes de Duitse spion Von Bork en voorspelt hij de *Great War*. Wat in de zomer van 1914 misschien knap was, maar in 1917 een stuk minder. In dit verhaal wordt zowaar getelefoneerd en Watson bestuurt een

automobiel. Doyles bijdrage aan de Britse oorlogspropaganda. Dus toch ook weer een soort pastiche. Du Perron vond 'His Last Bow' kortweg 'een lor'. Dan zwijg ik nog over de twee late verhalen die niet door Watson, maar door Holmes zelf worden verteld. Ik realiseerde mij bij het lezen dat er inderdaad slechte pastiches bestaan. Van Doyle zelf, nota bene. Wat niet wegneemt dat sommige pasticheurs tot op de huidige dag menen dat Holmes zelf een geschikte verteller is. Gelukkig een minderheid.

The Return of Sherlock Holmes is paradoxaal genoeg Doyles beste verhalenbundel. Ik vind hierin ook steun in de observaties van Du Perron. Doyle wist in 1905 waar de USP van zijn personage Sherlock Holmes zat en schreef de verhalen vrijwel achter elkaar. In 'The Adventure of Black Peter' spreekt Watson dan ook over 1895, de tijd van de handeling, als een 'memorabel jaar'. Holmes was op zijn best, bijvoorbeeld vanwege zijn beroemde onderzoek naar de plotselinge dood van kardinaal Tosca, op uitdrukkelijk verzoek van Zijne Heiligheid de Paus.

Ook het Oranjehuis behoorde tot Holmes' cliëntèle. Een delicate affaire van de Nederlandse koninklijke familie heeft hij volgens Watson tot een zeer goed einde gebracht. In een later verhaal laat Holmes trots aan Watson de ring zien die hij als beloning heeft ontvangen en voegt daaraan toe dat hij nog steeds moet zwijgen.

Het verhaal waarin die delicate affaire wordt genoemd, 'A Scandal in Bohemia', gaat over een kroonprins die een verhouding met een operazangeres heeft gehad, waarover zeer belastende foto's bestaan. Zou die delicate Nederlandse affaire ook met een vorst, een dame en belastende foto's te maken hebben gehad? Willem III, ook wel Koning Gorilla genoemd, gaf veel aanleiding tot delicate affaires en hij stierf in 1890. Ik hoop al jaren dat een van mijn republikeinse vrienden een pastiche schrijft waarin Watson 'onthult' - dit woord uiteraard tussen aanhalingstekens - dat Wilhelmina niet de dochter van koning Willem III is. Tomas Ross, bijvoorbeeld, zou zo'n pastiche zeer zijn toevertrouwd.

...Het was een zondag en er dreven bijgevolg weinig kurken voorbij...

Illustratie van J.P. Doeve in: Godfried Bomans, *De avonturen van Bill Clifford*, Amsterdam 1948.

Een Indiana Jones uit Leiden

Zijn er nog meer mogelijkheden voorhanden voor 'Hollandse' Holmes-pastiches? Liefst Leidse? Had Doyle een speciale band met Nederland? Neen. Er bestaan meer dan tien biografieën van Doyle. In geen enkele wordt gerept van een bezoek aan Leiden. Sir Arthur deed Nederland verscheidene malen aan op zijn kruistocht voor het spiritisme - Bordewijk zal niet onder zijn gehoor zijn geweest - en bezocht toen Den Haag en Amsterdam, maar

Leiden liet hij links liggen. Overigens waren zelfs de gelovige spiritisten vooral geïnteresseerd in Sherlock Holmes.

Evenmin bezoekt Holmes de sleutelstad in de *Canon* - de *sherlockians* noemen hun bijbel zo. De stad wordt zelfs niet genoemd door Watson. Vlissingen, Utrecht, Den Haag, Rotterdam, maar geen Leiden.

Wat mij opviel toen ik de tentoonstelling voorbereidde, waren de vele pastiches over 'The Giant Rat of Sumatra'. Watson duidt deze zaak alleen maar aan, of eigenlijk Holmes: 'een verhaal waarop de wereld nog niet is voorbereid.' Intrigerend. Net als bij 'A Scandal in Bohemia' waarin de koninklijke familie wordt genoemd, zie ik een aanwijzing in het verhaal waarin de reuzenrat voorkomt. 'The Sussex Vampire' gaat over een vampier die geen vampier is. De Rat is dus geen rat. Helaas dachten veel pasticheurs daar anders over.

Belangrijk is dat de Rat uit Sumatra komt. In Holmes' tijd - volgens de kenners speelt het verhaal in 1893 - was Sumatra van ons. Deel van de Gordel van Smaragd. Dat zien de meeste pasticheurs wel weer. Al weten ze niet dat Yogyakarta een sultan heeft en geen maharadja. Du Perron wist dat wel. Waarom heeft hij niet in zijn tweede Indische periode een pastiche over de Rat gemaakt? Hij was daarvoor zeer toegerust als auteur. Had bijvoorbeeld een Leidse hoogleraar als personage een hoofdrol kunnen laten spelen.

Gelukkig doet een recente Amerikaanse pasticheur, Ted Riccardi, dat wel. Hij laat de Rat bestuderen door professor Van Ruisdael. Holmes spreekt Nederlands met hem, een taal die hij sinds zijn kindertijd had gesproken. Dat was nieuw voor mij.

Die Leidse professor gold volgens Holmes als een van de belangrijkste archeologen in Europa, 'an enormous man even seated, one who projected immense intellectual and physical energy'. Zo horen wij dat graag. Een Indiana Jones avant la lettre, uit het bolwerk der vrijheid! Van Ruisdael is het dan ook die de Rat heeft ontdekt. Drie meter lang, de laatste nakomeling van de god Kallo. De Leidse hoogleraar verdwijnt helaas voorgoed, geruchten gaan dat hij is geofferd aan de reuzenrat.²

Ik keer nu de zaak om. Wat zouden Leidse wetenschappers anno 2005 van Holmes vinden? Een immens intellectueel kanon? Sherlock Holmes is denk ik geen goede detective als we hem met moderne criteria beoordelen. Tijdens zijn onderzoeken sterven geregeld mensen. De waarheid die hij wil vinden, de methode waarbij hij zweert, zijn kennelijk belangrijker voor hem dan het voorkomen van sterfgevallen. In *De naam van de roos* parodieert Umberto Eco deze eigenaardigheid door elke dag een monnik te laten sterven tijdens het onderzoek van William van Baskerville.

Holmes wil ook wel eens iemand van wie hij heeft bewezen een misdrijf te hebben gepleegd, niet doorgeven aan de politie. Die is al genoeg gestraft. Geen bewondering voor de rechtsstaat derhalve bij Sherlock Holmes. Dat zou de Leidse rechtsgeleerden Paul Cliteur en Afshin Ellian niet bevallen. Het is overigens een mythe dat Holmes een lage dunk heeft van de politie. De in pastiches veel gesmade - of van de weeromstuit veel geprezen - inspecteur Lestrade vindt hij een snelle en energieke werker, maar conventioneel in zijn methode. Misschien heeft Lestrade daardoor wel meer levens gered dan Holmes, zou een criminoloog voorzichtig opmerken.

Ellian zou bovendien opmerken dat de hele methode-Holmes herleid kan worden tot een manuscript uit zijn land van herkomst Perzië. En dat Voltaire dat via via gebruikt heeft voor zijn verhaal *Zadig*. Terecht.

Miskopen

Terug naar de pastiches. Een leuke hobby? Ik zal u de klachten besparen over de hoge prijzen en de miskopen die elke verzamelaar wel kan leveren. Du Perron klaagde al in 1932 dat sommige Holmes-publicaties te duur waren. Mijn verzameling zou twee keer zo groot zijn als ik rijk was. Een onder

bonussen bedolven CEO van een nutsbedrijf bijvoorbeeld. Maar die verzameling zou weer gehalveerd worden als ik miskopen had kunnen voorkomen.

Daarom twee voorbeelden tot slot. Mijn geboortejaar is 1949. Toen verscheen *De moordenaar kwam naar Londen. Een onbekend verhaal van Sherlock Holmes*. Uit het Engels bewerkt door L.W. van Giessen. Amsterdam: Engelhard, van Embden en Co. Eén keer alle bibliografische details, want we bevinden ons immers in een universiteitsbibliotheek.

Toen ik in Leiden ging studeren, meende ik zoals elke jonge student dat alle belangrijke boeken van de wereld hier te lenen waren. Dat was ook zo. Aanvankelijk. Mijn eerste studiejaar was een roes van lenen en lezen. Dat studeren komt later wel. Als gevorderd student - enigszins teleurgesteld - wist ik dat ik ook naar andere universiteitsbibliotheken en naar de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag kon gaan. Een kleinere roes, maar ook meer teleurstellingen. Dat onbekende verhaal van Sherlock Holmes over de moordenaar die naar Londen kwam, berustte in de KB. Maar het bevat een vertaling van *A Study in Scarlet*, het eerste Holmes-verhaal uit 1887, en een essay 'Sherlock Holmes, de grootste detective der wereld', van H. P. van den Aardweg.

Gelukkig was ik destijds net zo arm als Du Perron en kocht ik niet ongezien dit soort pastiches. Het tweede voorbeeld van een miskoop betreft een aanschaf die ook de kleine beurs toestaat: het Suske & Wiske-album *De woeste wespen* (1987, honderd jaar Sherlock Holmes!). Terwijl Lambik - het enige interessante personage in de strip - toch met alle attributen van de Grote Detective was uitgedost: dubbelkleppige pet, cape en vergrootglas. Maar het geheel was niet goed getekend, net als het verhaal ongeïnteresseerd en gemakzuchtig in elkaar geflanst. Niet te exposeren. Niet eens vermeldenswaardig voor de catalogus.

Een probleem waarmee ik tijdens de voorbereiding geen rekening had gehouden: tijdens de expositie verschijnen nieuwe pastiches die de moeite waard zijn. Dat zou immers al te toevallig zijn. Maar onder andere amazon.com kondigt het spoedige verschijnen aan van twee romans, respectievelijk van Mitch Cullin en Caleb Carr aan die interessant lijken.³

Die ellende begon dus al in het jaar waarin ik werd geboren. Maar ik wil positief eindigen, al was het maar omdat onze premier onlangs heeft verordonneerd dat verantwoordelijke burgers vooral de positieve kanten van hun zaken moeten benadrukken. Ik beleef veel genoeg aan het verzamelen van pastiches. Het meeste genoeg heb ik beleefd toen ik een aantal daarvan hier voor u mocht uitzoeken en een flankerend boekje mocht schrijven. En het echte hoogtepunt is natuurlijk de prachtige manier waarop het geheel is uitgegeven en tentoongesteld. Dank daarom aan de heer Witkam en mevrouw Scheper.

Ik hoop dat u daaraan ook enig genoeg kunt ontlenuen. Als bezoeker en lezer.

Du Perron is in 1940 overleden. Zijn plaatsbekleder op aarde is monsieur Kees Snoek uit Parijs. Aan hem het eerste exemplaar. Al meer dan 25 jaar stuurt hij mij *sherlockiana* uit verre landen. Sommige even groot en zwaar als een telefoongids. En ook Kees Thomassen, Margriet van Lith en Anne Rube verrasten mij met exemplaren die nu hier zijn geexposeerd.

Eindnoten:

- 1 August Hans den Boef, *Sherlockholmesing. Pastiches op werk en leven van Sir Arthur Conan Doyle. Catalogus bij een tentoonstelling in de Leidse Universiteitsbibliotheek, 14 april-29 mei 2005*, Leiden 2005 (= *Kleine publicaties van de Leidse Universiteitsbibliotheek*, 67). Eerder verscheen: August Hans den Boef, *De goede dokter en de grote detective. Honderd jaar Sherlock Holmes*, Amsterdam 1987.
- 2 Onze Maatschappijleden Snoek en Witkam wisten onmiddellijk naar welke historische figuur Ricardi verwees: de archeoloog en paleontoloog Pieter Vincent van Stein Callenfels (1883-1938), bijgenaamd Iwan de Verschrikkelijke, hetgeen ook de titel leverde voor B.D. Swanenburgs boekje over hem dat in 1951 verscheen. Rudy Kousbroek nam daaruit in 1991 het verhaal over dat Stein in Singapore ooit Conan Doyle heeft ontmoet, die hem vervolgens gebruikte voor zijn romanfiguur professor Challenger (*The Lost World, The Land of Mist*). Dat moet voor 1910 zijn geweest (en dus niet 1912-1913, zoals Swanenburg stelt). Stein was toen op zijn hoogst 26 jaar oud, planter en ambtenaar, geen geleerde. Opmerkelijk ook, omdat alle biografen verwijzen naar DoYLES vroegere Schotse hoogleraar William Rutherford als inspiratiebron voor Challenger en geen enkele rept van Sir Arthurs bezoek aan Singapore. Zou deze fabulering weer een van de streken van Stein zijn geweest? Kousbroek zal zich verknukelen. Tijd voor een tentoonstelling over leven en werk van Pieter Vincent van Stein Callenfels. Te openen door Ricardi.
- 3 Intussen gelezen: zeer de moeite waard. Zij het dat mijn theorie over de ideale Holmes-pastiche-liever gezegd: over het tegendeel daarvan - door de roman van Cullin enigszins aan het wankelen wordt gebracht. Maar elke theorie laat immers dingen open voor falsificatie, zoals we de laatste tijd vaak lezen naar aanleiding van de ministeriële interventie inzake evolutieteer, creationisme en 'intelligent design'.

Prachtig behangsel van oom Stastok

George Slieker

Wie iets meer te weten wil komen over het Nederlandse interieur rond 1830, heeft een goede gids aan de *Camera Obscura* van Hildebrand, pseudoniem van Nicolaas Beets. In juli 2003 schreef ik in dit tijdschrift al over oom Stastoks 'achterkamer met een hoog licht'. Hieronder wordt eens nader ingaan op een ander vertrek in huize Stastok, namelijk de tuinkamer.

Hoewel ooms huis, aldus Beets' beschrijving van de gevel, uit de zeventiende eeuw stamt, zijn de tuinkamer, die zoals Beets zegt 'om het huis van de buurman heensprong', en het interieur van achttiende-eeuwse origine. In 'De Familie Stastok' geeft Beets in het hoofdstuk 'Er komen mensen op een kopje thee, om verder het avondje te passeren' een nauwgezette beschrijving van deze kamer. Beets zegt hierover:

Maar wat de feestelijke zaal, niet alleen nu, maar altijd de meeste luister bijzet, is zonder twijfel, boven een hoge grijze lambrisering, op snee verguld, het prachtig behangsel, beschilderd met niet onaardige bergachtige landschappen, met op- en ondergaande zonnen, zandwegen met diepe sporen, en waterplassen met riet en zwanen.

Voor wie zich misschien niet altijd realiseert dat het behangsel uit de achttiende eeuw stamt, wordt dit duidelijk gemaakt door de beschrijving even verderop van de op last van oom Stastok aangebrachte 'vernieuwerwetsing'. Daarbij werden pruiken, driekante hoeden, gedecolleteerde dames en andere achttiende-eeuwse stijlelementen vervangen door een meer eigentijds modebeeld. Nadat aan het eind van de zeventiende eeuw wit gepleisterde wanden en balkenplafonds plaats hadden gemaakt voor stoffen wandbespanning en een stucplafond, kwamen in de tweede helft van de achttiende eeuw behangselchilderingen in zwang. Geschilderd be-

Illustratie door F. Carl Sierig bij 'De Familie Stastok' in de tiende druk van de *Camera Obscura*.

hangsel, met name van geïdealiseerde landschappen, raakte toen in de mode als onderdeel van de hang naar het arcadische.

Schilders als Jurriaan Andriessen (1742-1819) hadden een behoorlijke broodwinning aan behangsels en in veel steden ontstonden 'fabriekjes' waarin op seriematige wijze behangsels werden vervaardigd. Onder invloed van de arcadische stroming zocht men zijn heil in het geïdealiseerde buitenleven. Wie het zich kon veroorloven, maakte tochtjes naar buiten en ging wandelen of spelevaren in een tentjachtje. Daarbij paste men overigens wel op zich niet te bevullen. Oom Stastoks vernieuwingsdrang van de behangsels mag op ons overkomen als een tamelijk grove ingreep, maar geeft tegelijkertijd zijn behoudzucht aan om een al verouderd verschijnsel weer te 'upgraden'. De door Beets gegeven beschrijving van de veranderingen in de kamer is dan ook een van de stijlmiddelen die hij gebruikt om ooms kleinburgerlijkheid te illustreren.

Waarom Beets het beeld van een dergelijke tuinkamer heeft ontleend, is helaas niet duidelijk. Mogelijk kende hij dit soort interieurs uit de kringen van zijn ouders en hun bekenden; Beets' vader was lid van een aantal bestuurscolleges en had daardoor vermoedelijk kennissen in de kringen die zich behangsels konden veroorloven. Wellicht heeft hij soortgelijke schilderijen ook gezien op Huize Nijenburgh te Heiloo, woning van Aleide van Foreest (Beets' verloofde en spoedig zijn echtgenote) en haar familie. In dergelijke huizen werden dit soort kamers vaker aangetroffen. Helaas vond ik geen documentatie over het interieur van Nijen-

burgh uit de tijd van Beets' verblijf aldaar, zodat hieromtrent geen duidelijkheid is.

Wie tegenwoordig geschilderde behangsels wil zien, kan op een aantal plaatsen terecht. Verschillende Amsterdamse grachtenpanden hebben nog een dergelijk interieur, maar de meeste hiervan zijn niet voor het publiek toegankelijk. Het Frans Halsmuseum in Haarlem bezit een aantal fragmenten van geschilderd behangsel, vervaardigd door Pieter Barbier Pietersz. Elders in Noord-Holland zijn geschilderde behangsels te bezichtigen te Zaandijk. Het Honig-Breethuis, tegenwoordig onderdeel van het Zaanse Museum, heeft een kamer met geschilderd behangsel dat nog volledig intact is. Het Honig-Breethuis bevindt zich aan de Lagedijk, op circa tien minuten lopen van het NS-station Koog-Zaandijk. Even verderop aan de Lagedijk staat het voormalige gemeentehuisje van Zaandijk. Ook hier bevindt zich, in de zaal die tegenwoordig in gebruik is voor trouwerijen, een geschilderd behangsel.

Het behangsel in het Honig-Breethuis werd in 1830 vervaardigd door Willem Uppink (1767-1849). Hij was een van de laatste behangselschilders en heeft ook in Amsterdam een aantal interieurs vervaardigd, onder meer in het pand Keizersgracht 269. Wie de Zaandijkse behangselkamer bezoekt, krijgt niet alleen dezelfde illusie als de familie Stastok, maar herkent ook veel van de door Beets beschreven elementen: reizigers te paard, vrouwen met manden op de rug, waterpartijen en zandwegen met diepe karrensporen. Ook de kostuums van de afgebeelde personen zijn die van de dagen van de *Camera*: de heren dragen allen hoge hoeden 'naar het toen nieuwste model' en 'bruine, gele of gestreepte pantalons', en de dames zijn niet langer gedecolleteerd, zodat bezoekers hier met eigen ogen kunnen aanschouwen hoe oom Stastoks behangsel eruit zag na de in zijn opdracht uitgevoerde modernisering.

Na een recente reiniging is het behangsel nu weer in oude glorie te bewonderen. De hier aanwezige behangsels zijn overigens zo'n beetje de laatste in hun soort, want spoedig zou het gedrukte papier behang komen, zoals we dat nog steeds kennen. Ook het museum Simon van Gijn in Dordrecht heeft een behangselkamer, terwijl het Dordrechts Museum onlangs (2005) een vijftal behangselfragmenten van Jacob en Abraham van Strij aankocht. Toen Anton Pieck ten slotte in 1939 een serie kalenderplaten vervaardigde naar taferelen uit de *Camera*, was oom Stastoks tuinkamer daar ook bij. Pieck volgde niet alleen nauwkeurig Beets' beschrijving, maar had zich blijkbaar ook goed gedocumenteerd met behulp van historisch bronnenmateriaal.

Literatuur

- Hildebrand, *Camera Obscura*, bezorgd door Willem van den Berg et al., 2 delen, Amsterdam 1998 (= *Delta*-reeks).
- E.F. Koldewey et al., *Achter het behang. Vierhonderd jaar wanddecoratie in het Nederlandse binnenhuis*, Amsterdam 1991.
- Carla van Rogge, 'De inwendige afwerking van Lagedijk 803', in: *Anno 1961, 100 jaar Museum*, [Zaandijk] 1992 (uitgave van de Vereniging Vrienden van het Zaanse Huis in samenwerking met het Zaanse Historisch Museum).

Gemengde berichten

Datum Jaarvergadering 2006

De volgende jaarvergadering zal worden gehouden op zaterdag 10 juni 2006 in het Academiegebouw van de Universiteit van Leiden, Rapenburg 73. Aanvang 10.30 uur.

Koning Arthur in de Bibliotheca Philosophica Hermetica

Volgens de legenden is hij hier zelf nooit geweest, maar hij leeft wel degelijk in Nederland: koning Arthur. De verhalen over deze koning en de vermaarde ridders van de Ronde Tafel deden al in de middeleeuwse Nederlanden ruimschoots de ronde. Vooral in de Zuidelijke Nederlanden werden veel verhalen over Arthur en zijn hof geschreven, gekopieerd en geïllustreerd. Drie Franstalige, vroeg-veertiende-eeuwse *Lancelot-Graal*-handschriften uit de Bibliotheca Philosophica Hermetica te Amsterdam zijn daar fraaie getuigen van. Sommige Franse Arthurteksten werden in het Middelnederlands vertaald of bewerkt. Er zijn ook sporen van Latijnse en Duitse bronnen in de Nederlandstalige Arthurverhalen terug te vinden. Maar daar bleef het niet bij. Er werd zelfs een nieuw literair meesterwerk geschreven: de *Roman van Walewein*, die Louis Couperus in de twintigste eeuw inspireerde tot het schrijven van *Het zwevende schaakbord*.

Koning Arthur was hier in de Middeleeuwen dus zeker geen onbekende. Dat bleek al bij de tentoonstelling *Arturus Rex*, die in 1987 ter ere van een internationaal

Walewein, in volle wapenuitrusting op zijn paard Gringolet, volgt het zwevende schaakbord. Miniatuur in het handschrift met de *Roman van Walewein*, West-Vlaanderen, 1350. Universiteitsbibliotheek Leiden, hs. Ltk 195, fol. 120v.

Arthurcongres in Leuven werd gehouden. Dit jaar vond het congres van de International Arthurian Society voor het eerst in Nederland plaats. Wat is er mooier dan ter gelegenheid daarvan te inventariseren en te tonen wat er zoal aan middeleeuwse Arthurhandschriften in Nederlandse collecties te vinden is?

De Bibliotheca Philosophica Hermetica in Amsterdam bezit met de drie *Lancelot-Graal*-handschriften enkele topstukken en beschikt bovendien over een stijlvolle en moderne tentoonstellingsruimte: de ideale locatie om deze expositie te huisvesten. Aldaar zijn van 25 juli tot en met 21 oktober de middeleeuwse handschriften en vroege drukken met Arthurverhalen in Nederlandse collecties onder één dak verenigd. De stukken zijn afkomstig uit verschillende bibliotheken en musea en uit nauwelijks toegankelijke privé-collecties. Uit de bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde zijn drie handschriften te leen gekregen, onder andere het manuscript waarin de al genoemde *Roman van Walewein* is overgeleverd.

Het zwaartepunt van de tentoonstelling ligt op de teksten in het Middelnederlands en op de rol van de Graal in de Arthurromans. Zo zijn naast de *Roman van Walewein* ondermeer de *Ferguut*, de fameuze Lancelotcompilatie en Jacob van Maerlants *Spiegel historiael* te bewonderen. De bijzondere Kattendijke-kroniek met de geschiedenis van het Graafschap Holland is net dit voorjaar door een editie ontsloten en wordt hier voor het eerst geëxposeerd.

De tentoonstelling levert een mooie dwarsdoorsnede van de middeleeuwse Arthurliteratuur op: daterend uit de twaalfde tot de zestiende eeuw; geschreven in het Nederlands, Frans, Duits en Latijn; overgeleverd als onooglijke snippers maar ook in rijkelijk van bladgoud voorziene pronkhandschriften en met houtsneden gedecoreerde incunabelen. Romans in verzen, teksten in proza, geschiedkundige werken waarin Arthur een bijzondere rol speelt, een Middelnederlands arteshandschrift waarin het recept voor de liefdesdrank van Tristan en Isolde staat en zelfs middeleeuws schoeisel met een scène uit het Tristanverhaal zijn hier bij elkaar ge-

bracht. Deze tentoonstelling hoopt alle in Nederland wonende geïnteresseerden te tonen wat voor middeleeuwse schatten Nederland op het gebied van de Arthur-verhalen te bieden heeft.

De tentoonstelling in de Bibliotheca Philosophica Hermetica, Bloemstraat 15, Amsterdam, is geopend op maandag t/m vrijdag van 9.30 tot 12.30 en van 13.30 tot 17.00 uur. Toegang gratis. Bij de tentoonstelling verschijnt een catalogus. Zie ook de website www.ritmanlibrary.nl.

Speurtocht naar onbekende brieven van en aan Willem Witsen

De schilder, etser en fotograaf Willem Arnold Witsen (1860-1923) liet een veelzijdig oeuvre na. Witsen studeerde aan de Rijksacademie van Beeldende Kunsten in Amsterdam, waar hij bevriend raakte met schilders als Antoon Derkinderen, Willem Tholen, Jacobus van Looy, Jan Veth, Eduard Karsen en Jan Toorop. Later leerde hij George Breitner en Isaac Israëls kennen, die aan de Koninklijke Academie in Den Haag hadden gestudeerd. Als lid van het Letterkundig Genootschap Flanor maakte hij kennis met de literatoren Willem Kloos, Albert Verwey en Frederik van Eeden, uit wier gelederen in 1885 *De Nieuwe Gids* voortkwam.

De correspondentie van Witsen, onder anderen met zijn eerste vrouw Betsy van Vloten en met bovengenoemde schilders en literatoren, geeft een uniek beeld van het literaire en culturele leven van zijn tijd en van zijn rol daarin. Het is een zeer waardevolle bron voor onderzoek.

De Stichting Willem Witsen werkt samen met de Universiteitsbibliotheek Amsterdam, het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, het Constantijn Huygens Instituut, de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren en de Koninklijke Bibliotheek aan een project om de omvangrijke correspondentie-meer dan 2.000 brieven- te digitaliseren, transcriberen en annoteren en via het web

Brief van Willem Witsen aan zijn echtgenote Elisabeth van Vloten, 30 oktober 1897. Universiteitsbibliotheek Amsterdam (UvA), hs. XXX A 46, nr. 944.

beschikbaar te stellen, samen met ander relevant (beeld)materiaal.

De grootste brievencollecties berusten bij de UB Amsterdam en de Koninklijke Bibliotheek. Verder is een aantal kleinere collecties inmiddels in kaart gebracht. Het betreft brieven (en andere documenten) die beheerd worden door het Witsenhuis, het Rijksprentenkabinet Amsterdam, het Frans Halsmuseum, het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, het Letterkundig Museum, het Nederlands Muziek Instituut en het Gemeentearchief Den Haag. Daarnaast bevindt zich materiaal in particuliere collecties, zoals het archief van P.Gorter, de Stichting Martin Monnickendam en het Erens Archief.

Om een zo compleet mogelijke collectie te kunnen aanbieden, zijn wij op zoek naar meer brieven van en aan Willem Witsen, en andere relevante stukken. Kent u openbare of particuliere collecties, anders dan de bovengenoemde, waar zich materiaal van en over Witsen bevindt? Dan zouden wij het bijzonder op prijs stellen wanneer u contact opneemt met Ester Wouthuysen, secretaris van de Stichting Willem Witsen

(e.wouthuysen@hetnet.nl), of Marianne Peereboom, Koninklijke Bibliotheek (projectleider, marianne.peereboom@kb.nl).

Ook úw Bilderdijk!

Eén van die heel vreemde mensen uit het Nederlandse verleden: Willem Bilderdijk (1756-1831). Als persoon: solitair én groepsvormer, melancholicus én optimist, protestant én esotericus, klassiek én romantisch. Als cultureel figuur: exponent van de achttiende eeuw en vader van het Réveil. Hoeder van de politieke traditie God-Nederland-Oranje, maar immer meevoluerend met elk bewind. Altijd zwervend, maar geestelijk immer zichzelf. Schrijver, dichter, denker. Vaak eersterangs, soms zesderangs. Irritant en aantrekkelijk. Je weet kortom nooit echt wat er met die Bilderdijk aan de hand is, per dag van leven, per bladzijde, per boek.

Misschien is het u niet bekend, maar er bestaat een Bilderdijk-Museum. Daar zijn handschriften, boeken en persoonlijke bezittingen van hem te vinden. Dit museum, dat door de gelijknamige vereniging in stand wordt gehouden, is gehuisvest in het hoofdgebouw van de Vrije Universiteit, De Boelelaan 1105, Amsterdam. Het museum te bezichtigen van maandag t/m vrijdag van 9.00 tot 12.30 en van 13.00 tot 16.45 uur via de afdeling Oude Drukken en Handschriften van de bibliotheek, kamer 1B-41/31. Ook kunnen daar documenten uit de collectie worden opgevraagd. Voor gerichte adviezen inzake raadpleging kunt u met de secretaris/conservator een afspraak maken.

Vandaag de dag is er weinig, soms te weinig aandacht voor de eigen Nederlandse cultuur, ook voor die uit het verleden. Het voortbestaan van cultuurgoed kan echter niet zonder die belangstelling. Zonder steun kan ook de Vereniging 'Het Bilderdijk-Museum' niet bestaan. Daarom vragen wij u als direct geïnteresseerden het lidmaatschap te overwegen. Daarmee helpt u Bilderdijks letterkundige nalaten-

schap in stand houden. Bovendien wordt u dan geïnformeerd over lezingen en recente uitgaven, en u ontvangt eenmaal per jaar ons fraai uitgegeven en goed geïllustreerde tijdschrift, waarin sedert 1983 artikelen verschijnen over bijvoorbeeld boekdrukkunst, kindergedichtjes, penningontwerpen en taalkunde, en over tal van dichters, uitgevers, geleerden en kunstenaars als Kinker, Groen van Prinsterer, Immerzeel, Pindarus, Verwey, Halbertsma, Kuiper, Beets en Da Costa. Een volledig overzicht vindt u op de website.

De Vereniging 'Het Bilderdijk-Museum' wil ook u als lid verwelkomen met het geschenk *Bilderdijs boekenwijsheid*. De contributie bedraagt slechts €12,50 per jaar. Voor €230 bent u lid voor het leven. Maar ál uw donaties zijn welkom! Stortingen op giro 367063 ten name van Vereniging 'Het Bilderdijk-Museum', Vorden (penningmeester: Ton Geerts, 0575-551376, tgeerts@wanadoo.nl).

Vereniging 'Het Bilderdijk-Museum' www.bilderdijkmuseum.vu.nl
secretariaat: Fokkerlaan 36, 1185 JC Amstelveen, 020-6454368

Da Costa versus Suringar

Gedurende vele jaren heeft Isaïc da Costa zich ingezet voor een prachteditie van Bilderdijks epos *De Ondergang der Eerste Wareld* (1820). Juist door zijn idealisme wekte hij vaak de irritatie op van zijn Leeuwardense uitgever Suringar, die met zijn zakelijke instelling ook Da Costa menigmaal prikkelde. In 1847 was *Bilderdijs Epos* gereed, maar het uitgeversduo keek met gemengde gevoelens op de aanloop terug. De verkoop viel ook tegen.

Da Costa had al eerder, vanaf 1829, bij Suringar bemiddeld om taalkundig werk van Bilderdijk en een bundel nagelaten gedichten van diens vrouw uitgegeven te krijgen. Het materiële totstandkomen van al dat werk is aan de hand van ruim driehonderd documenten en vijftien bijlagen uitstekend te volgen: brieven, calculaties en recensies documenteren contacten met het hele boekverkopers-, uitgevers-, geleerden-, dichters- en kunstenaarscircuit dat er op een of andere wijze bij betrokken was.

Een uitgeversdocumentatie als deze lijkt voor de negentiende-eeuwse boekgeschiedenis een novum. Maar ook de Réveilstudie en de receptiegeschiedenis van Bilderdijk zijn met deze studie gediend.

Marinus van Hattum, *Da Costa tussen Bilderdijk en Suringar. Een uitgeversdocumentatie*. Amsterdam/Münster 2004. ISBN 90-72365-82-8. 275 pp. + 24 ill., ingenaaid. Rechtstreeks te bestellen bij de auteur door storting van €28,50 op giro 3313887 van M. van Hattum, Fokkerlaan 36, 1185 JC Amstelveen. Ook verkrijgbaar, voor €25, in het Bilderdijk-Museum. Informatie hierover: tel. 020-6454368 en www.bilderdijkmuseum.vu.nl.

Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis

Op 11 juni 2005 vond in de Universiteitsbibliotheek Utrecht de jaarlijkse ledenvergadering plaats van de Nederlandse Boekhistorische Vereniging. Tijdens deze bijeenkomst werd het twaalfde *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis* gepresenteerd. Dit *Jaarboek* (224 pagina's, geïllustreerd) is een themanummer over vrouwen in het boekenvak. Het bevat twaalf artikelen en twee recensies:

- Boudien de Vries, 'Vrouw en boek. Een speurtocht naar de "onzichtbare" vrouw in de boekenwereld'
- Hannie van Goinga, 'Schaduwbeelden. Vrouwen in het boekenvak in de vroegmoderne tijd: een nieuw terrein van onderzoek'
- Paul Hoftijzer, 'Boekenbezit van vrouwen in Leiden gedurende de Gouden Eeuw'
- Mirjam de Baar, 'Publicatiestrategieën van een zeventiende-eeuwse vrouwelijke auteur. Antoinette Bourignon en de uitgave van haar geschriften'

- Rudolf Rasch, 'De dochters van Estienne Roger'
- Myriam Everard, 'Catharina Dóll-Egges te paard. Uitgeefsters tijdens de patriottentijd en de Bataafse Republiek'
- Marjan Groot, 'Vrouwen en de vormgeving van het boek 1895-1940'
- Marjolein Nieboer, 'Damesbibliothecarissen met "zin en liefde voor orde". Beeldvorming omtrent een nieuw vrouwenberoep in Nederland, 1900-1940'
- Lisa Kuitert, 'Mea Verwey en Uitgeverij C.A. Mees (1919-1968). Een bolwerk van beschaving'
- Inge de Wilde, 'De dames van De Spieghel. Over de uitgeefsters Tine van Klooster en Koos Schregrardus'
- Janneke van der Veer, 'Tine van Buul: lezer, boekverkoper, uitgever, bloemlezer'
- Lizet Duyvendak, 'Gelijkgestemde zielen. Waarom vrouwen in groepsverband lezen'
- Kasper van Ommen, 'Goed bekeken?'
- Berry Dongelmans, 'Een stoet boekhistorici'

Voor €25 kunt u lid worden van de NBV en ontvangt u het *Jaarboek* en uitnodigingen voor ledenvergaderingen en overige activiteiten. Het lidmaatschap staat open voor iedereen. Voor studenten geldt een contributie van €15. Instellingen en bibliothe-

ken kunnen zich voor €35 op het *Jaarboek* abonneren. U kunt zich opgeven als lid door een berichtje te sturen naar de secretaris: dr.J. Salman, Bronckhorststraat 57, 2201 KV Noordwijk; email: jeroen.salman@let.uu.nl.

Louis Couperus: Bourgeois en Artiest

Van de publicist en Couperus-kenner Piet Kralt, die meermalen aan het *Nieuw Letterkundig Magazijn* heeft bijgedragen, verscheen onlangs een monografie getiteld *Louis Couperus: bourgeois en artiest*. Het tachtig pagina's tellende boek is uitgegeven door Internationaal Forum als nummer 36 in de reeks *Leidse Opstellen*.

Over het werk van Piet Kralt schreef Kees Fens een aantal jaren geleden: 'Twee sterke kanten kenmerken de beschouwingen van Kralt. Hij is een scherp waarnemer van details, maar zijn beschouwingen waaieren altijd uit van de kleinigheden naar grote thema's of andere grote gegevens. Het gaat hem meestal niet om het afzonderlijke werk, maar om het gehele oeuvre.'

Kralts studie over de burger en de kunstenaar in het werk van Louis Couperus is geheel volgens dit idee opgezet. In het eerste hoofdstuk plaatst hij de thematiek in een nationaal en internationaal kader; in het tweede hoofdstuk analyseert hij de semi-autobiografische roman *Metamorfoze*, die aan het conflict tussen burger en kunstenaar gewijd is; in het afsluitende derde hoofdstuk behandelt hij de varianten op het thema in het oeuvre van Couperus. Op deze manier ontstaat een beeld van Couperus' opvattingen dat even indringend als breed is.

Louis Couperus: bourgeois en artiest kost €16,99 en is te bestellen bij Internationaal Forum voor Nederlandse Taal-, Vertaal-, Letter- en Geschiedkunde, Seringenstraat 37a, 2313 vs Leiden, tel. 071-5146703, e-mail jbiezen@freeler.nl.

Zevende Literaire Vertaaldagen

De zevende Literaire Vertaaldagen zullen worden gehouden op vrijdag 16 en zaterdag 17 december 2005 in Utrecht. Onderwerpen van de symposiumdag zijn 'interessante aspecten van computer- en internetgebruik voor vertalers', met daaraan verbonden de 'state of the art' van software en programmatuur voor het vertalen, en 'het verschil tussen het vertalen van literaire fictie en literaire non-fictie'. De 'bijzondere' workshops zijn dit jaar Nederlands-Hongaars en Hongaars-Nederlands.

De Literaire Vertaaldagen zijn in de eerste plaats bedoeld voor hen die werkzaam zijn als literair vertaler of van het literair vertalen hun beroep willen maken. Wie in de bestanden van de werkgroep Vertalers van de (Nederlandse) Vereniging van Letterkundigen en het Nederlands Literair Productie- en Vertalingenfonds is opgenomen, ontvangt automatisch een inschrijvingsformulier. Overige belangstellenden kunnen zich wenden tot het Vertalershuis Amsterdam, Van

Breestraat 19, 1071 ZE Amsterdam, e-mail verthuis@xs4all.nl. De inschrijfformulieren zullen in september worden rondgestuurd.

[nummer 2]

Brieven over ziekte en dood van Elisabeth Maria Post (1755-1812)

‘Dit is zenuw werk en zal wel niet te redden zijn’

Peter Altena

Op 22 november 1755 werd Elisabeth Maria Post geboren. In haar werk schreef zij veel over de dood, om te beginnen in haar roman *Het land, in brieven* (1788). Onlangs lag haar geboorte 250 jaar achter ons, geen reden om te pleiten voor een herwaardering, maar wel een goede aanleiding om stil te staan bij de dood in haar werk en de dood in haar leven.

Elisabeth Maria Post was geen meisje of jongedame meer toen zij in 1788 als schrijfster de wereld van de literatuur betrad. In die wereld werd zij in de voorrede van *Het land, in brieven* door Ahasverus van den Berg, haar literaire mentor, desondanks geïntroduceerd als ‘een jonge, onder de schrijvers nog geheel onbekende Joffer’. Hoewel hij haar een goede toekomst voorspelde, bleef haar naam voorlopig een goed bewaard geheim. Haar identiteit zou zij bekendmaken als de lezers genoeg zouden vinden in ‘de vruchten van haar geest’, zo heette het.

Effectieve bescheidenheid, listig spel! De lezers konden door lectuur bijdragen aan de onthulling van de naam van de schrijfster, zo werd beloofd. De zo gekoesterde anonimiteit gaf uiteraard voedsel aan speculaties. De nieuwsgierigheid was niet eerder tevreden voor de naam van de schrijfster bekend was.

De voorrede van Van den Berg, dichter en predikant te Arnhem, was een brief aan de adellijke dichteres Margriet van Essen-van Haefden. Met hun reputaties in de literaire wereld sauveerden zij bij voorbaat de debutante. Haar roman werd door Van den Berg bij herhaling met een diminutief aangeduid: ‘het boekje’, ‘dit Werkje’. Om de boze verdenking die de meeste romans trof- dat de gelijkenis met in de werkelijkheid levende personen schandelijk treffend was - te ontgaan werd beweerd dat ‘haar opstel’ bestond ‘in een reeks van brieven tussen verdichte personen gewisseld’. Van de schrijfster schetste hij een treffend signalement: zij had een ‘zeer sterk geheugen, een zeer sterk verstand, een zeer levendig vernuft, en zeer fijne, zuivere smaak’. Het klonk als een contactadvertentie!

Zij heeft het grootste gedeelte van haar leven op het land doorgebracht, en de stilte die zij daar geniet met zeer veel ijver besteed in het beschaven van haar geest, en in het verzamelen van noodzakelijke, nuttige en aangename kundigheden.

Zie daar de nieuwe vrouw!

Op de titelpagina van *Het land* was een jonge vrouw te zien, die bij een brandende kaars las, haar hoofd met een hand ondersteunend. Zij zat met een boekje in een hoekje, alleen en aandachtig, en ze droeg een muts. Verbeelde deze jonge vrouw de schrijfster of toch vooral de gewenste lezer? Of een van de personages? Of alle drie? De prent liet raden.

In de *Boekzaal der geleerde wereld*, hét maandblad voor de vaderlandse predikant, werd in 1788 wel andere zekerheid geboden: 'De nieuwsgierigheid'

Elisabeth Maria Post. Kopergravure door Reinier Vinkeles naar Isaac van 't Hoff, opgenomen in *Reinhart, of Natuur en godsdienst*, Amsterdam 1791-1792.

had 'zo lang gewoeld', zo heette het met gepaste distantie, dat eindelijk duidelijk geworden is wie 'de bevallige Schryfster was': zij was 'E.M. POST, de Zuster van den waardigen Arnhemschen Leraar van dien naam'. Geciteerd via: A.N. Paasman, *Elisabeth Maria Post (1755-1812). Een bio-bibliografisch onderzoek*, Amsterdam 1977, p.67. Zo werd zij trefzeker gesitueerd in een Arnhems domineesmilieu.

Nader tot Het land

De verdichte hoofdpersonen in de roman zijn Eufrozyne en Emilia, de nevenfiguren heten Elize en Sofia. Vrouwen! Joffers! In de loop van een jaar, van vier seizoenen, ontwikkelt zich de vriendschap van Eufrozyne en Emilia, in brieven en in een enkele ontmoeting.

Eufrozyne is een vrolijk en stads meisje, terwijl de ernstige Emilia op het land leeft: in de brieven en ontmoetingen wordt onder meer de strijd tussen stad en land gestreden en door de laatste met glans gewonnen. De titel van de roman laat daarover geen misverstand bestaan. Van de vrolijkheid van Eufrozyne rest een miniem spoor: als zij in een brief een 'adellijk diner' in de stad beschrijft, schrijft zij dat de verwijfdheid en maniertjes van de gasten haar 'lachspieren [...] bijna in een ontijdige beweging' brachten en in reactie daarop bekennt Emilia dat zij om die beschrijving had moeten lachen. Het valt niet mee om nu in de woorden van Eufrozyne veel geest of humor te ontdekken.

Elize en Sofia worden als reserve-confidentes in de correspondentie betrokken als Eufrozyne en Emilia elkaar niet hoeven te schrijven. Omdat de een bij de ander over de vloer is en ze elkaar niet meer hoeven te schrijven of omdat één correspondentie de pen niet meer kan voeren.

Lezers die de eerste brieven van Emilia en Eufrozyne gelezen hebben, zullen moeilijk de verleiding kunnen weerstaan om in het personage Emilia de belangrijkste trekken van de anonieme schrijfster terug te vinden zoals die door Van den Berg geportretteerd is. Net als de schrijfster leeft Emilia op het land, onderscheidt zij zich door een sterk geheugen, een sterk verstand, een levendig vernuft en een zuivere smaak, als we haar vriendin Eufrozyne mogen geloven. Net als de schrijfster beschaaft Emilia in stilte haar geest. Dat de schrijfster zich wat later genoodzaakt voelde om die identificatie te bestrijden zegt genoeg: wat niet bestaat, hoeft niet bestreden te worden.

In zijn dissertatie liet Bert Paasman zien hoe het leven van de schrijfster tot in de diepste vezels van haar werk doordrong. A.N. Paasman, *Reinhart: Nederlandse literatuur en slavernij ten tijde van de Verlichting*, Leiden 1984. Bij haar stonden literatuur en leven 'altijd zeer dicht bij elkaar', zij 'liepen niet zelden in elkaar over', zo noteerde hij in het nawoord bij de heruitgave van *Het land*. Wat waar is voor Post, geldt overigens voor de meeste romanciers uit de achttiende eeuw, ondanks de bijna plichtmatige verzekeringen van het tegendeel.

Voor een belangrijk deel ontleenden romans aan die spanning tussen verdichting en leven hun

bijzondere attractiviteit: weliswaar werd steevast beweerd dat wat beschreven was ‘verdicht’ was, maar iedereen wist beter. Verdicht was goed en netjes, maar onmiskenbaar was toch ook steeds de verbondenheid met het echte leven.

Dat was decennia daarvoor, in de eerste helft van de achttiende eeuw, wezenlijk anders geweest: toen gold verdichting nog als ondeugd, als synoniem voor leugen, en bezwoeren romanciers bij hoog en bij laag dat wat zij beschreven origineel waar was. Wat dan ook vaak zo was, al mengde juist in die jaren de verbeelding zich heimelijk met de waarheid,

Het werk van Samuel Richardson had zo rond 1760 voor een kentering in de Europese romangeschiedenis gezorgd met de introductie van verdichte personages, die zo authentiek voelden, spraken en schreven dat het echter leek dan het echt van vroeger. In Nederland vond die nieuwe ‘echtheid in verdichting’ navolging, onder meer bij Wolff en Deken en bij Elisabeth Maria Post.

Maar ook bij Wolff, Deken en Post schemerde door die ‘echtheid in verdichting’ nog heel wat aloude echtheid, zichtbare overeenstemming tussen de lotgevallen van de schrijfsters en hun personages. De eerste roman van Wolff en Deken, *De historie van mejuffrouw Sara Burgerhart*, oogstte in 1782 en daarna niet alleen succes omdat de verdichte personages zo waarachtig voelden, spraken en schreven, maar ook omdat in de lotgevallen van Sara stukjes van de biografie van Aagje Deken en die van Betje Wolff gezien werden. In het weeskind Sara werd de ervaring van Aagje Deken, wees van weleer, vermoed, terwijl in Sara's wilde escapade met de gevaarlijke seksmaniak de herinnering van het onberaden nachtelijk uitstapje van de jonge Elisabeth met de vaandrig Matthijs Gargon herkend werd. Met *Het land* was het weinig anders: in de verdichte en waarachtig voelende Emilia werd de werkelijkheid van de anonieme auteur gedacht en werd later de werkelijkheid van Elisabeth Maria Post gelezen.

Bij Elisabeth Maria Post, zo stelde Paasman vast, beïnvloedde de literatuur ook het leven: de naam ‘Zorgenvrij’, die in de verdichting het huisje van Emilia kreeg, gebruikte Post nadien voor de woning die zij na *Het land* met haar zuster in Velp betrok. Ahasverus van den Berg, die de roman met een voorrede introduceerde en beschermde, wordt

Titelpagina van *Het land, in brieven*, met een vignet door Reinier Vinkeles.

in de briefwisseling door Emilia enkele keren ‘mijn vriend’ genoemd en als dichter geciteerd. Elisabeth Maria Post, *Het land, in brieven*. Editie Bert Paasman. Amsterdam 1987, p.169, 180. Zo vermengden literatuur en leven zich en werd de werkelijkheid van *Het land* vereenzelvigd met een werkelijkheid die ook buiten de roman bestond.

Drie kort op elkaar volgende drukken van *Het land*, bij de befaamde Amsterdamse uitgever Johannes Allart, lieten zien dat de roman een zenuw raakte. Het beeld dat van de schrijfster door Van den Berg en door de roman zelf gevestigd was,

wekte sympathie en noopte tot navolging. De complexe verknoping van verdichting en werkelijkheid werkte intrigerend. De herdrukken verplichtten de schrijfster tot voorzetting van haar loopbaan in de letteren en tot prijsgeving van haar identiteit.

Opleiding tot afscheid

De twee belangrijkste briefschrijfsters in de roman leiden elkaar en de lezers in elke brief op. Emilia en Eufrozyne zijn niet slechts vatbaar voor onderricht, maar ook begerig om zichzelf en anderen te onderwijzen. De brieven zijn lesbrieven!

De meeste brieven beginnen met een observatie, een beschrijving van een fenomeen in de natuur: een omgevallen boom, kwinkelerende vogeltjes of een gelukkig goudvisje. Die observatie wordt in de brief gevolgd door een fragment uit een gedicht of een lied, dat de correspondentie invalt en dat de observatie ‘opleidt’ tot een religieuze of zedelijke overweging. Die gedichten en liederen zijn alle geschreven door min of meer eigentijdse dichters uit binnen- en buitenland. Zij worden als goede huisvrienden in de persoonlijke levenssfeer geloodst: ‘onze waarde Gellert’, ‘brave vader Sluiter’, ‘onze vaderlandsche Dichteres’. Bijna alle geciteerde gedichten bevatten een natuurobservatie, die overeenstemt met de voorafgaande van een van de briefschrijfsters, én een overdenking. Die poëtische overdenking is vrijwel altijd religieus van aard en leidt op haar beurt op tot een eigen bespiegeling door de correspondentie.

Zo hoort Emilia, nadat zij gedurende de nacht geschreven en gedacht heeft, 's ochtends het gekraai van hanen. Dat leidt haar gedachten ‘aanstonds’ naar een gedicht van ‘onze Haagse Guldenmond’, de naam die Johannes Vollenhove voor ingewijden droeg. In dat gedicht gaat het om het kraaien van de haan dat de apostel Petrus leerde ‘hoe vals zijn tong Gods zoon verzwor’. Het gedicht van Vollenhove is een trede naar een hoger inzicht: ‘Dit leidde mijn gedachten tot de akeligste, maar tevens zegenrijkste nacht die ooit de aarde bedekte’, de nacht waarin ‘de Heiland leed’. Van dat inzicht naar de schuldbevuste vereenzelviging met Petrus is voor Emilia nog maar een klein stapje: ‘Ik zag de zwakheid van mijn lichtverleid hart dat zo dikwijls, helaas! Petrus door daden navolgt’. Idem, p.39-40. Op de zelfbeschuldiging volgt uiteraard het vermaan. De ‘opleiding’ van observatie via vers tot bespiegeling wordt stevast bekroond en beloond met een helder inzicht in de betekenis van het aardse leven: dit leven dient als voorbereiding op de dood en het leven hierna.

Eufrozyne heeft nog het meest te leren - zij komt van de stad en moet dus veel afleren en veel leren -, maar ook Emilia is nog lang niet volleerd. Met grote regelmaat betrapten de vriendinnen zich op dwaasheid, dat wil zeggen: een overhaast standpunt. De zelfcorrectie is aan de orde van de dag: ‘Ik ben beschaamd bij het nalezen van hetgeen ik u gisteren schreef’, zegt de verstandige Emilia. Idem, p.69. Ofschoon haar naam gemakkelijk associatie wekt met Emile, de hoofdpersoon uit de roman van Rousseau, wijst haar naam (Emilia/Amalia) veel meer op ‘inspanning in de strijd’. De dood en het hiernamaals vragen voortdurend inspannende studie, het leven als permanente educatie. De gedachte dat Emilia in tegenstelling tot Eufrozyne ‘als personage statisch is’, zoals Paasman beweerd heeft, is dan ook een

simplificatie. Paasman beweert dat in zijn 'Nawoord' bij de editie van *Het land* in de Griffioenreeks, p.223.

Afscheid en dood loeren alom. Eufrozyne maakt er in het jaar van de briefwisseling, die noodlottig voert van lente naar winter, voortdurend kennis mee. In februari beschrijft zij voor haar vriendin 'een lijkstatie', 'wijl ik die altijd gaarne zie' en ogenschijnlijk in strijd met haar natuurlijke vrolijkheid zegt zij zich dagelijks door 'vele doden' te laten toeroepen: '*ook gij zult sterven*'. Emilia, die zich over deze brief verheugd toont, omdat die laat zien hoezeer beide vriendinnen overeenstemmen, verhaalt in maart van haar ontmoeting met de dood. Een tweetal weken daarvoor had zij haar vriendin nog verhaald van haar bezoek aan een gezin, waar haar 'het volmaaktste toneel van huiselijk geluk' getoond werd: een gelukkige boer en zijn vrouw, de wijze grootouders, jonge kinderen en een zuigeling. Een paar brieven later is de 'lieve kleine jongen', de zuigeling van zo even, gestorven. Het dode kind doceert Emilia:

Het gevoelloos overblijfseltje lag zo gans rustig en scheen mij toe te roepen: 'Ik ben alle leed te boven.' Dit gaf mij moed om de verwoesting des doods van naderbij te beschouwen. *Het land*, p.6.

Zo gaat dit de hele briefwisseling door: overal

Eufrozyne en Emilia bezoeken de 'grafplaats van eene toekomstige doode'.
Plaat III in *Het land, in brieven*. Kopergravure van Reinier Vinkeles naar Jacobus Buijs.

afscheid en dood. In april, terwijl de lente nieuw leven belooft en de sombere gedachten uit het hoofd van Emilia verdrijft, wordt de moeder van Eufrozyne zo ernstig ziek dat voor haar leven gevreesd moet worden. Eufrozyne vindt aanvankelijk geen troost in de overdenking: gelatenheid duurt maar kort en bijna opstandig acht zij het verlies van haar moeder 'onherstelbaar'. Emilia leidt haar in een volgende brief op tot aanvaarding en inzicht. De moeder sterft in de roman dan wel niet, afscheid en dood blijven er desondanks de toon zetten, bijvoorbeeld als Eufrozyne bij Emilia logeert en er na een lange periode op het land vaarwel gezegd moet worden, is er bij haar de vrees dat zij elkaar niet weer zullen zien.

Eufrozyne, die haar vriendin deelgenoot maakt van haar voorgevoelens, troost haar correspondentie met religieuze bespiegeling. In de 41ste brief, een brief aan Eufrozyne, schrijft Emilia kort na het einde van de logeerpartij dat de brief die zij zojuist heeft ontvangen vrucht droeg: de 'lieve brief' heeft haar weer bij zinnen gebracht en haar onrustig hart doen bedaren. Overal in de natuur is voor Emilia wijsheid te vinden:

Het gevoel van de wisselvalligheid der aardse genoegens, is de eerste schakel van een keten van gedachten, die in een gelukkige, bestendig gelukkige hemel uitloopt. Idem, p.168.

Deze opleiding in schakels kent een apotheose in de ontmoeting met de dood: het is Eufrozyne die in de roman mag tonen dat zij van haar stadse dwaasheid genezen is, de kunst van het 'wel leven' machtig is in de kunst van het sterven. Voor de beschrijving van haar afscheid van het leven tekent Eufrozyne zelf, maar zij laat zich bijstaan door Sofia, een jonge vriendin wier naam (nu al) op wijsheid duidt.

Ziekte verschijnt in de roman niet alleen als noodlot maar ook als straf. In oktober aanschouwt Emilia bij een van haar burens een 'lijdend schepsel': 'Het was een schone koe, die kwijnde aan de verschrikkelijke pestziekte' en in de visie van Emilia leed 'om de zonde van zijn meester'. In het lijden van dieren wordt de mens gestraft, is de opmerkelijke analyse van Emilia. Idem, p.196. De brief over het sterven van de koe laat zich behalve als bijdrage aan de veepestdiscussie nog lezen als een vermomde bijdrage aan het debat over Neerlands neergang. De koe (of stier) als symbool van Hollands welvaren, in lijden gebracht door de zonde van de mens. Als een maand later Eufrozyne 'ziek, - gevaarlijk ziek' blijkt, ziet Sofia daar niet een straffende hand in: zij heeft 'waarschijnlijk' bij een tochtje naar zee 'koude op de long gevat': 'haar ademhaling is belemmerd; - en al de tot nog toe beproefde middelen zijn vruchteloos'. Idem, p.205. De dokter, 'vol trouwhartige kommer', trok zijn schouders op, in hopeloosheid.

Het ziekbed blijkt haar sterfbed: zij gedraagt zich als een volleerde- in overgave - en schrijft haar vriendin een afscheidsbrief: 'Een vroege dood voert mij zovele te rasser uit een gevaarvolle, onrustige wereld, in een veilige haven.' Idem, p.211. Eufrozyne sterft gelukkig en tevreden.

Afscheid van het leven

Een jaar na de verschijning van *Het land* publiceerde Elisabeth Maria Post - andermaal anoniem - de bundel *Voor eenzaam*. Op de titelpagina stond andermaal de gravure van de lezende vrouw, die op de titelpagina van *Het land* de toon gezet had. De titel van de bundel gaf een scherp signalement van de beoogde lezers.

Het succes van *Het land* en van haar schrijverschap was een aanwijzing dat het aantal 'eenzaam' in den lande niet gering was. De roman en het in de roman gespeelde spel van vermenging van leven en verbeelden, van lezen en leven, voedde die nieuwsgierigheid. Al snel raakten de antecedenten van de schrijfster bekend: zij werd een bekende Nederlandse! Toen zij in later werk dominee Overdorp haar liefde verklaarde, werd wel schande gesproken, maar de openbaarheid die zij zocht was in overeenstemming met dat wat zij in *Het land* en met *Voor eenzaam* gedaan had. In haar werk kon haar leven gelezen worden en wie haar las, werd verleid om anders te leven.

Wie met Elisabeth Maria Post omging, kon haar schrijverschap niet loochenen. Dat deed, aan het einde van haar leven, haar jonge Deventer lijfarts Hoogeveen dan ook niet. Hij bewaarde niet alleen het professioneel stilzwijgen, maar ook de brief die de schrijfster hem schreef en de brief die hij kort na haar dood van haar echtgenoot ontving. Beide (tot op heden in de Post-literatuur onbekende) brieven worden bewaard in het Dordts Stadsarchief als handschrift 1401. Waarom daar? Misschien wel omdat Dordrecht in het verleden - ten onrechte - voor de geboorteplaats van Post gehouden is. Zie: Paasman, *Elisabeth Maria Post*, p.16. De lotgevallen van de schrijfster moeten hem belang hebben ingeboezemd. Omdat zij schrijfster was, bekend in het vaderland en misschien ook wel omdat zij haar pijn zo goed verwoorden kon. Hij was - deels op afstand - getuige geweest van de

Eerste pagina van de brief van Elisabeth Maria Post aan Henricus Theodorus Hoogeveen. Stadsarchief Dordrecht, hs. 1401.

ziekte en het sterven van Elisabeth Maria Post en hechtte daar belang aan.

De Deventer geneesheer heette Henricus Theodorus Hoogeveen en hij was nog geen dertig jaar oud toen hij een brief van Elisabeth Maria Post uit Epe ontving. Hoogeveen woonde op de Nieuwe Markt in Deventer en hij was een half jaar daarvoor in Arnhem getrouwd met zijn eigen 'Betje', Agatha Elisabeth Martina Veltman. Hieronder volgt de tekst van de brief:

Wel Edele Zeer Geleerde Heer
De Heer Hogeveen
M.D. te
Deventer
er zal antwoord
worden afgehaald

Epe donderdag den Juny 1810

Goede morgen Heer Docter! Nu word de patient correspondent. Dit tekend beterschap, die heeft door gods goedheid ook plaats, maar is tog nog voor vermeerdering vatbaar. Zie hier mijn situatie: al wat bezetting op de borst gelijkt blijft weg; ook het hijgen na den adem, of de koorts die tusschen beide, om den anderen dag weer, verschijnt, moet dit vernieuwen doch deze word minder. Ik slaap veel meer doch niet de slaap van een gezonde, onrustig 6 maal in een kwartier wakker - zwaar druk dromen - doch ik slaap - wilde dit wel den gehelen dag door doen - zet mij, door beweging naar mijn vermogen tegen alle traagheid wandel, tour al eens met de koetskar, maar moet dikwils afgemat in de hangmat neervallen, en mijn aanzijn heeft veel van een planten leven, doch dit is zenuw werk en zal wel niet te redden zijn de trek na eten is nog zeldzaam en naar drinken zo veel te meer ik doe het tog dagelyks, maar de smaak is nog valsch. Ik gebruik dagelyks de voorgeschreeven pillen. Zedert gisteren 7 gelyk. Nu (met die 7) veroorzaken zy my enige walging tot wel meer als een uur na tgebruik! even of zy dan een slymwinkel ontmoeten en daar werken. Kan dit ook waar zyn Docter? Ik heb my dit al enige maenden voorgesteld dat er zo iets in myn maag logeerde, wyl ik zo dikwils tegen myne doorgaande gewoonte geen eettrek dikwils misselykheid en veel pyn en zwellung in de nabuurschap der maag, - ten mindsten hoger dan de onderbuik noemt, ondervond - doch aan die ouder kwaal zal wel geen repareren zyn? Gebrek aan genoegsame ontlasting verhelp ik door lavementen - het 2e drankje dat my de eerste keer zo veel ontspanning gaf gebruik ik niet wyl het zeker niet zo geprepareerd, - zo alleronaangenaamst op my werkt - misselykheid en een oproer in myn ingewanden geeft Ernst zegt wel dat het t zelfde is, doch ik heb er een hekel aan. Ik zou U met die kleinigheid niet ophouden - was ik geen redengeving myner ongehoorzaamheid schuldig aan een man, wiens kunde en welmenende iever tot myn verbetering al myn vertrouwen opwekt - zie daar docter hoe de zaken zitten moet ik nu nog wat met die pillen voord gaan? wat anders doen? of aan de natuur overlaten? - een woordje zal my verpligten.

Myn Ega heeft het de gehele week druk met huisbezoek, hoopt in de volgende week te Deventher te komen en met Uw af te rekenen. Groet U hartelyk ook myn nigdje verzoekt hare Complim.

Hoe bevalt u het eenzaam leven zonder Uw betje - Ik deel in Uw voorby gegaan natuur genot op het hemelsch Doornwaard- ach was er by Deventher en by Epe ook zulk een Doornwaard welk een aanwinst zou dat zyn!!

Met veel Hoogachting en hartelyke groete leg ik de pen neer en noeme my

UWDWD
EM Overdorp
Geb. Post

Het is verleidelijk om de brief over de eigen ziekte te vergelijken met de brieven over ziekte die in *Het land* te vinden waren. Wat opvalt, is de montere toon, geflankeerd door een gedetailleerdheid over kwaal en medicijnen die in de roman vergeefs gezocht werd. Misschien was een dergelijke detaillering ook wel in strijd met de literaire 'welvoeglijkheid'. Wie deze brief van Elisabeth Maria Post naast die van haar personages legt, kan de stilering van de brieven in de roman moeilijk ontgaan.

Dat er geen poging gedaan wordt om de geneesheer 'op te leiden' behoeft niet te verbazen. De geneesheer was een man en viel niet in de doelgroep van vooral vrouwelijke 'eenzaamen', bovendien was het niet de rol van de arts om gesensibiliseerd te worden en te haken naar de dood. Al in *Het land* verschijnt een arts die zich bepaalt tot het ophalen van de schouders. Hoogeveen deed beslist meer dan dat: hij zorgde voor medicatie en wist de zieke zo te raken dat zij correspondentie werd en haar lijden luchtig beschreef.

Wie de 'Ernst' uit de brief is, is niet duidelijk. Evenmin is duidelijk waar 'Doornwaard' precies lag.

Dominee Overdorp had met Hoogeveen een ander contact: hij betaalde en hij verkeerde met hem op voet van 'amice'. De dominee en de arts waakten immers gezamenlijk over ziel en lichaam van de levenden.

In zijn monografie veronderstelt Paasman dat Post aan astma leed. Al in haar jaren in Noordwijk, onmiddellijk na het huwelijk dat zij in 1794 sloot met dominee Overdorp, kreeg zij last met haar gezondheid en dat wilde maar niet beteren. Mede daarom vertrok het echtpaar in 1807 naar het gezonder Epe, maar ook daar leek herstel onmogelijk. In 1809 namen ‘hare krampachtige spanningen en benaauwdheden’ zelfs ernstig toe.¹³

Twee jaar na de hiervoor weergegeven brief kreeg Hoogeveen andermaal post: nu van Overdorp! Hij berichtte op 3 juli 1812 dat zijn vrouw zojuist gestorven was: ‘gisteren begon zij reeds te sterven, [...], maar het duurde noch tot heden morgen 10 uur’. Aan de brief ontleen ik de beschrijving van haar laatste dagen:

Haar einde was zagt, bedaard, zonder eenige akeligheid; gisteravond begon het water uit neus en mond sterk te loopen - dit duurde ook gelijk het gebulder in haare ingewanden tot omtrent haar dood voort - de laatste 2 dagen was zij meestal bedwelmd en ijlhoofdig - soms present, maar kon ook dan haar mening niet wel uitdrukken - de laatste 3 dagen hield de pijn in de beenen op; dat was een groote verademing voor ons en voor haar - van woensdag op donderdag nagt wilde ik geen opium geven omdat die deze vorige nagt geen nut had gegeven, de pijn ophield en ik zag dat haar einde naderde - zij sliep geen ogenblik, maar schreide aanhoudend [...] als een kind - reeds gisteren sprak zij niet meer, en zonk over de regter zij liggende, zo als zij buitengewoon zagt gestorven is.

Mede namens ‘antje’ - bedoeld is ongetwijfeld Anna Theodora Dusseau, die met het domineesgezin mee verhuisde naar Epe om de ziekelijke Elisabeth Maria als huisgenote en ziekenverzorgster te dienen - schreef Overdorp de brief. Hij liet weten dat God zijn vrouw ‘buitengewone talenten’ had gegeven, echter ook ‘haare beproeving’ was groot geweest en ‘haar lijden’ buitengewoon: ‘Wij zijn afgemat van het aanschouwen der ellende - maar nu lijdt zij niet meer.’

Overdorp besloot zijn brief met het verzoek het doodsbericht ook aan enkele anderen te willen doen. Verder vroeg hij de arts of die niet een winkel kende waar zwarte gespen te koop waren. Kennelijk wilde hij er bij de begrafenis van zijn vrouw netjes bijlopen.

In het echte leven lagen de lessen niet voor het oprapen. Het is opmerkelijk dat er in beide brieven niet gerept wordt van het hiernamaals, van de veel gelukkiger staat die de mens door het sterven betreedt. Ziekte is hier ziekte en dood is dood. Het een is ongemakkelijk, het ander smartelijk.

De geneesheer bewaarde de brieven zorgvuldig. In tegenstelling tot *Het land* boden deze brieven geen ‘ars moriendi’, ze waren echt. De schrijfster en haar lotgevallen waren niet verdicht. Zo verwijderde in de laatste dagen van de schrijfster het leven zich voorzichtig, maar onmiskenbaar van de verdichting, van de literatuur.

Van de opvatting dat de literatuur tot een scherper inzicht in het leven kon opleiden, bleef in het aangezicht van de echte dood weinig over. Misschien is het ook wel het voorrecht van de literatuur en het leven om in schone woorden te spreken over de dood. Wie de dood onder ogen ziet, kijkt wel uit.

Noten

Graag dank ik Christel Cornelissen, Pim van Oostrum en Pieter van Wissing, die me in verschillende stadia van het onderzoek met woord en daad terzijde stonden.

Eindnoten:

13 Paasman, *Elisabeth Maria Post*, p.97, 103.

Twee brieven van Jacob Israël de Haan aan Jacques van Ginneken S.J. in verband met de Hollandse significa

Paul Begheyn S.J.

In het Archief van de Nederlandse Jezuïeten bevinden zich twee brieven van Jacob Israël de Haan die het verdienen te worden uitgegeven.

De Duitse taalkundige H. Walter Schmitz, privaattoecent aan het Instituut voor Communicatie wetenschap en Fonetiek aan de Universiteit van Bonn, publiceerte in 1990 een gedetailleerde monografie over het ontstaan en de ontwikkeling van de signifiische beweging in Nederland van 1892 tot 1926.¹ Deze leer der verstandhoudingsmiddelen is een specifiek Nederlandse bijdrage tot de semiotiek, de communicatiewetenschap en de wetenschapstheorie. De grondslag ervan werd gelegd door de Engelse Victoria Welby (1837-1912), een voormalige hofdame van koningin Victoria. Zij wist in Nederland aanhangers voor haar denkbeelden te vinden, onder wie de schrijver en psychiater Frederik van Eeden (1860-1932), de literator en jurist Jacob Israël de Haan (1881-1924), de wiskundigen Luitzen Brouwer (1881-1966) en Gerrit Mannoury (1867-1956), en de taalkundige en theoloog Jacques van Ginneken (1877-1945).

Twee brieven van Jacob Israël de Haan, geschreven vanuit Amsterdam, aan de in Nijmegen woonachtige jezuïet Jacques van Ginneken in verband met de signifiische beweging zijn bewaard gebleven. De Haan bleef bij de beweging betrokken tot aan zijn vertrek naar Palestina in januari 1919, terwijl Van Ginneken lid was van de ‘Signifiische Kring’ van 1919 tot eind 1924.²

In de eerste brief van 25 juli 1914 valt De Haan met de deur in huis, en presenteert zich massief aan de nietsvermoedende geadresseerde, wiens ijdelheid hij weet te strelen door te verwijzen naar diens taalstudies. Met een verrassende openhartigheid bekent hij hoezeer bij hem de belangstelling voor de semantiek steeds meer de overhand krijgt boven zijn juridische studies. De Haan voelt zich wel thuis bij de taalbeschouwingen van Van Ginneken en kondigt zijn bezoek al min of meer aan: ‘als u belang stelt in mijn werk wil ik wel eens bij u komen’. Hij wil bij die gelegenheid zijn uitgesproken mening over de stijl van de hooggeleerde pater ventileren. Het lijkt erop dat deze brief uiteindelijk slechts één doel heeft, dat geheel aan het einde wordt uitgesproken: ‘een handschrift of een drukproef’ van het *Handboek der Nederlandsche taal* van Van Ginneken, waarvan in 1913 het eerste deel verschenen was. In het archief van De Haan³ zijn geen brieven van Van Ginneken aangetroffen, zodat niet bekend is of een ontmoeting tussen beiden inderdaad heeft plaatsgevonden. Deze eerste brief is in de monografie van Schmitz opgenomen, zij het onvolledig, nauwelijks geannoteerd en niet geheel vrij van fouten.⁴

De tweede brief dateert van iets meer dan twee jaren later: 30 juli 1916, en werd niet eerder uitgegeven of geciteerd. Zij is een gedetailleerd commentaar op een uitvoerig artikel van Van Ginneken over het gevoel in taal en woordkunst, dat De Haan van plan is te gaan gebruiken in zijn lessen als privaattoecent, een beroep dat hij op 31 oktober 1916

zou aanvangen met het houden van een openbare les aan de universiteit van Amsterdam. De Haan bekent nogal moeite te hebben met de manier waarop Van Ginneken Hebreeuwse woorden gebruikt, en evenzeer met diens gebruik van vreemde woorden en ‘spraakbeelden’. Tussen de regels door komt hij ineens naar voren met twee dichtregels die hem onlangs ingegeven werden. Hoe zorgvuldig Van Ginneken de brief van De Haan heeft gelezen, blijkt uit de glossen die hij op twee plaatsen noteerde, en die een aanzet lijken te zijn voor een te schrijven brief. Daarin wilde Van Ginneken medelen dat hij het op één punt na grotendeels eens is met de bespreking van De Haans recente dichtbundel *Het Joodsche lied* door M.H. van Campen. Tevens bekent hij geraakt te zijn door een van de gedichten uit de genoemde bundel, ‘juist om dat berouw’.

Tekstuitgave

Nijmegen, Archief Nederlandse Jezuiten, z 33

[*fol. 1r*] [*gedrukt briefhoofd*]

JACOB ISRAËL DE HAAN.

Frans van Mierisstraat 118.

Tel. z. 3647.

Amsterdam, 25.7.'14

Zeer HoogGeachte Doctor Van Ginniken⁵, misschien hebt u wel eens gedichten van mij gelezen in De Beweging⁶ en in De Gids⁷? Ik schrijf u thans dezen brief naar aanleiding van uwe taal-studies voor welke ik eene groote bewondering heb. Daaruit volgt meestal ook eenige kritiek. Ik ben voor onderwijzer opgeleid aan de Rijkskweekschool te Haarlem (1896-1900). In 1902 heb ik examen gedaan voor hoofdonderwijzer. Op het onderwijzersexamen kreeg ik 4 = onvoldoende voor stijl. Vindt u dat niet aardig? Mijn zuster, de schrijfster Carry van Bruggen kreeg in hetzelfde jaar van dezelfde commissie eveneens 4. In 1903 heb ik staatsexamen gedaan en ben toen rechten gaan studeeren. Na mijn doctoraal (1909) ben ik gaan werken aan een proefschrift over de begrippen: Aansprakelijk, Verantwoordelijk, Toerekenbaar.⁸ Door allerlei omstandigheden ben ik in dat [*fol. 1v*] werk zeer opgehouden. En ik kan er ook nu slechts weinig aan

Jacob Israël de Haan. Tekening in houtskool door Maurits de Groot, november 1918. Collectie Universiteitsbibliotheek Amsterdam (UvA), Bibliotheca Rosenthaliana. Foto Paul Dijstelberge.

werken. Toch denk ik het boek af te maken. Om de titel van M^f geef ik niets. Steeds meer en meer ben ik in de richting van de semantiek gekomen. En ik geloof, dat dit de goede richting is. Uw proefschrift⁹ zal ik niet in mijn beschouwingen betrekken dan eenigszins terloops. Wel uw Handboek van de Nederlandsche Taal.¹⁰ Ik heb het eerste deel doorgewerkt. Ik sta zoowat tusschen de logische en de psychologische taalbeschouwing in. Daarover te schrijven ware al te uitvoerig. Maar als u belang

stelt in mijn werk wil ik wel eens bij u komen. Ik heb twee merkwaardige Engelsche boeken.¹¹ En tal van aantekeningen. Ik wou ook wel eens over uw eigen stijl spreken. In het Rechtsgeleerd Magazijn van 1911¹² vindt u een artikel van mij 'Nieuwe Rechtsphilosophie'.¹³ Ten slotte: ik ben bijna door de litteratuur, [fol. 2r] die ik lezen wilde, heen. Nu zou't lastig zijn als de andere deelen van uw Handboek uitkwamen wanneer ik bezig was te schrijven. Wanneer zullen zij komen?¹⁴

Zoudt u mij misschien een handschrift of een drukproef willen leenen? Ik hoorde van iemand, die een proef van het tweede deel had gehad.

Inmiddels met oprechte hoogachting uw zeer d.w.,

Jacob Israël de Haan.

Nijmegen, Archief Nederlandse Jezuïeten, z 33

[*fol. 1r*] [*gedrukt briefhoofd*]

JACOB ISRAËL DE HAAN.

Frans van Mierisstraat 118.

Tel. z. 3647.

Amsterdam, 30.7.'16

Geachte Dr Van Ginneken,

eerst heden kom ik er toe u enkele opmerkingen te maken over uw bijdrage 'Het Gevoel in Taal en Woordkunst'.¹⁵ Ik heb deze met zeer veel instemming gelezen en zal ze gaarne bij mijn lessen als privaattoecent gebruiken.¹⁶ Ik maakte er vele aantekeningen bij. B.v. 118-119 over de woorden met tegengestelde beteekenissen, die in het Hebreeuwsch zoo talrijk zijn. Bldz.127: ik wees u al op de Hebreeuwsche stam , die 'vrede' en 'betalen' voortbrengt. Bldz.140: Hoe kende u de boeken van Lady Welby?¹⁷ Bldz.145: is zeker een zeer merkwaardig woord. Ik heb het wel eens probeeren te onderzoeken. Heel mooi vind ik bldz.148. Wat u zegt komt overeen met mijn eigen ervaring als dichter. Laatst kwam ik's avonds buiten en toen gevoelde ik de [*fol. 1v*] beide regels: 'Niet meer dan één gouden ster aan de lucht, Niet meer dan één verlangen in mijn hart.'¹⁸ Bldz.181 en 198: ongezoeten. Dit heeft een geheel andere beteekenis als¹⁹ 'flauw'.

189: Met uwe Hebreeuwsche woorden heb ik altijd wat moeite. Ik ben te veel aan Hebreeuwsche letters gewend. De wortel -k-bd-ken ik natuurlijk. Maar andere woorden kan ik in uwe schrijfwijze niet thuis brengen.

Bldz.231 'hoog' en 'diep'. Jacques Perk heeft meen ik in eene andere woordkeus van sonnet 54 gesproken van 'hooge afgrond'.²⁰

Bldz.256: maakt u de tegenstelling 'logisch-psychologisch'

Jacques van Ginneken, jaar onbekend.
Archief van de Nederlandse Jezuïeten, Nijmegen.

niet te scherp? U zegt, dat die zaak door Steinthal²¹ reeds is uitgevochten? Prof. Heymans en Prof. Kohnstamm hebben er een jaar of wat geleden in het Tijdschrift voor Wijsbegeerte [*fol. 2r*] lange artikelen over geschreven.²² [(*zal die eens opzoeken*)²³]

Bldz.272 v.v.: hier heb ik voortdurend last gehad met de schrijfwijze der Hebreeuwsche woorden. Als u een plaats opgeeft zooals bldz.285 N° 112 dan kan ik het naslaan.

Wat bent u toch altijd vechtlustig. Nu moet ik volgens uw kaart van 24 Mei²⁴ weder Steinthal 'aanpakken' en 'weerleggen'. Ik denk er niet aan. Ik lees weinig. Denk zooveel ik denken kan en probeer eenheid te vinden.

Na de vakantie begin ik mijn colleges als privaattoecent in de rechtskundige significa. Een taalgeleerde, die niet vreemd is aan uw benoeming als lid van de Akademie, is ook niet vreemd aan mijne

toelating.²⁵ Hier, de juridische faculteit voelde er niet dadelijk zoo [fol. 2v] bar veel voor.

Met belangstelling las ik uw bijdrage in de n.t.g. over Statistiek en Taalwetenschap.²⁶ Met uw ruim gebruik van vreemde woorden en spraakbeelden ben ik het niet eens. Ik kom daar wel eens op terug in het W.v.h. Recht.²⁷

Hebt u Van Campens²⁸ opstel in De Gids van Juni²⁹ gelezen? [*Ja. En ik ben het er grootendeels me³⁰ eens. Slechts-Vroeger niet gestuurde brief. - op één punt sta ik diametraal tegenover hem. Ik heb uw mitswogedicht³¹ het mooiste gevonden, wat ik van u ken, juist om dat berouw.*]³²

Nu, ik eindig. Gaarne de uwe,

Jacob Israël de Haan

Eindnoten:

- 1 H. Walter Schmitz, *De Hollandse signfica. Een reconstructie van de geschiedenis van 1892 tot 1926*, Assen / Maastricht 1990.
- 2 J. Noordegraaf, 'Jac. van Ginneken en de signfische beweging', in: S.A.J. van Faassen (red.), *Was ik er ooit eerder? Een bundel opstellen aangeboden aan Dr H.A. Wage bij zijn afscheid van de School voor Taal-en Letterkunde*, 's-Gravenhage 1980, p.41-61; Jan Noordegraaf & Ad Foolen, 'Bezieling en conflict. Jac. van Ginneken en de taalkunde', in: Ad Foolen & Jan Noordegraaf (eds.), *De taal is kennis van de ziel. Opstellen over Jac. van Ginneken (1877-1945)*, Münster 1996, p.11-34.
- 3 Ludy Giebels. *Inventaris van het archief van Jacob Israël de Haan (Smilde 31 december 1881-Jeruzalem 30 juni 1924) in de Bibliotheca Rosenthaliana*, Amsterdam 1994.
- 4 Schmitz, *De Hollandse signfica*, p.136.
- 5 De correcte spelling is: *Ginneken*.
- 6 *De Beweging. Algemeen maandschrift voor Letteren, Kunst, Wetenschap en Staatskunde*, werd gesticht door Albert Verwey, en verscheen tussen 1905 en 1919.
- 7 *De Gids*, in 1836 opgericht en in 1837 voor het eerst verschenen maandblad.
- 8 Jacob Israël de Haan, *Rechtskundige signfica en hare toepassing op de begrippen 'aansprakelijk, verantwoordelijk, toerekeningsvatbaar'*, Amsterdam 1916, 278 p.; proefschrift Universiteit van Amsterdam.
- 9 Jacobus Johannes Antonius van Ginneken, *Principes de linguistique psychologique. Essai synthétique*, Amsterdam [enz.] 1907, 552 p.; proefschrift Universiteit van Leiden.
- 10 Jac. van Ginneken, *Handboek der Nederlandsche taal*, 2 delen, Nijmegen 1913-1914.
- 11 Waarschijnlijk doelt hij op de publicaties van Victoria Welby; zie de tweede brief hierna.
- 12 De Haan vergist zich hier in het jaartal; zie volgende noot.
- 13 Jacob Israël de Haan, 'Nieuwe Rechtstaalphilosophie', in: *Rechtsgeleerd Magazijn* 31 (1912), P.480-522; herdrukt in: Govaert C.J.J. van den Bergh, *De taal zegt meer dan zij verwoorden kan. Een keuze uit de verspreide rechtskundig-signfische geschriften van Mr. Jacob Israël de Haan*, Nijmegen 1994, p.5-29.
- 14 Van het *Handboek* verschenen slechts twee delen.
- 15 Jac. van Ginneken, 'Het gevoel in taal en woordkunst', in: *Leuvense Bijdragen* 9 (1910), p.265-356.
- 16 In de openbare les die De Haan uitsprak 'bij den aanvang zijner lessen als privatdocent in de rechtskundige signfica aan de hoogeschool van Amsterdam' op dinsdag 31 oktober 1916,

- citeert hij Van Ginneken diverse malen. Zie zijn 'Wezen en taak der rechtskundige significa', in: *De Gids* 80-IV (1916), p.281-306; ook afzonderlijk verschenen: Amsterdam 1916.
- 17 Victoria Welby-Gregory (1837-1912). Zij publiceerde de volgende werken: *Links and clues*, London 1883; *Grains of sense*, London 1897; *What is meaning? Studies in the development of significance*, London 1903; *Significs and language. The articulate form of our expressive and interpretative resources*, London 1911. Met uitzondering van de derde titel bevinden zich exemplaren van deze publicaties, met eigenhandige opdrachten van de auteur aan Frederik van Eeden, in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam.
 - 18 Deze regels heb ik niet teruggevonden in Jacob Israël de Haan, *Het Joodsche lied*, Amsterdam 5676 (1915).
 - 19 Versta: *dan*.
 - 20 In geen der versies van sonnet 54 komt de uitdrukking 'hooge afgrond' voor; zie G. Stuiveling (ed.) *Jacques Perks Mathildekrans naar de handschriften volledig uitgegeven*, Den Haag 1941.
 - 21 De taalkundige Heymann Steinthal (1823-1899).
 - 22 G. Heymans, 'Het psychisch monisme', in: *Tijdschrift voor Wijsbegeerte* 8 (1914), p.213-239. Ik ben er niet in geslaagd een artikel van Ph. Kohnstamm, in het *Tijdschrift voor Wijsbegeerte*, jaargangen 1911-1915 te vinden. De Haan moet zich vergissen in het tijdschrift of in de datering.
 - 23 Glos van Van Ginneken.
 - 24 Vindplaats onbekend.
 - 25 Mogelijk doelt De Haan hier op Van Ginnekens Leidse leermeester en promotor C.C. Uhlenbeck (1866-1951).
 - 26 Jac. van Ginneken, 'De statistiek en de taalwetenschap', in: *De Nieuwe Taalgids* 9 (1915), p.65-95.
 - 27 Jacob Israël de Haan kwam er in een ander tijdschrift op terug: 'De Nederlandsche rechtstaal', in: *Rechtsgeleerd Magazijn* 36 (1917), p.393-430; herdrukt in Van den Bergh, *De taal zegt meer dan zij verwoorden kan*, p.108-128, waar hij p.127 schrijft: 'Mij dunkt: wanneer Dr. Jac. van Ginneken eens alle vreemde woorden vermeed, dat zijn stijl dan matiger, strakker zou worden.'
 - 28 Michel Herman van Campen (1874-1943), diamantbewerker, en vervolgens criticus van *De Gids*.
 - 29 M.H. van Campen, 'Oude en nieuwe Joodsche dichtkunst. Naar aanleiding van en over Jacob Israël de Haan's Joodsche lied', in: *De Gids* 80-II (1916), p.532-558.
 - 30 Lees: *mee* of *mede*.
 - 31 De Haan, 'Aan Leo V ... Op zijnen Bar-Mitswo-dag', in: *Het Joodsche lied*, p.114-117.
 - 32 Glos van Van Ginneken.

Het huis van de uitgewezene

Hagar Peeters

Het huis van de uitgewezene
is een huis met deuren
die naar beide kanten open en dicht gaan
zodat in één vloeiende beweging
kan worden gekomen en vertrokken
als bij een draaideur
in het midden waarvan de uitgewezene
op insluiting wacht.

Het huis is geen verblijfplaats
maar een verwachtplaats
van hoop en teleurstelling.
Alle kamers zijn wachtkamers.

De bank in de zitkamer
staat daar enkel om op plaats te nemen
om het ijsberen te onderbreken.

De literatuur in de boekenkasten
bestaat uit formulieren
en bevat geen poëzie
maar ordonnanties.

Zo onwrikbaar als de bevelen zijn
zo onpeilbaar is de situatie.

De ramen in het huis van de uitgewezene
zijn ramen om een landschap door te ontwaren
dat spoedig niet langer te zien zal zijn
en waarin zich het uitzicht van herkomst verraad.

Wanneer de uitgewezene zijn huis verlaat
volgt hij slechts de borden met 'exit'
die overal waar hij aankomt zijn geplaatst.

Het vergeten meesterwerk van Leonard Roggeveen

G.W. van der Meiden

Een ouder wordende, maar bij lange na niet uitgestorven generatie koestert de jeugdboeken van Leonard Roggeveen. Weinigen herinneren zich echter *Het gezelschap Vierhout*. De auteur lijkt dat boek vooral voor zichzelf te hebben geschreven. Toch heeft het op ten minste één lezer diepe indruk gemaakt.

Verschillende boeken van Leonard Roggeveen (1898-1959) werden tot in de jaren tachtig van de vorige eeuw herdrukt en ook vertaald. Bram Vingerling, Daantje, Okkie Pepernoot en vele andere van zijn geesteskinderen zijn levende figuren. Aan hun geestelijke vader zijn enkele websites gewijd. Daar valt op dat bijna alle gegevens, biografische en bibliografische, ontleend zijn aan één bron: het *Levensbericht* van de hand van D.L. Daalder, gepubliceerd in het *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde 1960-1961*. Het is een wat vlak geschreven stuk, dat echter een degelijk overzicht bevat van de weinig markante loopbaan van Roggeveen, waardoor het een sleutel is tot een nader begrip van zijn meesterwerk *Het gezelschap Vierhout*, verschenen in 1949.

Mijn liefde voor dit boek heb ik nooit met iemand kunnen delen. Het is onbekend. Iedere liefhebber van Roggeveen gaat altijd over een ander werk van de schrijver praten.

De oorzaak is duidelijk. Roggeveen was een schrijver van jeugdboeken. Hij schreef voor jonge en oudere kinderen, maar het is moeilijk aan te geven voor wie *Het gezelschap Vierhout* geschreven is. Het boek gaat over twee achttienjarigen en twee mannen van rond de dertig. Een achttienjarige lezer moet wel erg wereldwijd zijn om het goed te begrijpen en te waarderen. De auteur lijkt het boek in de eerste plaats voor zichzelf geschreven te hebben en het kan alleen op waarde geschat worden door mensen met een dosis levenservaring. Een moderne uitgever zou na ontvangst van het manuscript de schrijver op het matje geroepen hebben om een preek af te steken over diens onvermogen de ‘doelgroep’ in het oog te houden. Maar in 1949 kenden uitgevers dat woord nog niet.

De hoofdfiguur is de kleinkunstenaar Cor, 32 jaar oud en de ziel van het variétégezelschap Vierhout. De baas is zijn vriend Paul Vierhout, een toneelspeler. Cor maakt zich wat zorgen over zijn wereldvreemde neef Guus, opgegroeid in Padang op Sumatra en naar Nederland gekomen om in Delft te gaan studeren. Deze Guus heeft een vriend die net van de mulo-school gekomen is en op een architectenbureau werkt, maar artistieke aspiraties heeft. Hij heet Louis en is de ikfiguur van het boek. Zijn ouders zijn overleden en hij woont bij een oude tante op de Thomsonlaan in Den Haag. Hij is diep onder de indruk van het aanbod van Paul en Cor aan zijn vriend Guus om in de zomervakantie mee op tournee te gaan, en ook wel wat jaloers. Gelukkig gaat het op zijn kantoor niet goed en wegens gebrek aan opdrachten wordt hij ontslagen, waarna hij als sneltekenaar zich bij het gezelschap kan aansluiten.

Door het hele boek loopt één lijn, er is één thema en dat is ‘de streep’. Die ‘streep’ wordt heel duidelijk uitgelegd door Cor.

't Is de stréép, Louis [...] Waarom heb ik geen baantje op een kantoor of in een winkel of zo, hè? Waarom woon ik niet in een huis met een tuintje, met een vrouw en vijf kinderen, tussen de weilanden, zoals je die hier in de buurt hebt? 't Is de streep, Louis. Waarom zwerf ik door ons land en door België? Waar-

Stofomslag van *Het gezelschap Vierhout*. Van links naar rechts Paul, Guus, Cor en Louis, vermomd als sneltekenaar. Illustratie door Jan Lutz.

om sta ik in allerlei dorpjes en stadjes gek te doen, om aan de kost te komen? Waarom hak ik geen bomen, waarom hoed ik geen schapen? 't Is de streep, zie je...

De avonturen van het gezelschap zijn aardig, maar ze zijn voor de auteur niet meer dan een kapstok om een aantal ideeën aan op te hangen en hij vindt hier een excuus enkele experimenten te publiceren die hij anders niet zou kwijtraken. Ook voor mensen die niet van kleinkunst houden - zoals ik - zijn de avonturen vermakelijk en verschaft de reis van het gezelschap interessante informatie over het dagelijks leven in het West-Friesland en Zuid-Holland van de jaren twintig van de vorige eeuw. Hoogtepunt van het boek is het verslag van een voetbalwedstrijd die gespeeld wordt tussen Winkel en Schagen. Hier wordt duidelijk partij gekozen voor Winkel en tegen Roggeveens geboortedorp Schagen. Dit verslag is voor wie de voetbalsport niet mint even interessant als voor de kenner. Raadselachtig is het einde van het bezoek van onze vrienden aan Winkel. Om de grote man uit het Winkelse verenigingsleven in bescherming te nemen, vernemen we niet wat mijnheer Thomassen, alias Ome Adriaan, aan het eind van zijn toespraak op een feest heeft gezegd. Duidelijk is dat het iets ergs is geweest, 'Ja, dat laatste... dat deugde niet, hè?'

Ik heb lang nagedacht over deze eigenaardige zet van Roggeveen en ben tot de conclusie gekomen dat het waarschijnlijk een vrije ontlening is aan Gogols *Dode zielen* - een vertaling was in die jaren net uitgekomen - waarbij Tsitsjikov zich vermaakt over een sappige echt Russische uitdrukking van een boer, waarvan we ook niet mogen vernemen welk woord deze heeft gezegd. Andere verwijzingen zijn volstrekt duidelijk. Guus is één keer nogal verbolgen op Louis omdat de laatste een toespeling op *The merchant of Venice* niet had begrepen ('Dat weet toch iedereen!') en van de lezer wordt verwacht dat hij een aantal Latijnse, Franse, Duitse en Engelse citaten voor lief neemt. De eruditie waarmee de auteur koketteert, is overigens nooit hinderlijk. Ook is het niet mogelijk een boek aan te wijzen dat de schrijver geprobeerd heeft na te volgen, al zijn

Louis en Guus voor de Waag in Alkmaar.
Illustratie door Jan Lutz.

er enkele verwijzingen naar *Allen op de wereld* van Hector Malot en is er misschien een overeenkomst in stijl te vinden met de werken van de nergens genoemde Erich Kästner, die in deze jaren in Nederland populair begonnen te worden.

Aan het begin van het boek vraagt Cor aan Louis bij de kennismaking: ‘Wat ben je in 't dagelijkse sleurleven?’. Dit raakt aan een belangrijk thema. Aan het eind van het boek gaan onze vier vrienden 's nachts te voet van Hoek van Holland naar Den Haag en komen ze terecht bij een groepje bewoners van 's-Gravenzande die de vereniging ‘Doe 't anders’ hebben opgericht, met als enig artikel van het reglement ‘Weg met de sleur’. Het is een groepje brave ambtenaren en onderwijzers die de verveling verdrijven door 's nachts bijeen te komen. Roggeveen was zelf in 's-Gravenzande onderwijzer geweest in zijn jonge jaren.

Paul, de toneelspeler, wordt in het boek verliefd, zal gaan trouwen en krijgt een baan in Amsterdam bij een groot gezelschap. Guus en Louis krijgen ook een vriendin en ze worden aangepaste burgers. Guus gaat in Delft studeren en de werkzaamheden op Louis' kantoor worden zoveel drukker dat hij daar kan terug komen en zijn loopbaan verzekerd is. Het kost hem moeite, maar gelukkig heeft hij een wijze chef, de heer Daalhoff. Deze begrijpt hem en legt uit dat een leven als kunstenaar in Nederland voor slechts heel weinigen is weggelegd. In je vrije tijd kun je je liefhebberijen botvieren:

Neem Kellenbach hier... dat is de beste poppenkastspeler, die er in ons land op twee benen rondloopt... maar de man is in de eerste plaats schoolmeester! Neem Van der Duyn... dat is een eerste klas goochelaar... maar hij is in 't gewone leven ambtenaar op een ministerie. Neem Klaassen... hij is een declamator van de bovenste plank... maar overdag is hij belastinginspecteur. En zo zou ik door kunnen gaan.

Over zichzelf zegt Daalhoff dat hij graag met het gezelschap was meegegaan als hij niet te oud was, want ‘ik zing die liedjes van Dirk Witte toch zo allemachtig aardig, jô...’. Hij houdt Louis voor dat Cor natuurlijk een kunstenaar is die niet anders kan dan zwerven en spelen. Maar aan het eind van het boek zien we ook Cor verdwijnen, naar Indië, waar onaangepaste Nederlanders toen nog een toevluchtsoord vonden.

Toen Roggeveen aan het eind van de jaren veertig dit in 1920 gesitueerde boek schreef, was Nederland grondig aan het veranderen. Het is een afscheid, in meer dan één opzicht. Roggeveens eigen carrière als onderwijzer was ook bijna afgelopen. Een afkeuring maakte daaraan een voortijdig einde. De filosofieën over de kunstenaar en de niet geheel of helemaal niet in de burgermaatschappij aangepaste kunstliefhebber zijn zo springlevend dat het werk nog steeds in hoge mate boeit en bij iedere herlezing aan betekenis wint.

Vaak wordt er de laatste tijd gesproken over de samenstelling van een canon van Nederlandse literatuur. Daarin zou *Het gezelschap Vierhout* beslist moeten worden opgenomen, maar ik besef dat ik weinig handen op elkaar zou krijgen. Mede daarom vind ik die canon grote onzin. Die kan wel eens gaan dienen als een excuus om een aantal werken niet te lezen en geen aandacht te vragen voor prachtige boeken die verwaarloosd zijn.

Aanzienlijk interessanter, zij het subjectiever, is, het welbekende boekenlijstje voor het onbewoonde eiland. Op mijn lijstje neemt onder de Nederlandstalige werken

mijn bijna stukgelezen exemplaar van *Het gezelschap Vierhout* een prominente plaats in.

Winkel scoort tegen Schagen, maar het doelpunt zal worden afgekeurd wegens buitenspel. Illustratie door Jan Lutz.

Een slaaf voor het kerkboek

George Slieker

Met de onthulling in 2002 van het Nationaal Monument Slavernijverleden in Amsterdam lijkt de Nederlandse betrokkenheid bij de slavernij tegenwoordig de aandacht te krijgen die ze verdient. Enerzijds hebben veel Nederlanders van nu slaven als voorouders, anderzijds had Nederland een actief aandeel in het verhandelen en houden van slaven. Dat had zijn weerslag in de literatuur. Zelfs in een huiselijk boek als de *Camera Obscura* zijn er sporen van terug te vinden.

Over Indië en het kolonialisme in de Nederlandstalige letteren is al heel wat geschreven. Pas de laatste tijd krijgt ook de literaire representatie van ‘de West’ meer aandacht. In 1994 schreef Lex Bosman in *Literatuur* al over verwijzingen in de Nederlandse letterkunde naar dit gebied. Hij noemde daarbij onder andere Hildebrands *Camera Obscura*. In een van de schetsen, ‘De familie Kegge’, vinden we het nodige over de Nederlandse betrokkenheid bij slavernij en slavenhandel in de West, al is dat niet in modern-kritische zin. Jan Adam Kegge, hoofdpersoon van het verhaal, heeft een naar de huidige opvattingen niet geheel zuiver geweten op dit gebied. Hij heeft fortuin gemaakt in Demerary (in de huidige republiek Guyana) als eigenaar van een suikerrietplantage. Volgens Bosman wordt er in ‘De familie Kegge’ op maar een enkele plaats naar de koloniën verwezen. De zorgvuldige lezer vindt tussen de regels door echter meer verwijzingen naar de koloniën, en ook naar zaken die vraagtekens oproepen over de oorsprong van Kegges fortuin en zijn houding tegenover de zwarte bevolking.

Al in het begin van het verhaal, wanneer Kegge zijn gast Hildebrand aan het gezin voorstelt, rept hij van een overleden kind dat ‘door een beest van een negerin [werd] vergeven’. Wie dit leest, vraagt zich al gauw af wat de reden hiervan geweest kan zijn, nog los van de aanduiding voor de vrouw. Even verder in het verhaal wordt duidelijk dat Kegge een suikerplantage heeft gehad, waar, zoals gebruikelijk in die tijd, slaven het werk verrichtten. Mogelijk heeft de daad van de vrouw te maken gehad met de vaak onmenselijke verhoudingen die er heersten tussen plantagehouders en slaven, en de gruwelijke lijfstraffen die voor het minste vergrijp werden opgelegd. Wellicht heeft Kegge zich vergrepen aan de vrouw of een van haar dochters en nam zij hiervoor wraak. Huwelijken tussen blanken en slaven waren in de Nederlandse koloniën verboden, maar veel blanken hadden wel buitenechtelijke kinderen bij slavinnen. Demerary, waar Kegge zijn plantage had, was destijds Brits, maar ongetwijfeld heeft een dergelijk verbod daar ook bestaan. Ook kan de vrouw zich gewroken hebben voor een lijfstraf die aan een van haar familieleden was toegebracht. Hoewel het regime per plantage (en eigenaar) verschilde, waren lijfstraffen nog zeer gebruikelijk. De bestraffing bestond vaak uit geseling, met als gevolg soms ernstige verminkingen of zelfs de dood. Dat de bewuste vrouw haar toevlucht nam tot vergiftiging, is op zich niet vreemd, want slavinnen werden vaak aan het werk gezet in de keuken en hadden doorgaans de nodige kennis van inheemse giftige planten.

Ook verderop in het verhaal komt het koloniale verleden van de Kegges meermalen ter sprake. Wanneer Hildebrand op de dag van zijn introductie bij de familie na het

diner met dochter Henriëtte nog wat napraat in het schemeruur, verhaalt ze van ‘het huis en de paarden en de slaven, die de familie

Slaven van de familie Kegge in de West.

Illustratie door F. Carl Sierig inde tiende druk van de *Camera Obscura*, Haarlem 1878.

in de West had; een slaaf voor de zakdoek, een slaaf voor de waaier, een slaaf voor het kerkboek, een slaaf voor de flacon!' Wanneer Hildebrand kennismaakt met de 'charmante' Van der Hoogen, komt het gesprek ook op 'blank-officiers' in de West. Dit waren Europese opzichters die toezicht over de slaven hielden en daarbij niet altijd even zachtzinnig te werk gingen. Sommigen van deze blank-officiers slaagden er uiteindelijk in eigenaar van een plantage te worden. Het wordt al snel duidelijk dat Kegge wellicht ook blank-officier is geweest, waarna hij is opgeklommen tot plantagehouder. Het verklaart misschien waarom Henriëtte 'vuurrood op deze uitspraak' werd. Wat kan hebben meegespeeld, is dat de West vaak een toevluchtsoord was voor lieden met een niet geheel smetteloos verleden. Blank-officiers hadden geen al te beste reputatie; het waren bijna zonder uitzondering Europese mannen die, meestal te paard, over de plantage patrouilleerden om toezicht te houden over de slaven en hun werktempo. Daarbij werd regelmatig gebruikgemaakt van de zweep.

Onduidelijk is hoe Kegge aan zijn fortuin is gekomen. Afgaande op Beets' beschrijving van het huishouden moet Kegge hebben beschikt over een enorme rijkdom. Geld speelde, zoals ook bij Olivier B. Bommel, in dit huis geen rol. Bekend is dat de suikerrietplantages in Suriname in de achttiende eeuw bijzonder winstgevend waren, en wellicht heeft deze situatie tot in de negentiende eeuw voortgeduurd. Napoleons koloniale stelsel heeft ongetwijfeld voor een terugval in de suiker- en koffiehandel gezorgd, maar na de ineensstorting van het Franse keizerrijk nam de vraag naar deze producten weer sterk toe en misschien heeft Kegge juist toen zijn grote fortuin gemaakt. Wellicht had de komst van de familie Kegge naar Nederland ook te maken met de afschaffing van de slavernij. In 1808 werd in Engeland de slavenhandel verboden en in 1833 werd in de Engelse koloniën, en dus ook in Demerary, de slavernij in zijn geheel afgeschaft. De slavenhouders werden door de Engelse regering

Negerslaven bij een planterswoning. Illustratie door Jo Spier in de veertigste druk van de *Camera Obscura*, Haarlem 1939.

fors gecompenseerd; het toen reusachtige bedrag van twintig miljoen pond werd beschikbaar gesteld om de plantagehouders uit te kopen. De afschaffing betekende tegelijkertijd het wegvallen van goedkope werkkrachten, waardoor de plantages uiteindelijk minder of geen winst meer opleverden. Het kan een reden zijn geweest voor Kegge om zijn zaken aan de kant te doen en - misschien met een forse uitkoopsom op zak - terug te keren naar Nederland om zich 'in de stad R.' schatrijk neder te zetten.

Wat betekent dit alles voor de beeldvorming over Nicolaas Beets en zijn mogelijke ideeën over slavernij? Zoals bekend was Beets geen vernieuwer; niet op kerkelijk, noch op maatschappelijk gebied. Onduidelijk is hoe de jonge Beets over zaken als kolonialisme en slavernij heeft gedacht. Het is al vaker aangetoond dat hij en zijn alter ego Hildebrand zich conformeerden aan de gedragsregels van hun tijd. Dat hield onder andere in dat de verschillende standen zich niet vermengden; in zekere zin was de Nederlandse samenleving toen een kastenmaatschappij. Er zijn passages in de *Camera Obscura*, zoals Nurks' opmerking over de Amsterdamse schoenenjood, waarin 'politiek incorrecte' zaken onbecommentarieerd blijven. Ook Hildebrands ogenschijnlijk liefdadig ingrijpen bij de zaak rond Keesjes 'eigen lief begrafenisdjeldje' verandert niets aan diens maatschappelijke positie. In de ogen van Beets is Kegge wat wij nu een patser zouden noemen: snel rijk geworden en flink omhooggevallen. In diverse passages van het verhaal laat Beets merken niet zo gecharmeerd te zijn van een dergelijke nouveau riche. Pas aan het eind van het verhaal, wanneer de overleden zoon William ter sprake komt, toont Kegge zijn ware gevoelens en stijgt daarmee in Hildebrands achting. Een duidelijke mening over Kegges betrokkenheid bij slavernij geeft Beets als verteller en beschrijver echter niet.

Later in zijn leven, nadat pleitbezorgers van betere leef- en arbeidsomstandigheden voor slaven zich hadden verenigd in de afschaffingsbeweging, nam Beets een meer uitgesproken standpunt in. In 1856 hield hij redevoeringen in openbare bijeenkomsten van de Nederlandsche Maatschappij tot Bevordering van de Afschaffing der Slavernij. Hij ontkrachtte daarin de argumenten die voorstanders van de slavernij aanvoerden om alles bij het oude te laten.

Literatuur

- Hildebrand, *Camera Obscura*, bezorgd door Willem van den Berg et al., 2 delen, Amsterdam 1998 (=Delta-reeks).
- Lex Bosman, 'De lotgevallen van Justus Gerardus Swaving (1784-1835) in de West', in: *Literatuur* 11 (1994), p.329-337.
- P.C. Emmer, *De Nederlandse slavenhandel 1500-1850*, 2de, uitgebreide druk, Amsterdam 2003.

Over canons en curricula

H.L. Wesseling

Ton Anbeek was er vroeg bij toen hij, nu alweer enkele jaren geleden, samen met enkele collega's een voorstel deed voor een canon van de Nederlandse letterkunde. Het voorstel riep de gebruikelijke sceptische, kritische en korzelige reacties in vakkringen op, maar daar bleef het bij. Het stuk leidde niet tot een algemene, om niet te zeggen een Brede Maatschappelijke, discussie. De tijd was er kennelijk niet rijp voor.

Heel anders ging het toen de historici Jan Bank en Piet de Rooy in 2004 in *NRC Handelsblad* een canon van de vaderlandse geschiedenis publiceerden. Die bijdrage leidde niet alleen tot veel reacties maar ook tot navolging. Korte tijd later verschenen in dezelfde krant een canon van de Nederlandse letterkunde en een canon van de wereldgeschiedenis. Deze en enkele andere zijn onlangs gebundeld in een boekje met de simpele titel *De canons*. Inmiddels is ook de politiek actief geworden. De minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap heeft namelijk een commissie ingesteld met de opdracht een voorstel te doen voor een canon voor het primair en secundair onderwijs. Die canon betreft de Nederlandse geschiedenis en cultuur. De tijden zijn kennelijk veranderd en het is niet moeilijk te begrijpen wat er aan de hand is. De discussies over de Nederlandse identiteit, over immigratie, integratie en inburgering, over de plaats van Nederland in Europa hebben geleid tot een heroverweging van de doelstellingen van het Nederlandse onderwijs. Wat moeten wij weten van onze cultuur, ons verleden? Dat is de vraag die velen bezighoudt en niet alleen de specialisten.

Vroeger, vóór de jaren zestig, werd die vraag niet gesteld. Er was een algemeen aanvaard curriculum, niet alleen voor de vaderlandse geschiedenis en de Nederlandse letterkunde maar ook voor de geschiedenis en cultuur van de andere landen van onze beschavingskring. Dit curriculum was gebaseerd op een historisch gegroeide ideologische consensus over wat belangrijk was. Die consensus bestaat niet meer. Daarom is thans keuze en niet voorschrift of, om met Bordewijks *Bint* te spreken, vrijheid in plaats van tucht, het grote didactische devies. Voor het eindexamen geschiedenis bestudeert men het ene jaar in detail China onder Mao Zedong, het volgend jaar de vrouwenemancipatie in Amerika en Nederland, daarna weer de dekolonisatie van Afrika enzovoorts. De onzekerheid over wat van belang is, is zo groot dat men zelfs niet durft voor te schrijven welke tien of twintig Nederlandse boeken iedere scholier ten minste moet hebben gelezen, terwijl toch met geen mogelijkheid valt in te zien wat hier tegen zou kunnen zijn.

Wat is de reden van deze angst voor canons en voorschriften? Het antwoord is simpel. Er bestaat geen algemeen aanvaard gezichtspunt meer van waaruit men zulke voorschriften of culturele eisen met enig gezag zou kunnen vaststellen. Toch lijkt dat voor de vaderlandse geschiedenis en de Nederlandse letterkunde niet erg moeilijk. Over onderdelen ervan is discussie mogelijk, maar het is duidelijk waar het over gaat: over *onze* geschiedenis en *onze* letterkunde. Bij de algemene geschiedenis ligt dat anders. Die geschiedenis gaat immers in beginsel over de lotgevallen van alle mensen behalve de Nederlanders. Zo'n geschiedenis laat zich niet als een

samenhangend geheel begrijpen of beschrijven. Wat we traditioneel onder ‘algemene geschiedenis’ verstonden was dan ook iets anders. Het was de geschiedenis van Europa (vooral West-Europa) en zijn vroegere overzeese bezittingen in Amerika (vooral Noord-Amerika).

Tegen deze zogenaamde ‘Europacentrische’ opvatting van de geschiedenis is na de Tweede Wereldoorlog terecht veel bezwaar gemaakt. Ze is immers gebaseerd op de dominerende plaats die Europa in de loop van de negentiende en twintigste eeuw in de wereld was gaan innemen. Die positie is echter in 1945 verloren gegaan. De Verenigde Staten en de Sovjet-Unie waren de nieuwe wereldmachten, later kwamen Japan en (nog later) China en India daarbij. Deze nieuwe wereldsituatie leidde tot een nieuw wereldbeeld en vroeg om een nieuw soort wereldgeschiedenis. Er zijn inmiddels heel wat pogingen gedaan om hiertoe te komen, maar een nieuwe consensus die zou kunnen resulteren in een nieuwe canon en een nieuw curriculum bestaat nog niet. De historici moeten daar verder aan werken en dat doen zij ook.

Gemengde berichten

Nieuwe Leden

Hieronder volgen de namen van de nieuwe leden die in het voorjaar van 2005 zijn gekozen of in de loop van het jaar door het bestuur zijn benoemd.

dr. Gian Ackermans
 mw. dr. José J. van Aelst
 Tom America
 dr. Boudewijn Bakker
 mw. dr. G.R. van den Berg
 dr. mr. Ingrid de Bonth-Weekhout
 dr. Stefan van den Bossche
 dr. F. Broekman
 dr. A.A. Clement
 dr. Agnes Dessing
 dr. J.H. Drentje
 dr. K.A.E. Enenkel
 Hans Groenewegen
 Carel de Haseth
 mw. dr. Cis van Heertum
 mw. Mirjam van Hengel
 mw. dr. Marjolein Hogenbirk
 dr. Geert H. Janssen
 Dany Jaspers
 dr. Goffe Jensma
 mw. Meertje Kaal
 dr. J.K. van der Korst
 mw. dr. Susan Legêne
 dr. Marcel Metze
 dr. Dirk K.W. van Miert
 Jit Narain
 Hans Neervoort
 dr. H. Nijkeuter
 dr. Jan Oosterholt
 Kees M. Paling
 mw. S. Parmentier
 mw. dr. P. Pattynama
 dr. Jan Pauwels
 Arno van der Plank
 A. Ramdas
 dr. Hans K. Ramsoedh
 dr. Piet Th. Van Reenen
 Matthijs de Ridder
 mw. dr. M. Roobol
 mw. Johanna Roodzant

M.M. Schoenmakers
dr. D.J. Schoon
mw. dr. T.H. Schoonheim
dr. Asghar Seyed-Gohrab
dr. Nicolette C. Sluijter-Seijffert
Jan Stuyck
mw. dr. B. Thijs
Driek van Wissen
dr. A.V.N. van Woerden

Alle Jaarboeken Digitaal in de DBNL

In 1999 riep de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde een stichting in het leven die zorg moest dragen voor de digitale beschikbaarstelling van taal- en letterkundige bronnen, studies en naslagwerken. De stichting nam het initiatief tot de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren: een website met literaire teksten, secundaire literatuur en aanvullende informatie als biografieën, portretten en hyperlinks. De opbouw en de beschikbaarstelling van de DBNL wordt gesubsidieerd door onder andere de Nederlandse Taalunie.

Een door literatuurhistorici en andere onderzoekers veelgebruikte publicatiereeks is het Jaarboek van de Maatschappij. Van oudsher bevat het Jaarboek handelingen en verhandelingen, toespraken en ingezonden brieven, mengelingen en bijlagen, en niet in de laatste plaats de zogeheten 'Levensberichten' ter herdenking van afgestorven leden. Deze 'Levensberichten' bieden een schat aan bio- en bibliografische gegevens.

De digitalisering van alle sinds 1766 verschenen Jaarboeken vormde in 2004-2005 een belangrijk deelproject van het team dat onder leiding van Cees Klapwijk en René van Stipriaan in de Leidse Doelensteeg de DBNL realiseert. Vormde, want per 1 december jongstleden is dit deelproject afgerond: alle Jaarboeken tot en met 2003 (in totaal ca. 45.000 pagina's) zijn nu te raadplegen op de website www.dbnl.org. Het deelproject kon uitgevoerd worden dankzij financiële steun van het Ministerie van OCW, het Prins Bernhard Cultuurfonds, de M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting, de Stichting dr Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds en de Maatschappij.

Nederlandse Romanfiguren op Postzegels

In 1966 vierde de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde haar tweehonderdjarig bestaan. De PTT gaf bij die gelegenheid drie postzegels uit waarvoor geput was uit de Maatschappij-bibliotheek. Twee zegels toonden bladzijden uit middeleeuwse manuscripten en de derde liet een houtsnede met daarop een drukpers zien.

In 2006 begeeft de Maatschappij zich opnieuw op het filatelistische pad. Ruim een jaar geleden heeft het bestuur bij TPG Post een verzoek ingediend voor een serie postzegels met bekende Nederlandse romanfiguren, zoals Kees de Jongen. TPG Post krijgt elk jaar veel van dergelijke aanvragen binnen. Deze ronde heeft het bedrijf

daaruit niet zelf een selectie gemaakt, maar werd er een postzegelverkiezing uitgeschreven. Tussen 24 september en 30 oktober 2005 kon men per post of via de website www.tpgpost.nl een stem uitbrengen op een van de vijftien geselecteerde onderwerpen. Ruim 25.000 mensen maakten van die mogelijkheid gebruik.

Mede dankzij de stembusgang van veel Maatschappij-leden, daartoe per e-mail opgeroepen door de secretaris, is het voorstel van de Maatschappij bij de vijf winnende thema's geëindigd. Met 6,94%

Kees Bakels wordt gekust door zijn grote liefde Rosa Overbeek. Theo Thijssen, *Kees de Jongen*, Amsterdam 2003, met op het omslag een still uit de verfilming van het boek onder regie van André van Duren.

van de stemmen belandden de Nederlandse romanfiguren achter Elvis Presley (22,8%), Vrijmetselaars (22,0%), Sesamstraat (7,8%) en Streektalen (6,96%). Het was een spannende race, aldus TPG Post. In een ware eindsprint hebben de Nederlandse romanfiguren het Prins Claus Fonds uit de top vijf gestoten.

TPG Post zal een vel uitbrengen met van ieder onderwerp twee postzegels van € 0,39. Roy Rempe, directeur Consumentenmarkt TPG POST heeft er zin in: 'Nu wacht ons de moeilijke en uitdagende taak om een pakkend zegelvel te ontwerpen waarop de vijf thema's tot hun recht komen. Sesamstraat en Streektalen gecombineerd met Elvis Presley en Nederlandse romanfiguren... wij gaan er de komende maanden hard aan werken om in de zomer van 2006 met een mooi resultaat te komen.'

Frankeert u straks uw post met het dromerige hoofd van Kees de Jongen of wordt het Eline Vere of Frits van Egters? De Maatschappij heeft bij TPG Post aangegeven nauw betrokken te willen worden bij keuze en ontwerp. We houden u op de hoogte.

Symposium over Ballingschap

Op vrijdag 27 en zaterdag 28 januari 2006 organiseren de Werkgroep 18e Eeuw en de Vereniging 'Het Bilderdijk-Museum' een tweedaags symposium rondom het thema 'Ballingschap: vormen van uitsluiting in Nederland in de achttiende eeuw'. Elke liefhebber van de lange achttiende eeuw is van harte welkom.

De aanleiding voor het thema is de terugkeer in 1806 van de dichter Willem Bilderdijk (1756-1831) naar Nederland, na een ballingschap van ruim tien jaar. Maar Bilderdijk was lang niet de enige die verbannen werd, of mettertijd terugkeerde uit den vreemde. Hugenoten, doopsgezinden, joden, opstandige gelovigen, criminelen, critici, patriotten, orangisten, revolutionairen en aristocraten, zij kregen allen te maken met ballingschap, verbanning of de ban. Op de eerste dag van het symposium wordt het thema in zijn algemeenheid belicht. Welke vormen van uitsluiting deden zich in Nederland in de achttiende eeuw voor? De tweede dag is gewijd aan bijzondere gevallen van ballingschap in het 'tijdperk-Bilderdijk'. Welk lot viel deze ballingen ten deel? Dit symposium belooft een spannende en onverwachte inkijk in de geschiedenis van de achttiende eeuw te bieden, aan de hand van een nog altijd actueel thema. Het programma is als volgt:

Willem Bilderdijk.
Gravure door Ph. Velijn naar M. van Bree.

Vrijdag 27 januari 2006

- Joris van Eijnatten, 'Ballingschap, verbanning en de ban. Vormen van uitsluiting in de lange achttiende eeuw' (inleiding)
- Pim van Oostrum, 'De muze gegijzeld?' (literatuur)

- Sjoerd Faber en R.W.G. Lombarts, 'In de ban van de uitzetting van Bilderdijk. Over rechterlijk en bestuurlijk bannen' (recht)
- Harm den Boer, 'Abraham Gómez Silveira, joodse balling in het begin van de achttiende eeuw' (etniciteit)
- Frans Grijzenhout, 'Ballingschap in beeld' (verbeelding)
- Piet Visser, 'De "Commissie voor Buitenlandsche Nooden". De ballingschap van Zwitserse mennonieten als testcase voor de Nederlandse asielzoekerspolitiek in de eerste helft van de achttiende eeuw' (religie)
- Arnout Mertens 'Eenheid en verdeeldheid bij adellijke families in emigratie?' (sociologie)

Zaterdag 28 januari 2006

- Peter Altena 'ôondankbaar Vaderland!!!' (over Gerrit Paape)
- Myriam Everard, 'In ballingschap maar nooit echt weg' (over Betje Wolff en Aagje Deken)
- Ed Arnold, 't Hart op de goede maar verkeerde plaats en tijd' (over Hendrik Onderdewijngaart Canzius)
- Ellen Krol, 'Ballingschap uit berekening?' (over Hebelius Potter)
- Wim van den Berg, 'Verstoten Deugd, miskende Grootheid' (over Rijklof Michaël van Goens)
- Rinus van Hattum, 'Brieven van een balling te Brunswijk, 1798-1806' (over Willem Bilderdijk)
- Gert-Jan Johannes, 'Doch waar is 't Vaderland gebleven?' (over Willem Bilderdijk)

Het symposium vindt plaats in het gebouw van Uitgeverij Verloren, Torenlaan 25M te Hilversum. U kunt zich opgeven door middel van een digitaal inschrijfformulier op de website van de Werkgroep 18e Eeuw: www.18e-eeuw.nl. Deelname aan het symposium kost €22,50 voor één dag en €39,60 voor twee dagen. Gegevens over de wijze van betaling vindt u op de genoemde website.

Tussen Literatuur en Schilderkunst

In een bijdrage aan het *Nieuw Letterkundig Magazijn* van december 2000 berichtte M.E.H.N. Mout over de neerlandistiek in Midden-Europa. Opvallend vond zij niet alleen de toename van universiteiten in die regio waar Nederlands kan worden gestudeerd, maar ook de bereidheid tot samenwerking en uitwisseling van de betrokken docenten. De contacten tussen het groeiende aantal neerlandici aldaar werden, en worden nog steeds, bevorderd door de Comenius Vereniging voor Neerlandici van Midden- en Oost-Europa.

De Comenius Vereniging geeft de wetenschappelijke reeks AMOS uit. Als deel 7 van de reeks verscheen onlangs *Tussen literatuur en schilderkunst. Essays over literatuur en schilderkunst in Nederland en Vlaanderen in de moderne periode*, geschreven door Judit Gera. Het boek is de neerslag van een serie colleges moderne Nederlandse literatuur die de auteur jarenlang gegeven heeft aan de Eötvös Universiteit te Boedapest. Haar invalshoek is de zogeheten interartistieke comparatistiek: Gera onderzoekt in deze bundel de relatie tussen literatuur en schilderkunst aan de hand van zes casestudy's over specifieke teksten van Herman Gorter, Frederik van Eeden, J.H. Leopold, Karel van de Woestijne en Menno ter Braak. Zo worden in het eerste essay de artistieke parallellen onderzocht tussen Gorters gedicht 'Ik ben alleen in het lamplicht' (1890) en het schilderij *Gauguins stoel* (1888) van Vincent van Gogh. Een appendix met de betreffende teksten, zeventien afbeeldingen, een bibliografie en een personenindex completeren het boek.

Judit Gera, *Tussen literatuur en schilderkunst. Essays over literatuur en schilderkunst in Nederland en Vlaanderen in de moderne periode*.
Budapest: Instituut voor Germaanse Talen, Eötvös Loránd Universiteit,
2005. (AMOS, 7; *Budapester Beiträge zur Germanistik*, 47). ISBN
963-463-774-4. 198 pp.

Gedichtendag 2006

Gedichtendag is hét poëziefest van Nederland en Vlaanderen. Ieder jaar, op de laatste donderdag van januari, staat de poëzie een dag lang in het zonnetje. Gedichtendag 2006 wordt gevierd op 26 januari en staat in het teken van poëzie en beeldende kunst, een thema dat aansluit bij het Rembrandtjaar.

Ter gelegenheid van de zevende Gedichtendag schrijft Menno Wigman de Gedichtendagbundel: tien nieuwe gedichten, die vanaf 26 januari 2006 voor een klein bedrag in de boekhandels te koop zijn. Wigman staat als dichter, vertaler, bloemlezer en redacteur van het tijdschrift *Kinbote* in de traditie van de negentiende-eeuwse zwarte romantiek. Hij debuteerde in 1997 en ontving voor zijn tweede bundel, *Zwart als kaviaar* (2001), de Jan Campertprijs. Recent verscheen *Dit is mijn dag*. De Gedichtendagbundel wordt uitgegeven in samenwerking met Uitgeverij Prometheus.

Op de Gedichtendag wordt ook bekendgemaakt wat de drie mooiste Nederlandstalige gedichten van 2005 zijn. De jury bestaat ditmaal uit politicus Femke Halsema, radio- en televisiemaker Lieven Vandenhaute en journalist Ron Rijghard. De bekroonde gedichten worden op ansichtkaarten gedrukt en uitgedeeld op diverse openbare plekken in Nederland en Vlaanderen. Aan de bekroningen is een geldbedrag van €2500 per gedicht verbonden, deels uit te keren in boekenbonnen.

Voor scholen in het basis- en voortgezet onderwijs worden jaarlijks brochures met lessuggesties samengesteld. Aan de hand van enkele gedichten en vragen over die gedichten kunnen docenten op Gedichtendag of in de aanloop ernaartoe leerlingen inwijden in het plezier van het lezen van poëzie. Voor 2006 worden lessuggesties samengesteld die aansluiten bij het thema van Gedichtendag.

Stichting Poetry International en vzw Behoud de Begeerte leggen met de Gedichtendagbundel, de Gedichtendagprijzen en de lessuggesties de basis voor het jaarlijkse poëziefest. Andere belangrijke elementen zijn de ruim tweehonderd activiteiten die elke keer door heel Nederland en Vlaanderen worden georganiseerd door scholen, bibliotheken, culturele instellingen en particulieren. Daarzonder zou Gedichtendag niet zijn wat het nu is. Gedichtendag vond voor het eerst plaats op 27 januari 2000 en is gemodelleerd naar de succesvolle National Poetry Day in Engeland. Meer informatie over de Nederlandse Gedichtendag is te vinden op www.gedichtendag.org.

Hollandse Nieuwe

Tot 19 maart 2006 is in het Letterkundig Museum nog de expositie *Hollandse Nieuwe* te zien. *Hollandse Nieuwe* toont wat zich nu in de Nederlandse letteren afspeelt, met een nieuwe dichtersgeneratie, jonge auteurs die al talrijke prijzen in de wacht hebben gesleept en aanstormend talent dat droomt van bekendheid en roem.

Russell Artus, Maria Barnas, Mark Boog, Hafid Bouazza, Esther Gerritsen, Hans den Hartog Jager, Niels 't Hooft, Benny Lindelauf, Ilja Leonard Pfeijffer, Victor Schiferli, Karlijn Stoffels, Edward van de Vendel, Tommy Wieringa en Floortje Zwigman: u hoort en ziet ze voorbijkomen in een parade van tekst, beeld en geluid.

Hollandse Nieuwe in het Letterkundig Museum, Prins Willem-Alexanderhof 5, Den Haag, is te bezichtigen op dinsdag t/m vrijdag van 9.00 tot 17.00 uur en in het weekend en op feestdagen van 12.00 tot 17.00 uur. Op eerste kerstdag is het museum gesloten.